

ДӘМДҮГОНЫ ХЪУЫДЫТАЕ

Цыфанды хъуыддагасн дәр йәкрайдиан вәййы зын. Фәлә адәймагмас хъуамас разына ныфс кәрөнмәк йәк равзәрест фәндагыл аңауынмас.

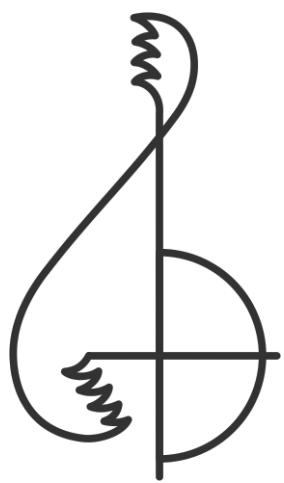
Уәрәссейи Федерацийи президент Владимир Путин раст загъта: «Мах стәм бирәнцион бәстә. Нәх хъару ацы хигъәддзинады кәй ис, уымасн та әвдисән у, алы адәмыхатты фәстәк дәр кәй лаууы жүнүсон истори, культурә, агъдасттак әмәк мадаслон әвзаг». Уыцы ранымады сәрмагонд бынат ахсы мадаслон әвзаг! Зәгъасн ис, у алыш нацийы бындур.

Уәдәк, цалынмас уыцы агъдасттак әмәк культурә күйдүхүздәрәй дарддәр хәсцәк кәнәм, цалынмас алыш адәмыхатт дәр йе `взаг зонын әмәк йәк фидәнмас хәссынхъом уа, уәдмәс уыдзыстам әнәбасаттак фидарау. Фәләк уыцы иу рәстәгстыр аргъ кәнүн хъауы наст паддзахады иумайын әвзагасн. Мах уарзон фысджыттай иу, Расул Гамзатов, афтак загъта: «Уырыссаг әвзаг әмәк литература күниәт уыдаиккой, уәдәк әз бazzадаин иу комы поэттай». Уымас гәсгәк ирон әмәк уырыссаг әвзәгтән дихгәнән наст. Күйд наст фәхицәнгәнән Уәрәссейә Ирыстоны, раст афтак.

Ирон әвзаг, агъдау әмәк культурә фидардәр күйд кәнәй, уый Иунәг Кадджын Хуыцау зәгъәд. Мах, хистәртак, хъуамас уыцы хорзажтак адәттәм наст кәсстәртән. Литературон преми «Буләмәргъ»-ы архайджытак та маҳән радтой ныфс, ирон литератураийасн кәй ис фидән, уымай!

Сергей Меняйло

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Редакция

Заместитель главного редактора – Альбина КЕЛОЕВА

Редактор отдела прозы – Борис ГУСАЛОВ

Редактор отдела поэзии и драматургии – Батрадз КАСАЕВ

Редактор отдела критики и публицистики – Тамерлан ТЕХОВ

Редакционный совет

Гастан АГНАЕВ, Руслан БЗАРОВ,

Зелим ВАТАЕВ, Клавдия ДЖУСОЕВА,

Станислав КАДЗАЕВ, Анатолий КУСРАЕВ,

Анжела КУДЗОЕВА

Владикавказ,
2021

MAX

11 — 2021

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ӘМӘ ӘХСӘННАДОН-
ПОЛИТИКОН ӘРВЫЛМӘЙОН ЖУРНАЛ

Журнал мыхуыры цауы 1934 азы майә фәстәмә

Сәйраг редактор
ХЕТАЕГКАТЫ Оксана

Редакци

Сәйраг редакторы хәдивәг – КЪЕЛОЙТЫ Альбинә

Прозаїы хайады редактор – ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи әмә драматургийи хайады редактор – КАСАТЫ Батрадз

Критикә әмә публицистикаїы хайады редактор – ТЪЕХТЫ Тамерлан

Редакцион совет

АГЬНАТЫ Гәестән, БЗАРТЫ Руслан,

УАТАТЫ Зелим, ДЖУСОЙТЫ Клавә,

КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,

КУЫДЗОЙТЫ Анжелә

Дзауджыхъяу,

2021

НОМЫРЫ ИС:

НИГЕР: 125 АЗЫ

НИГЕР. Тыхст зәрдәе. *Әмдәвгәтә* 6

ХЪАЙТЫХЪТЫ ГЕОР: 110 АЗЫ

ХЪАЙТЫХЪТЫ Георг. *Этиграмма* 20

ПРОЗА

БИЦЬОТЫ Грис. Мидәггаг хәдоныл фыстытә. *Документалон уаџау* 24

ТОМАЙТЫ Шамил. *Новелләтә* 64

НЫХАС ФЫССӘЕГИМӘ

УАНИОН. Адәм та, әнәмәнг, се 'ргом чиныгмә раздахтысты 72

«MAX ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

АИВАД, КУЛЬТУРӘ

ИКЪАТАЫ БЕРТАЕ: 95 АЗЫ

УАНИОН. Ивгүйды бонтә, зәгъинаектә, бәллицтә 82

БАЛЛАТЫ Ритә. Хәрзәбон! Хорз амонд дәх хай! *Мысина* 87

ХЕСТАНТЫ – БУТАТЫ Победә. Ілборты зәрингуыртә 90

РОХУАТАЕН ӘЕВГҔАУ

ГОЛИАТЫ Дзамболат. Дыууә 'мгары. *Радзырд* 94

ХАЦЬӘТЫ Валодя. Мәләтәй тыхдҗындәр. *Радзырд* 103

ЯПОЙНАГ ЗОНДЫ АВНАЛӘЕНТАЕ

ЕГАР. Кәйдәр пырындз урсәр вәййы! 110

ФЫДАЕЛТЫ ХӘЗНАТАЕ

ЧЕДЖЕМТЫ Геор. Авд дзуары. *Уаџ* 112

ӘЕВЗАГЗОНЫНАДЫ ФАРСТАТӘ

КУҮДЗОЙТЫ Анжела. Публицистикә күйд литературае

әмә журналистикәйи сәрмагонд хуыз 117

ИРОН ПРОЗӘЙИ АНТОЛОГИ

ХАДЫХЪАТАЫ Фатимә. *Радзырдтә* 123

ТӘФӘРФӘС

ХЪОДЗАТЫ ӘЕХСАР 140

МАМСЫРАТЫ ТАСОЛТАН 141

ГАЛУАНТЫ ЛЮДМИЛӘ 142

МӘЙЙЫ ЦАУТЫЛ АФӘЛГӘЕСТ 143

НИГЕР (ДЗАНАЙТЫ ИВАН): 125 АЗЫ

(1896 – 1947)

Үә бон мын хорз, нә байзәеддаг, нә үауас!
Дәеттын үәм аez әнусы сәртты къух!
Зәрдәзәгъга изәртә уыл аерцәуәд,
Мә фыны аez сымах уыдтон аedзух...

Үә фындыкы цур уәегъд бандон, курын, уадзум:
Үә куывдмае мын әнәе фәзынгә нәй.
Сәрибар уарзут,
Ут хызт, ут хызт аебар ләеджырынәй!

ТЫХСТ ЗӘРДӘЕ МӘЕ МАДМАӘ

Мәе уәнгтәе нытътизынц, куы скәсын дә сәрмәе,
Мәе уарзон, мәе ныйтарәг мад.
Тәхуды фәкәнын аэз уыцы фәлтәрмәе,
Куы уыдтәе ды кадджын, нымад,
Куы кастә әдәрсгә фәйнаәрдәм хъәлдзәгәй,
Куы уыдтәе дәхәдәгә әфсин
Дә исән, дәе бонән зымәгәй, фәzzәгәй,
Дә ном та куы уыдис «әхсин».
Уый раджы уыд, раджы... Ныр къуымы әфхәрдәй,
Фәсдзәуинау бадыс, кәуыс.
Дә иунәг хъәбул дәе, фәбадай йә мәрдәй,
Куыд аппәрста 'мбойны, уыныс?!.
Дә къәбицы дәгъәл дын радта хәеддзумәе,
Әфсинад кәнен уый дзәбәх.
Нырма дын дә рәбынтае рахәсдзән хурмәе,
Фәстәдәр ныууәй кәндзән зәхх...

ЗӘРВАТЫКК

Ратәх, зәрватыкк, ныллаәгдәр.
Азар фисынәй дә зарәг.
Уалдзәг наем фәци хәстәгдәр.
Зәрдә нал агуры хъарәг.
Ды куы фәзыныс нае бәсты,
Уәд мәе тыхст зәрдәе ныххуды.
Ратәх, ратәх-иу мәе рәэсты,
Азар, бараәвдау рыст уды.
Ды мәе тыхдәттәг дәе хохы:
Әз куы фехъусын дәе зарәг,
Уәд уәлахиз кәнен тохы
Цардимәе, мәе ныфс, мәе дарәг...

Арвæй мæм æрцу ныллæгдæр,
Акæн фисынæй дæ зарæг.
Демæ ком вæййы уæрæхдæр.
Зæрдæ нал фæкуры хъарæг.

* * *

Æнкъард дæн æз,
тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...
Мæ риуы судзы арт,
æддæмæ тоны, тоны.
Æмæ йын нæй фæндаг.
Мæ риуы – арт, ændon мыртæ – мæ хъуыры.
Мæ сæры та... Цæй, ма мæ фæрс фæлтау.
Нæй, нæй гæнæн:
æрцыд æмбисонд, зон –
цъаммар, æдых цыдæр
Гефесты къухæй мæн
Кавказы сай хохмæ
ныббаста фидар.
Мæ цæнгтыл ис рæхыс.
Рæхыс – мæ къæхтыл,
мæ зæрдæйыл – гуыдыр,
мыхуыр – мæ былтыл...
Æнкъард дæн æз,
тыхст у мæнæн мæ зæрдæ.
Цæмæй зыдта уæд Байрон,
æмæ ардæм
Кавказы хохы цъасмæ
Гарольды пæлæз
æвændonæй æрхаудзæн,
æмæ хæххон фыййау
уый ѹе уæнтыл æркæндзæн.
Æнкъард дæн æз...
Тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...
Нæ уырны мæн æппындæр ницы, ницы.

Хуыцау, зæгъгæ, фækæнынц.
Зæронд хъахбай... Кæй хъæуы уый та!
Фæзæгъынц «уарзон...»
Зæронд Вакхы фæдон –
хæтæд йæхицæн.
Куы мæ хъæуа, мыйяг, –
мæхæдæг æм зындзынæн.
Лымæн... Нæй, нæй лымæн!
Фæлывд, бийын – гъе уыdon
ысты хуыцау зæххыл.
Куы дæм дзура дæ фыд,
дæ къухмæ дын куы дæтта
уый хъазынæн бæндæн, –
ма, ма йæ райс –
уый калм у, калм, æдylы.
Куы дын дара дæ мад
дæ авдæны йæ дзиdзи, –
ысом æй тагъд фæстæмæ –
уый марг уадзы дæ риумæ.
Куы дæм худа дæ xo,
куы дыл узæла искаd, –
фæлидз йæ разæй тагъд.
Бæзnon, йе дысон, зон,
уый узæльид раст афтæ
дæ карз фыдгулыл, o!
Дæ карз фыдгулæн уый
куы кодта пъа æмæ хъæбыстæ.
Кæсы дæм уæртæ чидæр,
фæхоныс де 'фсымæр ды уый,
ома, дам, иу пецы
ысфыхтыстæм кæддæр.
Бæцау дæ бон, цæй мæгуыр дæ,
уæвгæ дæр!
Цыргъ кодта абон кард
дæ марынмæ уый дурыл.
Уынын – рæвдауыс ды

дæ хъæбулы дæ зæнгтыл,
дæ дзыхæй йын
куы исыс ды дæ комдзаг.
Дзæгъæл у уйй, –
уынын, куыд абор,
йæ къух дыл сисдзæн сом,
куыддæр фæтыхсай, афтæ.
Ды бадтæ дысон уартæ уым,
дæ цуры бадти чызг.
Дæ сонт туг хъазыд уæнгты,
рысти дæ риу фыр цинæй.
Хуыдтай ды амондджын дæхи,
дæ къайы бæсты ды
уыдтæ рæвдз раттыныл дæ уд.
Мæгуыр дæ бон! –
Æндæрæхсæв
æз раст гье уым куы федтон бадгæ уий
æндæримæ.
Хъæбыстæ кодтой. Чызг
дзырдта, дæуæн цы дзуры, уыдон.
Нæ, нæ! Фæлывд у цард, фæлывд.
Нæй ницы 'нæ сайдæй йæ мидæг!..
Дыууæ Титаны ис æрмæст:
Тыгъд æмæ Афон.
Æцæг ысты гье уыдон, гье уыдонæй мын зæгъ!
Канопус зилы тыгъды.
У буц йæхицæй.
Уадз уæд. Æз зонын –
уйй Тыгъд нынныхъуырдзæни искæд.
Тыгъды хуылфы фæцæуддзæнис йæ хъуыртт!
Тæрсын æз Афонæй, тæрсын –
Кронос у дурзæрдæ бынтон.
Кæны цæуæт, цæмæй сæ
фæстæмæ бахæра, гье уымæн.
Æлгъыст фæуæд, æлгъыст.
Ысцыргъ та кодта, зонын,

Йæ дæндæгтæ мæнмæ дæр...
Уынын, куыд дамгъæтæ, сымах:
мæ цæсты хуынкъæй уаллон
æддæмæ рахылди сæтæйдзаг.
Ныфсæста сæры уый йæхи
мæ сæры магъзæй фаг,
фæхъазыд дзы йæхицæн.
Ныр рахылди...
Æрлæсы дзыхмæ.
Ныххиздæн риумæ уый,
мæ зæрдæйыл æртыхсдзæни,
фæцъирдзæн ай дзæбæх.
Ыстæй ныммæлдзæн уым.
Гъе, уый дын цард!..
Æнкъард дæн æз...
Тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...
Цæрæд, кæй фæнды, уый.
Мæнæн нæу хъауджыдæр –
цæрон æви мæлон.
Æрмæст ма уый зæгъын:
кæдмæ кæса мæ цæст,
ингæны сыджыт мæ
нылхъива цалынмæ быnton,
уæдмæ æз дзурдзынæн æргом
раестдзинад дунетыл хъæрæй.
Æмæ сæрæй
æз не 'ркувдзынæн никæд, нæ,
лаеджы фыртæн.
Æлдармæ макуы ратт дæ бар,
сæргуыбырæй
дæхицæн адджын ма кæ цард,
фæлтау – мæлæт!
Гъе уый фæдзæхсын æз,
кæд мæм ис хъусæг, уæд.
Æмæ хъуамæ уа –
мæнг хъæргæнæг нæ дæн.
Дæн уацхæссæг!
О, о, дæн уацхæссæг
æрцæуинаг дугæй!..

* * *

Иуәй иннәе бон уырылдәр –
Афтәе, гъе, мә цард әрвитын.
Тайын, ’руайын әмә джитын.
Бон, әхсәв – мәләтмә сидын.
Зилы сагъәсәй мә рыст сәр...
Әрдз мын ракодта ләвәрттәе.
Цардмәе раудатән ныфсджынәй.
Риуы арт сыгъди цырынәй.
Загътон, хиздзынаен фырдынәй
Әз сымах – нә митәвәрдтә...
Фәлә никуы әмә ницы:
Хъуыры сцәнд ысты мә фәндтә.
Нәй, нә сын фәци цәуәнтә
Цардмәе, афтәмәй мә уәнтә
Дудынц, утәхсән фыднизы...
Ой, цы мыртә уыд мә риуы!..
Ой, цы хәзна уыд мә сәры!..
Фәлә арв зымәг нә нәры,
Буләмәргъ хъызыты нә цәры –
Уәд әрмәест ыстонг сырд ниуы...
Бонтә уайынц әмә згъорынц,
Мән мә сай ингәнмә хонынц...
Цәй, хәрзбон, хәрзбон, мә сәенттә!..
Цәй, хәрзбон, хәрзбон, мә фәндтә!..
Цом, цом ингәнмә, мә тыхст сәр!..
Цом, цом ингәнмә, мә зәрдә!
Ам ныл аудәг нә уыди,
Ам нә зард бәсты нә цыди, –
Уым ныл саудалынг әртыхсдзән!..

ЫІЗНОН ЦЫМА УЫД УЙЙ...

Коңойты Арсены номыл

ЫІзнон цыма уыд уйй...

Æз хъазыдтән сырх хъултәй,
Фырәй-иу тәу фәецәйарәзтон хатгай,
Æмәе-иу мын уәд ме 'мбәлттә мә къухтәй
Мә сырх хъултә куы акъахтой, куы, радгай,
Кәнә-иу мә тәрттәй хорз ныууыгътой.
Бәргәе-иу сәм хъәбәрдзыхәй ысдзырдтон,
Фәлә-иу мә гъе уәд сә быны 'ртыхтой.
Æркуыдтон-иу, уәddәр хатыр нә куырдтон,
Хылгондае-иу фәпүрх ыстәм уәд уынджы,
Дыууә-иу нә кәрәдзи фәдымл н' ацыд;
Кәс, аәмә алчи дәр йәхәдәг рыйджы
Йәхииимә гәпгәпгәнгәйә хъазы.
Фәлә йә маст кәм хәссы сонтән бирә!
Æкситт... къуыззитт... Æмә та, кәс, әмбырдәй –
Кәл-кәл, чыр-чыр, әвзыгъдәй хъултә уиләм...
Фәци нә хъаст... Æз ацыдтән әмбылдәй...
ЫІзнон цыма уыд уйй...
Æз хъазыдтән фәдәгъдәй;
Цыдтән уәлгәс, хылдтән уәләмә тигътәм,
Ыисдән фыййая, зәйтә-иу уагътон рәгътәй,
Ыскъәрдтон дугъ чысбын ләбүрдты сәгътәй,
Ыистәй та-иу фәзарыдтән фаг мигътәм.
ЫІзнон цыма уыд уйй...
Фәлә ныр кәс: мә рустә –
Уырынгтә, 'мпылд; әрәмбәрзта сә халас;
Мә сәр – гәмәх, зәл нал ахсынц мә хъустә,
Цы гәнән и – ысхос мын кән, цу, марадз.
Мә фәэззәг мыл әрцыд, әрцыд әваст!..
Цыбыр у цард – ыскаст әмә ныккаст!..
Цыбыр у цард! Фәлә йә бонтәй ма бар –
Уйй бонтәй баргә нәу, фәлә фәллойә.

Дæхи йæ цырынмæ, йæ арфмæ бахъар,
Æмæ дæ фæzzæджы уыдзынаæ хызт фæсмонæй.
Дæхи йын ратт, æмæ дын уый дæр ратдзæн
Дæ бæсты фарн, дæ адæмæн йæ хорзæх.
Мæрдон рæстæг уæлæуыл бонтыл бафтдзæн,
Æмæ дæ цард сæдæ уыдзæни, хорзæй!

* * *

Цымæ, ныр та кæй рад у,
Кæмæ бауасыд халон?..
Цы уынын, цы, мæ цæстæй,
Æмæ цы уыдтон фарон!
Æгъгъæд у, цæй, æгъгъæд у
Хæрдты кæсынæн. Цардмæ
Лæмбынаæгдæр æркæсут
Æмæ йæ хатут дардмæ...
Нæ дуг заман у махæн,
Заман, заман, нæртон дуг!
Чи бахаудзæни цардмæ,
Чи сисдзæни йæ сонт уд...
Мæ Ир, мæ уарzon бæстæ,
Дæ ном, дæ фарнмæ дзурын –
Бындурон уæнт дæ риуыл
Дæ байзæддаг, дæ хъæстæ!

НЫХАС НИГЕРЫ ТЫХХӘЙ

Ирон адәмәй Къостайы хуызән стыр архайәг чи уыд, мах канд уыдон нә дараәм нә зәрдым... Хъаҳъәенүн хъәуы, аргъ кәнын хъәуы Ирыстоны әндәр фысджытән дәр, ирон литературәйи рәэсты чи архайдта, йәк ивгъуыд заман ын йәк абоны дугимә чи сбаста, уыдонән. Уыдон сфаәлдыстадон күист райдытой паддзахы заманы әмәе сты аәцәг адәмөн фысджытә,— әз зәгъын Коцойты Арсен, Нигер әмәе әндәртәй.

A. A. Фадеев

Дзанайты Уасилы фырт Иван – стыр ирон поэт, литературәиртасәг әмәе әхсәны ләг. Йәк ном хорз зындгонд у канд Цәгат әмәе Хуссар Иры нәе, фәләе инна рәттү дәр. Уый уыд алцәмәй әххәст адәймаг, хорз зыдта хохаг адәмы литературә, аивад әмәе күлтүрә, стыр аргъ ын уыди Ирыстоны фысджыты әмәе наукон кусджыты әхсән.

Л. П. Семенов

Зынаргъ Нигер! Аервитын дын салам әмәе арфәтә, дә цардвәндагыл әнусы әмбис, дә зонадон-литературон күистыл та әртын азы кәй сәххәст, уый фәдыл. Бәрзонд идеон мидис, адәмөндзинад, күлтүрә – уыдон сты де сфаәлдыстады миниуджытә, уыцы әгуултәй ды дардәр хәеццә кәнис Къостайы традицитә. Бирә дә чи уарзы, стыр аргъ дын чи кәнис, уыцы ирон адәмы арфәтимә дын мә зәрдә зәгъы бирә азты әнәнис цард, әвидигә сфаәлдыстадон тыхтә аив дзырд әмәе зонадон күисты ног аәнтисытән.

Абайты Васо

Цытджын Къостайы фәстәе ирон адәммәе Нигерәй стырдәр поэт нә уыд, уымәй хуыздәр ничи зыдта ирон литературә әмәе адәмон сфаәлдыстад...

Уый канд литературае әмәе фольклоры дәсны нә уыд, фәләе уыдис нә хуыздәр ирон историк әмәе этнограф дәр. Иттәг хорз зыдта йә адәмы ивгъ-уыд цард, сәе уаг, се 'гъдәуттә... Уый ахәм рахаста йә чысыләй, әмәе йә алы тугдадзин дәр әмцавд кодта йә адәмы зәрдәйы тәлфитимә, әгәрон уарзтәй уарзта нә бәстәе, йә райгуры-раен зәхх, йә райгурыраен хәехтәе, йә адәмы, дунейы дзылләты...

Max иууылдәр уыдыстәм йә ахуыргәнинаңтәе, мах цыдыстәм йә фәстәе.

Б. В. Скитский

Дыууссәедз азы рацыди, фәстаг хатт ма күүс сәмбәлдыстәм, уыцы рәестәгәй. Чысыл рәестәг нәу дыууссәедз азы. Фәләе ма абон дәр мә цәс-тыты раз ләууы ирдәй Иваны рухс цәсгом. Цыма ныртәккә дәр ныхас кәнүү мемә сыйдәгзәрдә, цәстуарзон, әнәхин, әфсәрмәзстыг әмәе уәездан ирон разагъды ләг, курдиатджын фыссәг, адәймаджы ном әмәе кадән стыр аргъ чи кодта, аеппәлой, дывзагон, дыдзәсгом, хахуыр әмәе былдауағ адәймәгтә әнәуын он кәмән уыдысты, уыцы Иван.

Дзесты Күйдәзәг

Ирон дзылләйы аәхсән поэт Нигеры ном у хууист-гонд, йе сфаәлдыстадимә зонгәе сты уырыссаг чи-ныгкаәсджытә дәр. Поэтән йе сфаәлдыстад жанрон аегъдауаёт у алыхуизон әмәе хъәздыг. Нигер фыссы канд әмдзәвгәтә нә – уый у драматург, критик әмәе дәсны тәлмаңгәнәг дәр. Уымәй уәелдай ма Ирыстоны наукон-иртасән күисты дәр ахсы зынгәе бынат: тынг бирәе бакуиста Нарты каддыйтыл, скъолатән ахуыр-гәнән чингүйтә, программәтә әмәе әндәртә аразыныл.

Хъазыбегты Хъазыбөг

...Иттәг ахсджиаг у Нигерән йә поэтикон уацмысты әэмрәенхъ йә царды хабәрттәе зонын дәр...

Зонд әмәе зәрдәе, зәрдәе әмәе зонд – адон, кәрәдзийә нәе хицән кәңгәйә, бәрәг кодтой Нигеры поэзийы характер. Нигер фыста, йә зәрдәе йын цы дзырдта, уый. Тыхджын әмәе хивәнд уыди Нигеры поэтикон зәрдәе, хаттәй-хатт-иу ацыд йәхи фәндүл хъазгәе әмәе худгәе, кәугәе әмәе сагъәстәе кәңгәе. Фәләе йә зонд уәгъд нәе уагъта, арәзта йә раст фәндагыл.

Ардасенты Хадзыбатыр

Дәе бон хорз, зынаргъ Иван!

Фыссын дәм... Әвәвдәгән, дис дәр кәндзынәе, уымән әмәе дәм никуыма ныффи斯顿, цы хорз зәрдәе мәм дардтай, уый кәд рагәй әмбарын, уәеддәр. Ныр 18 мәйы иу әмдзәвгәе дәр нәе ныффи斯顿. Мыйяг, удаегасәй куы баззайон, уәд мәе бон нывыл исты ныффиссын куынәуал суя, уымәй дәр тәрсын... Уыйхыгъд не 'фәддон хайы нымад дән хорз хәстоны... Цыбыр дзырдәй, куы мәлон, уәд – кадимәе...

Мәе зәрдәе дын зәгъы, зынаргъ Иван, цәмәй нәе адәмы фарнән фәңәрай әнәенизәй бирәе азты.

Зәрдәбынәй дын аргъ чи кәнене, уыцы

Кочысаты Мухарбек

30-әм азты... ирон литературәйи нәе уыд Нигерәй курдиатджындаәр әмәе номдзыддаәр архайәг... Нигер уыд литературон процессы иууыл дзырдзәугәдәр адәймаг. Зондәй, ағъдауәй, сфаелдыстадон хъаруйәе, поэтикон фәлтәрдзинадәй, иумәйаг ахуырдзинад әмәе теоретикон цәттәдзинадәй Нигер уыд литературәйи раздзог. 1939 азәй фәстәмәе ацы хабар дызәрдиггаг нәе уыд адәмы 'хсән дәр әмәе литературон ахсәнады дәр. Ацы хъуыддаг уәлдай тынгдәр фәбәрәг Фыдыбәстәйи Стыр хәсты азты. Уәд ирон литературон фәсивәд иууыл фронты уыдысты, әмәе, уырдыгәй сә зәрдәбын сагъәстәе кәмән кодтой, уый уыди иунәг Нигер.

Джусойты Нафи

Зынгæ ирон советон поэт Нигер (Дзанайты Иван) адæмы зæрдæты бæzzadi цардæгасæй. Поэт, йæхи æмбарынхъом куы фæци, уæдæй йæ амæлæты бон-мæйæ зонд æмæйæ хъартæ, йæ фæндыры зæлтæ æмæйæ стыр курдиат, йæ цин æмæйæ сагъæстæ – цæмæйдæридæр хайджын уыдис, уыдон нывондæн æрхаста Ирæн, фæллойгæнджытæн, рухс царды сæрвæлта... Хæдзонд поэты стыр поэтикон культурае, уый не 'взаджы æнæкæрон хъæздыгдзинæдтæй куыд арæхстджынæй пайда кодта, йæ зондахаст царды зилдухæнты куыд бахсыст, æрмæст уыдæттæ дæр адæймаджы дисы бафтауынц.

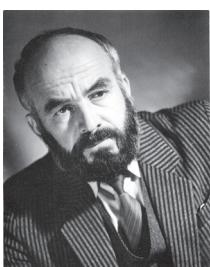
Мæрзойты Сергей

Нигер – интеллектуалон поэт, философ.

Дыккаг ахæм поэт зын ссарап у хистæр фæлтæры, уйайа дугты, заманты æрвнæрд æмæ цæхæртæ йæ зæрдæйыл афтæ карзæй кæмæн æруадысты; дугты, заманты уаддымгæтæ ахæм зилахар кæй риуы систой. Аенционæй нæ хызт аивады бæрзæндтæм. Йæ мидхъуырдухæнтæ, ныхмæлæуддзинæдтæ, къуырц-дзæвæнтæ æвзæрдисты, йæхи поэтикон хигъæд хъæлæс агургæйæ. Уымæ гæсгæ йæ сфæлдыштад иууылдæр у ног æфцджытæм хизыны хъиамæт, фыдæбон. Ахæм лирикæ – зæрдæйы къуымтæ аеддæмæ фæлгъауын, дуне йæ хуылфы куыд нывгонд æрцыд, уый рапром кæнын.

Цæрукъаты Алыксандр

Нигер ног цардарæсты хъуылдагæн канд поэтикон ныхасæй не 'ххуыс кодта. Педагогон институты дæр, ахуырадон-иртасæн институты дæр уый стыр куыст кодта рæзгæ фæсивæды хъомыл кæнынæн, йæ бирæ зонд, йæ зæрдæйы тавс сын æвгъау нæ кодта. Йæ литератуron-критикон уацтæ аbon дæр стыр æххуыс сты ирон литератураеы иуæй-иу фарстытæ раст алыг кæнынæн. Нæ фысджыты дзырдзæугæдæрты тыххæй, сæрмагондæй та Къоста æмæ Елбыздыхъойы тыххæй, цы уацтæ ныффиста, уыдон æвдисынц, Нигер нæ национ культураеыл куыд æнувыд уыди æмæйæ йыл куыд цæстуарzonæй аудыдта, уый.

Хъодзаты Аксар

* * *

Мәнән амәй фәстәмәе аәрмәстдәр иу фәндаг ис размә – адәмон сәфәлдүстәдмә.

Æз цауын, әвзаджы әппәт дәснытә цы `рттиваг галуантә сарәзтой, уыданәй аәмә мәхицән аразын халагъуд поэзийы әвидигә суадоны цур. Уыцы суадонаң йә ном у «Адәмон сәфәлдүстәд»

Поэзийә дойны кәмән у, уый мән бафәзмәд. Фыдәнхъәл наә фәуыздән...

* * *

«Æгады цардәй – мәләт хуыздәр» – ацы аәмбисонд ирон адәммә, әвәццәгән, Нартәй бazzад. Æмае йә фыдәй-фыртмә наә рох кодтой ирон адәм. Уыцы хууыды бацыдис сә зонды, сә туджы, сси сә девиз. Дзәгъәлы йә наә бавәрдтой тохы заржыты мидәг ирон адәм.

*Æвзәр кардәй фәрәт хуыздәр у,
Æгады цардәй мәләт хуыздәр у,* –

афтә ис «Хазбийы зарәжды». Бацыдис уыцы хууыды ирон аив литератураемә дәр. Æмае афтә хууамә уа – уый у ирон адәмы характер, ирон адәмы бәллиц әвдисәг.

*Лучше умереть народом
Свободным, чем кровавым потом
Рабами деспоту служить!*

Коста

Уыцы ныхәстәе Къоста загъта адәмы зондахаст аәмә туджы уагмә гәсгәе. Уыдан уыдысты ирон адәмы девиз...

Нигер

ХЪАЙТЫХЪТЫ ГЕОР: 110 АЗЫ

(1911 – 2002)

ЭПИГРАММАӘТӘЕ

«АЕХХУЫСГӘНӘГӘН»

Д-ыл П-н

«АЕххуыс дын кәнүн әз, аххуыс!» –
Мәнән ды фидарәй зәгъыс.
Аембал, мән де ’фхәрын наә фәндү,
Фәлә мәе баҳудтәй әембар:
Кәд ис аххуыс кәнүн дә зәрды,
Уәд курын, – ма-иу мәе хъыгдар!

ЙАЕХИ КЬОСТАИМӘ ЧИ АБАРСТА, УЫЦЫ ПОЭТАН

Цы уәлдай и Къоста әмәе дәуәй?
Аембарыс ды, әз дәр әембарын:
Къостамә иу цауд фыст дәр наәй,
Дәумә та иу хорз фыст дәр н’ арын.

Т. ЕФИМЦОВӘН

*Широка и глубока
Камбилиевка-река.
T. Ефимцов*

О, федтон уыцы дон әз дәр,
Мәе зәрдә барухс ис йәе цыдәй.
Нәу арф, уәрәх, фәлә уәждәр
Уый арфдәр у дә уәләнгай хъуыдтыәй.

БЕСАТЫ ТАЗЕЙӘН

Нәе фыссәг фәрынчын,
Уый дохтырмә ластой,
Фыр тыхстәй наә зыдта йәхи дәр.
«Цы кодта? Цы ’рцыди?» –

Йæ ласджыты фарстой.
Йæ ныхмæ, дам, радзырдта чидæр!

ДЗАНАЙТЫ СЕРГЕЙÆН

Фæдзырдта махæн не 'мбырды хъæрæй
Æнае худгæйæ Дзанайы-фырт дысон.
Æз, дам, романтæ цалынмæ ныффицсон,
Уæдмæ, дам, мын æнæ фæцæргæ наей.
Æмæ заманты ивдзысты замантæ,
Уыдзæни райсом абонæй хуыздæр,
Сергей та – хин, нае ныффицдæн романтæ
Æмæ фæцæрдæн алкæмæй фылдæр.

КАСТИ ЦОБЕ ДАЛЫСТАËМ

Кости Цобе далыстæм.
Загъта: «Бирæ нал ыстæм...»

ИРОН ТЕАТРЫ

Xъ. С-æн

Разындысты аивæй нае хæхтæ,
Уади дон нае арф комы бынæй...
Алырдыгæй хъуыстысты гæрæхтæ, –
Ома адæм ма кæной фынæй!..

ФÆХЪАЛГОМАУ НÆ ЦЫППУ

Фæхъалгомау нае Цыппу, –
Фæдары сæр бæрзонд.
Цæмæн у даргъ йæ дзыкку? –
Хæрз цыбыр у йæ зонд!

ХЪЫЛЫСБИТЫ ДАВИДÆН

Фыссæг к' уайд нае Давид,
Уæд уацмыстæ нае давид!

АБЫРӘГӘН

A. Ф-ән

Әмдзәвгәтә ныфғыстон аэз абон,
Йә бынмә та афыстон: «Брис».
– Цәмән? – кодтой ме ’мбәлттә дис.
– Уәddәр та йә адавдзән, – загътон.

БӘППИ

«Бәппи кәм кусы?» – афтә фәрсән нәй.
Ис бафәрсән: «Цы ран кәны фынай?»

ӘВДУЛ

Уынд әмәе кондәй
Әйяф Әвдулы!
Фәлә йә зондәй
Хәрәг нымбулы!

ТӘЕППУД ХЪАМБОЛ

Къоста фәцыди
Хохәй тохмә,
Хәңид, нае фәтарсти мәләтәй!
Хъамбол фәлыгъди
Тохәй хохмә,
Хәдзар дзы сарәзта ләгәтәй!

ИУ ЭКОНОМИСТАН

P. Ф-ән

Экономисты
Рафаудтой адәм:
«Йе кәнәм исты,
Йе әнцад бадәм!»

ГÆБУЛ НÆ КУЫВДЫ

Гæбул наэ куывды иумæ дæр наэ хъуыста,
Фæлæ æвæрдта фаутæ радгай махыл.
Арахъхь сыкъайæ асты бæрç фæнызта
Æмæ сыкъайау нал лæууыд йæ къахыл.

ДЗАНДАР

Стъолы фарсмæ сбадт сæрдарæй, –
Уайтækкæ фæхъял и.
Адæм раст зæгъынц Дзандарæй:
«Уыцы ран лæг нал и!..»

«АДÆМЫ ХЪÆР» НЫФФЫССÆГÆН

Чидæр фаудта не 'мбалы
Адæмы 'хæн а уалдзæг:
Адæмы хъæр не 'мбары
«Адæмы хъæр» раудзæг.

ИРОН АЕМБИСОНДЫ ТЫХХÆЙ

Г. М-æн

Гайлаг рæуæдæй бæрæг у, æмбал,
Гъемæ дæуæй дæр куы рауди гал.

ÆДЗÆСТУАРЗОН

n. 2.

Уынджы мæ афарста абон:
«Радзур, кæм кусыс, куыдтæ дæ?»
«Ници мæ риссы» йын загътон, –
Уадз æмæ рисса йæ зæрдæ!

ПРОЗАЕ*БИЦЬОТЫ Гриc***МИДÆГГАГ ХÆДОНЫЛ
ФЫСТЫТÆ**

30-æм азты кæрон репресситы амæтtag чи баци, йæ зындон уæлæуыл ахæстæттæ аæмæ лагерьты чи арвыста, уыдонæй иу къордимæ сæмбæлдтæн, фæлæ сæ никæй бафæндыды æргомæй дзурын. Сæ иу загъта: «Кæй-ма цæмæн хъæуынц уыцы хабæрттæ?» Иннаæ æргом басасти: «Уым цытæ бавзæрстон, уыдон кæй никуы радзурдзынæн, уый тыххæй мæ къух æрæвæрдтон». æртыккаджы дзуапп уыди: «Знаджы ном мыл кæй сбадт, уый адæмæй байрох, аæмæ та сын æй ныр ногæй сæ зæрдыл æрлæууын кæнон?» Афтæ бафæрсæг дæр мæ фæци: «Куы дын сæ радзуурин, уæд сæ ныффыссис, бауæндис?» «О» йын загътон, центрон мыхуыр адæмы размæ цы æбуалгъ диссæгтæ рахаста, уыдон ын ранымадтон – наæ байгом кодта уæддæр йæ зæрдæ. Кæмæдæрты сæ афтæ дæр бахатыдтæн: «Цы бавзæрстай, уыдæттæ мын фæсномыгæй фæдзур, æз сæ комкоммæ никуы спайда кæндзынæн». Мæ ныхас дзы никæй æууæнк æрьыхъал кодта.

Æмæ уæд æрхæндæгзæрдæйæ ахъуыды кодтон: «Уыцы рæстæджы тыххæй нæм, æвæццæгæн, Дзесты Күйдзæджы мысинаæттæ йеддæмæ бындурон фыстæй ницы баззайдзæн». Мæ зæрдæ æппын куы нищæуылу-ал дардтон, уæд мæм журнал «Max дуджы» редакци радта Барахъты Гинойы бинойнаг Надяйы (йæ аргъуыды ном Еленæ)* къухфыст – йæ лагерьты мысинаæттæ уырыссагау фыстæй иронмæ тæлмац кæннымæ.

Зыдтон, Надя дæр уыди ахст, лагерьты хъизæмæрттæ бавзарыны фæстæ Ирыстонмæ сыздæхти. Фæзиан ис 1989 азы мартаийы мæйы. Æндæр æй ныхасмæ дæр никуы федтон. Æмæ, журналы редакци чи-ныгкæсджыты размæ кæй рахаста, уыцы мысинаæттæ тæлмац кæнгæйæ, мæ цæстыты раз слæууыди Надяйы удæгас сурæт. Ирон хæдзары хъомылгонд, фыдæлты фарн йæ туджы хæссæг, удæй рæсугъд сылгой-маг... Ном бæрзондгæнæг алы курдиаттæй хайджын... Фæллойгæнæг

*Документты Елена Евстафьевна, зæгъгæ, фыст цæуы æдзуухдæр

ләджене фәндиаг цардаразджытәй... «Маңуал дзы зәгъ», – сдзырдта мәм мәз зәрдә.

Әлдарадон социализмы бәрzonд бынәтты баджытән-иу сә кад-гәнән бонты фәдзырдтой әппәттә дәр цәнгәт хъәләстәй. Надяйы хуызәтты лагеръты зындоны амәттаг чи кодта, уындоны сурәттә дәр-иу уыцы дзырд-ахорәнтәй ныв кодтой.

Алы хуызы курдиатджын уыдысты Гино аәмә Надя... Гино Октябрь революцийы размә Хъәдгәроны күиста ахуыргәнәгәй. Каст фәзи әфсәддон скъюла, радтой йын паддзахы афицеры цин. Мидхәсты рәестәг – партион кусәг, партизанты къордтә аразәг. Фыццаг большевикон газет «Кермен»-ы редактор, областы прокуроры хәдиваег, газет «Рәестдинад»-ы редактор. Сырх профессурәйы институт фәуыны фәстә күиста философийы ахуыргәнәгәй фыццаг Цәгат Ирыстоны, уый фәстә та Ростовы педагогон институты, уыди «Уырыссаг-ирон терминон дзырдуат» аразджытәй иу, наукон-иртасән институты директор, партийы обкомы агитаци аәмә культурәйы хайады хицау, поэт, прозаик, драматург, уыди йәэм композиторы курдиат дәр...

Йә бинойнаг Надя – ахуыргәнәг, партион кусәг, хәеххон адәмты сылгоймәгтәй Сырх профессурәйы институт әппәтты фыццаг каст чи фәзи, наукон-иртасән институты директорәй чи күиста, бәстәйы уыцы аәртә сылгоймагәй иу. УСФСР*-ы фыццаг сылгоймаг-прокурор автономон областы...

Ацы мысинәгтә тәлмаң кәнгәйә та мәм цалдәр хатты ахәм хуынды фегуырд: Надямә уыди, норст цәхәрау чи бazzад, йәхәдәг дәр кәй наә базында, ахәм курдиат – фыссәджене курдиат. Йә къухфыст дәлармы кәмән наә фәцәуы, наә уыцы бирә «романтә» аивады тәразтыл аәрәвәр, уәд дзы сюжетон хъаймагъ радзырды фаг наә рәвзәрдзән. Надяйы мысинәгты дзырдты аууон та норстәй лаууу уаэзгә романы аәрмәг, трагикон хысысмәттә... Адәймаджы удысконды агәрон аәрфытә ног хуызы раиртасыныл чи күсдзән, уыцы психология, философия, фысджытә... ахәм аәрмәджениты ардзысты ног информации. Ацы мысинәгтә тәлмаң кәнгәйә та мәз зәрдүл аәрләууыд: соцреализмы мадзалај джипдзәф уацмыста кәсгәйә-иу никуы суагътон, царды аәцәгдзинад базонынмә мәм цы мондәгтә уыди, уындон. Әууилыс, аууилыс хойраг, фәлә дзыде 'фсис никуы базынтай, аәдзүх дын – фәсайәнтә.

*Уәрәсейы Советон Федеративон Социалистон Республикае, – (Ред.)

Тәлмаңғонд куы фәдән, уәд та әндәр хұуыдымә фәкомкоммә дән: «Цымә қәд фыст аәрцыдысты ацы мысинаеттә?» Соцреализмы мадзалаәй пайдагәнәг автортәй алқәй цармы дәр бадти къәрцхұс, рәедыдай хизәг, араентә зонаәт қалдаәр мидредакторы. Надяйы ахәм хъыгдарәг наә фәци.

Мә фарстән мын ницы бәлвырд дзуапп радтой йә чызджытә Азә аемә Дианә. Сә дыууә дәр – дохтыртә. Нә мад-иу, загътой, әдзух-дәр цыдәртә фыста. Ис аәм мысинаеттә революцийы архайджыты, йә рәестәджы бәрнөн бынәтты кусәг разамонджыты аәмә репрес-сигонд адәймәгты тыххәй. Бирә әрмәджытә радта музейтәм, на-уқон-иртасән институты архивтәм. Max – күисты, уый – хәдзары. Суанг 1951 азәй фәстәмә Надя уәззау рынчын хаста. Фәстаг азты та хуыссәнәй дәр нал стади.

Йә цард наукон аегъдауәй ахуыргәнинағ у, зәгъгә, хұыматәдҗы наә ахуыды кодтон – ахәстәтты аәмә лагертызындон бавзәрста, афтәмәй 90 азы 19 боны хъуаг фәцарди. Лагерты йыл баҳәцыди бруцеллез, – кәронмә чи нал ссыгъдәг вәййы, ахәм фосәй хәңгә низ, хъыгдардта йә йә туджы бәрzonд әлхывивдад, куыдфәстәмә йыл тыхдженәй-тыхджендәр қәнын райдыдта әрхәгнiz, нал бандади йә амәләты онг йә зәрдәйы рис. Цыппар хатты йәм уыди инфаркт. Фәстаг хатт ай әрцахста 1989 азы мартъиый мәйы...

* * *

1940 азы июны мәй Карагандайы лагертәй Мидхұуыддәгты Адә-мон комиссариатмә, Адәмон Комиссарты Советмә аәмә бәстәйы про-курормә сусәгәй кәй арвыста, уыцы Хъасты Надя фыста: «Кълассон тохы уавәрты кәй цәрәм, советон хицаудзинады дуджы рәестдзинад хурмә рахәссын мә бон кәй бауыздән аәмә ме ‘назымдзинад кәй сбәрәг уыдзән, ууыл куынә аеууәндін, уәд мәм, цытә бавзәрстон, уыдан ныбыыхсыны фаг хъарутә ницы хұзызы разындаид».

Нәхи горәты ахәстоны бадгәйә дәр, Карагандайы лагерты дәр Надяйы уырныдта, Цәгат Ирыстоны Мидхұуыддәгты Адәмон Комиссариаты 1936 азы знаггадгәнджыты къорд кәй фәзынди аәмә йә сәргъы раздәры комиссар Миркин аәмә йә хәдивәг Шестаков аәмә уыдоны хұызаеттә кәй ләуууыдысты, уый. Уыдан сә размә

сәвәрдтой партион кадрты нылдарап кәнүни хәс аәмә пайда кодтой хуыматәджы мадзәлттәй: адәймаджы әрцахс, әрхуыды кәнән дәр кәмән наәй, ахәм фыдмитә йын фәкән, стәй йын, Миркины кабинеты-иу чи райгүүрди, уыцы «сфәлдыстадыл» йә күүх әрәвәрын кән аәмә – зылынгәнәг әрмәг җаттә.

1962 азы 30 январы фыссәг И.Эренбургмә Надя цы фыстәг арвыста, уым дәр зәрдәбинаәй дзуры, парти аәмә советон хицаудзинадыл фанатикон аәгъдауәй кәй әүүәндый аәмә йә кәй уырныдта, адәймаджы цармы чи баңыд, уыцы сырдты митә рәхдҗы хурәргом кәй рауыздысты, уый. Әрмәст иу хуыиддагәй фәрәдыйд... Күүд аенхъәл уыди, афтә тағъд нә сәххәст йә бәллиц... Уыцы фыстәдҗы рабәрәг, Надя «кадәмты фәтәдҗы» тыххәй цы хууыды кодта, уый дәр: «Max, ирон бәрнөн күсдҗытән сә фылдәр, уәдә лагеръты ахст адәмтәй дәр бирәтә, канд гурыысхо нә кодтам Сталиныл, фәләе йын аәмбәрстам йә митә аәмә зыдтам, цытә цыди, уыдәттән аәнә уый схуистәй уәвән кәй нә уыд. Әз аәм мәхәдәг, баххуыс мын кәна, зәгъгә, иунәг хатт дәр курдиат нә арвыстон, уәвгә та цал аәмә цал хатты ныффиистон ахәм курдиаттә аәмә-иу мә сә арвityны рәстәг цы фәдфаәливәнтә бахууыди! Тәрхоны әвзагәй дзургәйә мәм, комкоммә йә цәмәй базылынджын кодтаин, ахәмәй ницы разынди, фәрссаг базылынгәнәнтә та – бирә. Хорз күистой нә политикон аәмбудәнтә, әппиинфәстаг, нә интуици. Ау, 1937 азы партион съезды Stalin цы комедийи ахъазыд, уый бамбарынән бирә зонд хууыди? Делегаттә куы бадомдтой, ныронг цытә ‘рцыди, уый нын бамбарын кәнүт, зәгъгә, уәд Ежовмә фәсидтысты, йә күүхтә баст, афтәмәй йә ‘рбахуыдтой. «Әлдар» аәм йәхәдәг иунәг фарст радта, уый фәстә йә күүхәй ацамыдта, акәнүт ай, зәгъгә, аәмә уыйадыл хууиддаг алыг. Әниу, 37 азы џаутә фәсарәйнаг разведкаейы архайджыты күүхтәй конд сты, зәгъгә, ууыл рәстаг партион куыд хууамә баууәндыйдайд?

Ам зәгъәм, Эренбугмә фыстәг арвityны хууыды Надямә куыдай әрцыди, уый тыххәй. Фыссәг «Литературон газет»-ы дзырдта йе сферлдыстадон пълантыл, зәрдае әвәрдта, 37 азы амәттаг чи баци, уыдоны тыххәй кәй фысадзән, уымәй дәр. Әмә йәм Надя хаты: «... бафәнди мә дәу мә «историимә» – нә бинонты трагедиимә базонгә кәнүн». Чи зоны, Надяйы мысинаңтә уыцы рәстәг фыстәрцыдысты; ууыл аеүүәндән ис, уымән аәмә ма партийи XX съезды

фæстæ Надя утæппæт мæстытæ йæ зæрдæйы ныгæдæй дардтаид, уый мæ нæ уырны.

1962 азы 16 февралы йын «Литературон газет»-ы редакцийæ дзу-
апп радтой, дæ фыстæг æмæ дын де 'рмæджытæ сæмбæлын кодтам
Илья Эренбургыл, зæгъгæ. Уыцы аз 28 апрелы та фыссæгæн йæхицæй
райста дзуапп. Уый йын хъусын кæны: «37 азы тыххæй сæрмагонд
чиныг фыссинаг нæ дæн».

Дисы æftауынц, Надя куыд цардхъом, ныфсвидар æмæ зынтæн
фæразон разынди, уыдæттæ.

Сæ бинонты фыдæвзарæнтæ райдытой 1929 азы. Ныр, æнхъæлдæн,
бæрæг дæр нал рауыздысты, Гинойл алы хахуыртæ чи фæфыста,
уыцы Хуыцауы æлгъыст адæймæгты нæмттæ. Уыцы аз 6 декабры Ба-
рахьы-фырты АЕК/б/П*-йы рæнхъытæй аппæрстой. «За имуществоное
обрастание», зæгъгæ, йæ ахæм аххосджыны бынаты æвæрттой.

Уыцы рæстæг Цæгат Кавказы Иугонд паддзахадон политикон
управленийы (ИППУ) кусджытæ æримысыдысты, зæгъгæ, Цæгат
Ирыстоны фæзынди революцийæн цæлхурæвæрæг æмæ советон
хицаудзинады ныхмæ тохгæнæг гæрзифтонг организаци «Адæмон
парти». Уыцы организацийы сæргъы хъуамæ исчи æрлæууыдаид,
æмæ райдытой ахæм лæгтæ агурын. Схауди Барахъты Гиной хал
– уыди партийæ æппæрст, курдиæттæй æххæст лæг, æмæ, ома, ахæм
организатæ дæр уый хуызæн лæгтæ саразынц! Аæмæ, ИППУ-йы
Цæгат Ирыстоны хайад 1930 азы 2 майы Ростовмæ, Бакумæ, Калакмæ,
Грознамæ æмæ Махачкаламæ цы гæххæтт арвыста, уым хъусын кодта,
зæгъгæ, Алагиры зылды фæзынди революцийæн цæлхурæвæрæг
организаци, йæ къабæзтæ сты хъæуты, сæ къуыртт та – Алагиры.
Дардæр кæсæм уыцы гæххæтты фыстытæ: «В числе руководящего
состава находятся Гино Бараков и другие... В Кадгароне подготов-
лено уже 400 всадников.

Гино Бараков, бывший член ВКП (б), исключенный во время чистки
вместе со своей женой. Бараков до исключения работал редактором
осетинской газеты, националист, в прошлом сын царского чиновника,
исключен из партии как имеющий связь с братьями-кулаками, как
имевший негласно кирпично-черепичный завод, молотильную машину
и как идеологически чуждый элемент. Жена его тоже исключена

* Аппæтцæдисон Коммунистон (большевикты) Парти, – (Ред.)

из партии и снята с должности прокурора СО АО как идеологически чуждая, как дочь бывшего кулака-каратаеля. Угол. дело № 3334. т.2, Л.д. 318-919».*

Ацы гæххæтт ныффиысджыты цы схуындæуа, сæ митæ сын цæимæ абарстæуа, уый мæ сæрызонд не 'рцахста. Зæгъын, чиныгкæсæг сын йæххæдæг тæрхонгæнæг фæуæд. Джыккайты Шамил кæй бацæттæ кодта, Гинойы уыцы чиныг «Уæлладжыры кадæг»-æн поэты цард æмæ сфæлдыстады тыххæй фыст уацы кæсæм: «Барахъты Теккойы (Фадейы) фырт Гино райгуырди 1890 азы 19 февралы Салыгæрдæны. Йæ фыд уыди зæхкусæг, дыргытæм зилæг. Йæ уæззау күистæй дардта бирæ бинонты, фæлæ йын цæрын næ бантыст. Баззадысты æнахъом сабитæ сидзæрæй. Фæлæ мæгуыр – фæрæзджын – Гинойы хистæр æфсымæртæ æххуырсты цыдышты æмæ æххуыс кодтой сæ мадæн».

Кулактæ кæй схуыдтой, уыцы æфсымæртæй хистæр афтыди Тихорецкмæ, күиста æфсæнвæндагыл, æмæ йæм Гино уырдаэм ацыд. Уыцы рæстæджы тыххæй та кæсæм: «Йе 'фымæры мызд фаг næ уыд дыууæ удæн, æмæ Гинойы бахъуыд йæ райгуырæн хъæумæ æрыздахын».

«Бывший кулак-каратель» схуыдтой Надяйы фыды дæр ИППУ-йы Цæгат Ирыстоны хайады кусджытæ. 1936 азы кæй фыста Надя, уыцы биографийы загъд ис: «Райгуырдтæн 1899 азы рæстæмбисцæрæг хохаг зæхкусæджы хæдзары... Байкомы хъæуæй мæ ныййарджытæ ралыгъдышты Владикавказмæ... Бирæ бинонтæ уыдистæм, æмæ айдагъ næ фыды мыздæй næ бон цæрын næ уыди. Мæ хистæр xo (уый та Надежда хуынди, уымæ гæсгæ Надя йæ аргъуыд ном (Еленæ) хæссын байдытæ) Ирон сылгоймæгты приют каст куы фæцис, уæд уроктæ дæттын байдытæ æмæ сси næ хæдзардарæг». Фæлæ йæм сусæг литератураэ ссардтой æмæ йæ 1910 азы æрцахстой, афæдзы дæргы йыл слест фæкодтой. 1911 азы йын Тифлисы Тæрхонгæнæг Палатæ скодта цæрæнбонты Сыбыры фæцæрыны тæрхон. Уый фæстæ та тыхстытæ æййафын байдытой сæ бинонтæ æмæ сæ кæстæр æфсымæрæн ахуыр-мæ бацæуыны фадат дæр нал фæци.

Туаллаегты Жексар куыд зæгъы, афтæмæй ИППУ-йы æрвист гæххæтты сты, йæ ном фыст кæмæн не 'рцыд, стæй, чи зоны, бæстыл уæвгæ дæр чи никуы уыди, ахæм æвдисæны ныхæстæ. Уыцы æвдисæн, дам,

*Спайда кодтон Туаллаегты Жексары уац «Рæстæг-рæстæвзарæн»-æй («Max дуг», 1990 аз, №4)

зоны, Ирыстоны әңгәмә фылдгәнджыты организаци кәй ис, уый. Хабары тыххәй радзурын, дам, сәе бон у Датиты Гәмәтты фырт Алиханән, Беккуызарты Иласы фырт Хуындәгән, Дзаболаты Гассойы фырт Бечмырзәйән әмәе әндәртән.

Уыцы мысәлгаг хабәртты бындурыл Цәгат Кавказы зылды ИППУ тел ныщавта ССР Цәдисы ИППУ-мәе, Барахъты Гино әрцахсинағ у, зәгъгә. Гино уыцы рәестәг уыди Мәскуйы, әнаххосәй йәе партийә кәй аппәрстой, уый тыххәй хъаст ныфыста, әмәе йәем Центрон Контролон Къамис фәсидти. 1930 азы 23 июня ССР Цәдисы ИППУ рафыста ордер № 4620, кәцы бар ләвәрдта Барахъты Гинойы әрцахсынән әмәе, кәм цәры, уым баджигул кәнүнән. Уыцы бон әй әрцахстой. Ахәстоны бадти Ростовы. Уырдыгәй Гино Цәгат Ирыстоны ИППУ-мәе фыста: «Считаю свое содержание под стражей бессмысленным, которое компрометирует меня. Само подозрение меня после двенадцати лет самоотверженной революционной работы чудовищно. Оно ничем не может быть обосновано, кроме как искусственно созданным обвинением.

Думаю, что само задержание мое есть ошибка, особенно на 13 году Советской власти. Прошу поставить вопрос о немедленном моем освобождении. Бараков. 6/7 – 30г. Камера № 35».

Гино дзуапп нае райста әмәе 11 боны фәстәе арвыста дыккаг фыстәг. Ис дзы ахәм ныхәстәе: «Такого человека, как я, можно обвинить во всем, чем угодно, но в контрреволюции – это бессмысленная пытка, и каждый революционер должен входить в мое положение». Йәе хъаст та йын ницәмә ‘рдәрдтой, әмәе та 6 боны фәстәе фыста: «...расценивая свое задержание как величайшее оскорбление, которое только можно нанести человеку, отдавшему делу революции все, что мог и готовый отдать последнее – свою жизнь, – ... в знак протesta объявляю голодовку».

Туаллағты ІІхсары уацы цыбыргондәй ләвәрд цәуы, Барахъты Надя 1930 азы 3 июля Цәгат Кавказы ИППУ-мәе цы фыстәг арвыста, уый. Фәфыста, йәе цардәмбал Гино революцийы сәраппонд 12 азы дәргызы цы удуәлдай тох фәкодта, уыдәтты тыххәй.

Гинойы сурәт үәстүтү раз сыйты, революцийы размәйы азтәй йәе суанг 20-әм азты кәрөнмә чи зыдта, уыцы революционерты, мидхәстү хъәбатырты, Мидхұындағты Комиссариаты күсдҗыты әмәе фысдҗыты мысинағтә кәсгәйә.

Ныр-ма әркәсәм, «гәрзифтонг контрреволюцион антисоветон организацийы» разамонджытәй иуыл кәй баннымадтой, уый, Гино, революцийы фәуәлахизән йә цард әгасәй дәр нывондән күйд хаста, уымә.

1917 азы сәрдыштың әмбәйдән күйд қырандаңынан көбүркөткөн Ирыстоны, афтәе контрреволюцион тыхтә кәрәедзимә әнгомдәр әрбаләуудысты, сәе нысан уыди большикты парти, Советтәе әмәе иннае демократон организациты ныддәрән кәнен. Революцийы ныхмә сыйстәг тыхтә архайдтой, цәмәй адәмтәе кәрәедзий ныхмә суой. Гъе уыцы вазыгджын рәестәг мәгүүр ирон дзылләтәе цәмәй революцийы сидтәе рацыдаиккәй әмәе контрреволюцион тыхты ныхмә стих кодтаиккәй, ууыл тынг бакуыста революцион-демократон парти «Кермен». Уыцы аз октябрь айында ыңғыштың өткөрүштөрдөн күйд қырандаңынан көбүркөткөн Ирыстоны бирәе нал уыди. «Кермен»-ы партийы иззәрдиондаңынан күйд қырандаңынан көбүркөткөн Ирыстоны бирәе нал уыди Барахъты Гино.

1917 азы кәрәон Н.Буачидзе әмәе Г.Ильини фәндонмәе гәсгәе Владикавказы Советы президиумы әмбырды бауынаффәе кодтой, цәмәй араәзт әрцәуа Терчы областы Советты съезд. Хицаудзинад хъумә сәхимә рапорттаккәй күсдҗыты әмәе салдатты советтәе. 30 декабрь араәзт әрцыйд Советы пленарон әмбырд. Раныхас дзы кодта Н.Буачидзе. Сәе тәккәе кусгәйәе уыдысты, афтәе залмәе баләбурдтой гәрзифтонг афицерты къорд. Н.Буачидзе, М.Орахелашвили әмәе президиумы иннае уәнгти әрцахстой. Ахстытән тынг тәссес үйди марынаң, фәләе сәе фервәэзын кодтой көрменистты революцион къорды уәнгтәе, уыдонаимә уыдысты Тогъойты Данел әмәе Барахъты Гино дәр.

Гинойы әфсымәр Харитон йә мысинаңты күйд фыссы, афтәмәй службәе кодта, Австрийы фронты чи архайдта, уыцы Ирон батальоны. Батальон Владикавказмә күйд 'рбаздахти, уәд Харитон базында, Гино Ирон бәхдҗын полчыны кәй ис, уый әмәе йә баңгырдта. Жәвдисән фәци, Гино әмәе афицерты 'хсән цы дәрзәг ныхас рауади, уымән. Гино сын карзәй дзырдта: ирон әфсәддон хәйттәе не 'рләудзысты урсвардионты фарсмә әмәе нае аңаудзысты Уәрәсейи мәгүүр адәмьи цәгъдымнаң. Бирәе рәестәг нае рацыд, уәд әфсәддонтә лидзын байдыдтой сәе хәдзәрттәм.

1917 азы кәрәон әмәе 1918 азы райдианы Алагирмә фронттәй здәхын байдыдтой интеллигениң минәвәрттәе Бутаты Хъазыбег, Барахъ-

ты Гино аемә иннәтә, революцион хъуыдыта сә туджы ахъардтой. Уайтәккә адәмь ‘хсән сәе хъуыдыта тауын байдыдой, иу хәдзарәй иннәмә цыдысты. Сәе фарсмә ма аәрбаләууыдысты әндәр агитатортә дәр. Афтәмәй сәм райгуырди большевикон партион чыр саразыны хъуыды. 1918 азы зымәдҗы алагираegtæ цауын райдыдтой партийы рәенхъытәм, уалдзәдҗы та сын Гино билеттә аәрбаласта. Әдәппәт баисты 32. Харитон күзд зәгъы, афтәмәй Гинойән адәм аргъ кодтой, афицер кәй уыди, уый тыххәй дәр. Большевикты та уыцы рәстәг бирәтә хуыдтой босяктә. Уәд Гино система йе ‘рттиваг пъагәттә аәмәйә уәлә скодта, большевиктә кәй дардтой, ахәм цинел, ома ныр аәз дәр фәллойгәнаәг адәмимә дән.

Алагир аәмә Салыгәрдәнмә аәмбырд кодтой революцийы знәгтә дәр; булкъонтә аәмә афицертә цы аәмбырдтә арәзтой, уым адәмән зәрдә аәвәрдтой дзәнәтон цардәй. Уыдоны фарс уыдысты бынәттон бонджынта дәр. 1918 азы фыццаг аәмбисы Алагирмә аәваст фәзынди, 50 – 70 барәдҗы кәм уыди, ахәм къорд, сәе сәргъы – цалдәр афицеры. Уыцы рәстәдҗы Гино аәмә партийы уәнгтәй цалдәр уыдысты Барахъты хәдзары. Урсытә сәе минаевары барвыстый Гиномә, загътой йын: афицертә дәм дзурынц, фәндү сәе демә аныхас кәнин. Гино аәмәйе ‘мбәлттә адәммә фәхабар кодтой, аәмә уайтагъд аәрбамбырд сты. Урс афицертә Гинойы къуыммә тардтой, загътой: «Афицер уәвгәйә, афицерты ныхмә аәрләууыдтә, цәлхдуртә нын аәвәрүс, аәмә дә хъуамә фәндагаәи аиуварс кәнәәм». Гино сәм райдианы фәлмәнәй дзырдта, стәй сын цәхгәр загъта: «Сымах адәмил гадзрахаттәй раңыдыстут!» Мәнә-мәнә хъуамә сәе хәәцәнгәрзтә системаikkой, фәлә цыдәр амәлттәй фыбылыз не ’рцыди.

1918 азы сәрдь Алагиры фәзынди бәзәрхыгтә арәзт ләг. Адәм бафиппайдтой: «уазәг»-иу бонджынта яй куы иуы бабәрәг кодта, куы – иннәйы. Уалынмә базыдтой: «уазәг» баст у Къибиры-фырты штабимә (уыдис Змейкайы станицаїы), уырдәм аәрвиты большевикты аәмә уыдоны фарс хәәцдҗыты номхыгъдтә. Уый размә большевиктәй иу-цалдәры фехстой. Гино Алагиры партчыры бюроиы фарст цәхгәр аәрәвәрдтә: дзырхәссәдҗы исты фәкәнин хъәуы. Цасдәры фәстә влакавказаг газеттәй иу хъусын кодта: Алагиры амардтой Терчы аәфсады раздәры атаман инәлар Голощаповы. Уый фәстә Алагиры фәзындысты Деникины аәфсаддонтә. Гино йәхи айста Даргъ-Къохмә.

Цасдәрү фәстә та активондәр большевиктә (уыдонимә Барахы-фырт дәр) ахызтысты аeffцәгыл Хуссар Ирыстонмә. Гино уым дәр аенцад наә бадти – архайдта, Хуссар Иры фәллойгәнджытә меньшевикты ныхмә цы сыйстәдтүтә сарәстөй, уыдоны.

1919 азы сентябрь мәй Алагиры Барахыты кәртмә батылди дыууә къорыпджын уәрдоны. Се дзаг уыдысты фысы хуынәй. Уәрдәттәй иуы хицау къуым бил рахыил кодта, систа фәйнаәг аәмә федтой: гуыффәйы бын дәлгоммә хуыссыди Гино. Уыдис уәззазу рынчын. Іербаластой йә партизантә. Фәндагыл сә әрураәттой, гуыффә топпы джебогъәй ныррахуыстытә кодтой... Фәйнаәг аирвәзын кодта Гинойы. Даң боны фәци ныккәндүрынчын, зылдысты йәм аәмә иучысыл куы фәсәрәндәр, уәд йәхі айста хъәдмә партизанты къорд аразынмә.

1920 азы райдианы партионтә аәрцыдысты сә сүсәг конференцимә. Уым араәт аәрцыди партизанты къордты штаб. Гинойы равзәрстстой Цәгат Ирыстоны әппәт партизанты къордты командирәй. Штабы размә аәрәвәрдтой ахсджаиг хәс: хуамә дәрәнгөнд аәрцәуа, Алагиры чи аәрәнцад, уыцы 3-аг Ирон батальон. Рагацау уырдаәм арвыстой, батальоны сүсәг агитацион куист чи кәндзән, ахәм партионты.

1930 азы ИППУ-йы күсджытә кулактә кәй раҳуырттой, Гинойы уыцы аәфсымәрттәй иу, Амырхан, уыди, 3-аг батальоны дәрән кәннымә чи цыди, уыцы къордтәй иуы командир Ботъоты А. хәдивәг. Адон Алагирмә бирстой әсегатырдыгәй, скәсәннырдыгәй – Гинойы къорд, ныгуыләннырдыгәй та – Тогъойты Данелы къорд. Ныбырсты рәестәг Гинойы аәфсымәр Харитон та уыди партизанты штаб аәмә Ботъойы-фырты аәхсән бастдзинад дарәг. Гинойы къорды къухы бафтыди Алагиры 3-аг батальоны къазарматәм баләбурын, байстой ңалдәр пулеметы. Фәлә сә чылдымырдыгәй ныщавтой салыгәрдәйнаг кулактә. Уыдоны ныфсәй базмәлыди урсыты батальон дәр. Ботъоты А. къорд фәстәмә аздәехт. Барахы-фырты къорд та йәхі айста Бирәгъзәнгмә. Уый фәстә, Іеридоны сәрты бахизгәйә, Салыгәрдәны фәмидағ сты. Йә адәмәй чи наәма аәрбахәецә, уыдоны куыд агуырдта, афтә, Салыгәрдәны уәлмәрдты раз цы адәм аәртүмбыл, уыдонмә фездәхти, аәмә дын урсытә куы разынникой. Гино сә бәстастаәу смидағ, афтәмәй мә наә фехсдзысты, зәгъгә. Урсыты командир Цәлладжы-фырт фәхъяәр ласта Гиномә: «Ды ныр ахстә!» Гино йәм фәцараЙхсти: «Әеппиндәр нагъ!» Іерцавта йә дугъоны

фәрстә әмәе уыциу сыйфытт аласта уәлмәрдты иувәрсты. Фәсте йыл гәрахәй раләууыдысты. Йә бәх фәецәф, йәхицән иу нәмыг йә худы гоппыл ауади, иннае йә цухъхъайы фәддҗийыл.

1920 азы газет «Коммунист» фыста, зәгъгә, Ирон ревкомы хайәдтә кәрөнмәе арәзт дәр нәма фесты, афтәмәй сәк къухы бафтыди бирәх хуыиддәгтә саразын. Газет хъусын кәнә: «Комиссаром окружной милиции назначен т. Бараков». Ног царды идеалтыл күйд иузәрдион уыди, дуне әәмәй сәфәрнәджын уа, уый тыххәй йә уды хъарутәй кәй ницы бавгъяу кәндзән, ууыл дзуры, 1920 азы 13 майы газет «Кермен»-ы Гино цы сидт ныммыхуыр кодта, уый. Сидты ныхәстә кәєстәйә, әәстыты раз систы Гинойы, ирон әффармәджын ләдҗы, сурәт. Хицауы зондамонаң ныхәстә кәнә аәртхыраентә нә хъусәм – фыдәлтыккон фәрнәджын аегъдауттыл хәцәг курыхон ләдҗы фидар, домаг хъәләс хъусәм: «Әз зәгъын ирон ләдҗы әвзагәй хъәбәр әмәе мә ныхасыл хәцын кәрөнмәе, күйд мә милициәй әвзарән бон уыдзәни, давд, стыгъдә әмәе, ноджы цы әвзәрдзинәдтә ранымадтоң, уыдонән сәе баштайән».

Үәд ма нацитән сәхи әәсгәмттә уыди әмәе, фыдәлтыккон аегъдауттә ног цардән фарны суадәттә әәмәй басгуыхой, ууыл тох кодта Гино, «дзыллатә зәрдәйә кәрәдзимә» кәй аәрбахәстәг сты «әмәе әәмхуызонаң зәххон дзәнәтән царды мәсыйг» кәй амайынц, ууыл гурысхо нә кодта.

Гъе, уыци Гинойы ИППУ-ы кусдҗытә хъуамә фыдгулы цармы батыштаиккой әмәе йә адәмәен фенәуынон кодтаиккой. Бацагуырдтой әвдисәнтә, фәлә уыдон сәе зәрдәйы фәндиаг наә раудысты. Сә иу, Тлаттаты Агуыбе, афтә фыста: «Его заслуги, поскольку я знаю, перед революцией и Советской властью немалые... Если бы Бараков в самом деле оказался более ограниченным и недалеким, чем я представлял его, все-таки я и мысли не допускаю, чтобы он стал на путь мятежа. Я уверен, что он прекрасно знает и ни на минуту не забывает, что многие в Осетии считают его виновником расстрелов бандитов и конокрадов. Он знает, что это далеко не шутки. Он не может ни на минуту забывать, что даже кратковременная перемена власти несет ему смерть. При таких условиях я и мысли не допускаю, чтобы Бараков мог даже подумать о перемене власти».

2 июля, Камера № 7,
Уголовное дело 3334, т. II Л.Д. 20-20

Тлатты-фырт коммәгәс кәй нә разынд, уый йын нә ныббәрстой, аәмә зиагадгәндҗиты номхыгъды фыст әрцыди.

Мәңгәвдисәнты бынаты әвәрын сәхи нә баугътой Датиты Алихан, Беккузыарты Хуындаәг, Дзаболаты Бекмырзә аәмә Уаниты Аврам дәр. Уыдан хорзәй дардәр ницы загътой Гинойы тыххәй.

1935 азы декабры мәй алагираг Уырымты Атәмәзы аппәрстой партийә. Надя йә сәрүл сәзүрдта – радта йын хорз характеристикә. Атәмәз дәр, революцион зондахастимә фронтәй Алагирмә чи сыйдаәхт, уыданәй уыди. Гинойы марынмә чи әрбаңыд, уыцы афицерты ныхмә карзәй сәзүрдта Уырымы-фырт дәр. Урс булкъонтә аәмә афицертә бынәттон бонджынты әххүсәй урсыты әффсадмә баңауыныл кәй сразы кодтой, уыдан Владикавказ байсынмә куы араст сты, уәд се 'хсән, фәсайдтой уә, зәгъгә, агитацион куыст чи бакодта, уыданәй иу уыди Атәмәз.

Уырымы-фырт уәддәр ахәстонмә бахауди. Уый фәстә Надяйән йәхі дәр партийә аппәрстой аәмә йә Ирон педагогон институты директоры бынатәй суәгъд кодтой.

Кусынмә нә сарәхсти, зәгъгәй ахәм әфсонәй ацуҳ кәнөй, уый сәе бон нә уыди. Ирон пединститут уәэззая уавәры сәййәфта Надя. Уыцы иу рәестәг горәты куыста иттәг хорз кадртәй ифтонггond Цәгат Кавказы педагогон институт дәр. Ирон институтмә фәсивәд зивәг-гәнгә цыдысты, аәмә тәссаг уыди, уыцы аз ахуырдаута фаг куынае райсой, уымәй. Ахуыргәндҗиты сәе къәхтыл сләууын кодта Надя. Бәхуәрдәттә-иу самал кодтой, зылдысты хъәуетыл аәмә фәсивәды разәнгард кодтой Ирон пединститутмә баңауыныл. Әрбаҳуыдтой фәсивәдәй, цас сәе хъуыди, уымәй фылдәр. Сәе ләмәгъдәрты сын райстой Дыууәазыккон институтмә. Йә размәйы директорән цы әхцайы фәрәзтә радтой, уымәй уәләмә ма схардз кодта 200 мин сомы, уәддәр ницанәбәрәг фәхуыздәр сты сәе фадәттә, институт уыди къуындаәг агъуисты. Надя аңыди Мәскуымә Рухсады Адәмон Комиссариатмә. Фембәлди комиссар Бубновимә. Уый йә цәхгәр бафарста: «Max әвастәй Дыууәазыккон институт цәмән байгом кодтай?» Надя йын бамбарын кодта: «Республикае хъырды кәнен кадрты фыдаәй. Дыууәазыккон институт каст чи фәуа, уыдан кусдзысты кәестәр къласты, уыдзысты әнахуыргондзинад сафджытә хъәуты». Бубнов йемә с сразы аәмә ма афтә бакодта: «Победителей не судят».

Гинойы рæстæгмæ суæгъд кодтой ахæстонæй, æмæ 1931 азы кусын райдыдта Ростовы пединституты.

Барахьы-фырты ногæй æрцахстой 1936 азы 2 октябрь. Ныр та йæ схуыдтой «контрреволюцион, буржуазон-националистон, троцкистон-террористон организаций» уæнг. Гино цæхгæр аиуварс кодта уыцы хахуыртæ.

Туалæгты Ахсары æрмæгæй куыд сбæрæг, афтæмæй Гинойы хъуыддаджы уыди, йе ‘нæазымыл чи дзырдта, ахæм документтæ. Партийы иузæрдион хæстон кæй уыди æмæ æнæазым кæй у, уый тыххæй йæ сæрыл дзырдтой партийы Цæгат Ирыстоны обкомы фыццаг секретарь Борыхъуаты Хъазыбæг, Микояны номыл Цæгат Кавказы крайкомы Курсыты ахуыры хайады хицау Леошкин, Алагиры-Æрыдоны зылды комитеты хицау Цоколайы-фырт, Дзæрæхохты Хадзы-Мурат, Дыгурсы Сырх партизантæ æмæ АЕК(б) П-ыи уæнгтæ Елехъоты Г., Такъоты Д., Елбайты Дз., Тандуайы-фырт, меньшевикты æмæ урсыты ныхмæ Хуссар Ирыстоны фæллойгæнджыты систады разамонæг Дзадтиаты Алыксандр...

Ници адавтой уыдоны ныхæстæ дæр – 1937 азы 19 октябрь «Тройка» Гинойæн рапаста фехсыны тæрхон. Уыцы бон æй изæрæй фехстой.

Надя Барахътæм чындзы æрцыди 1920 азы. Иуварсæй кæсæджы нымадмæ гæсгæ афтæ уайы, цыма Гино æмæ Надя иу цары бын фæцардысты 16 азы. Фæлæ сæ чызджытæ Азæ æмæ Дианæ банимадтой, сæ ныйгарджытæ иумæ цас фесты, уый, æмæ сын 6 азы дæр næ систадысты.

Гинойы куы ‘рцахстой, уæд сын хæдзар дæр næ уыди. Гино – обкомы бæрнон кусæг – царди уазæгуаты. Ахастой, Надя Мæскуйы куы ахуыр кодта, уæд кæрæдзимæ кæй фæфыстой, уыцы фыстæджытæ æмæ хуызистытæ...

1936 азы декабры мæйы Крайком Надяйы фæстæмæ партимæ райста. Ахастой Надяйы кусын байдыдта наукон-иртасæн институты директорæй. Дыууæ азы дæргъы йæм рæстæгæй-рæстæгмæ сидтысты Мидхъуыддæгты Адæмон Комиссариатмæ. Сæумæрайсом-иу æй 10 сахатмæ бацæуын кодтой. Бон-изæрмæ-иу йæ цурты дыууæрдæм кæй рапон-бахон кодтой, уыцы ахстыты куыд уыдтаид, ахæм ран-иу æй сбадын кодтой. Ахастой Надяйы 10 сахаттæй фæсæмбисæхсæвтæм та – фæрсгæ. Хъуамæ йæ лæгыл йæ къух систайд, адæмы знаг æй рапахуыдтаид. Сæ къайады

гæххæтт хæлд æрцыдаид. Закъонмæ гæсгæ ахст лæгимæ къайады гæххæтт халæн кæй нæй, уый хорз зыдта Надя, фæлæ сæ бон уыди, æмæ йын йæ удæй хъазыдысты.

* * *

1937 азы 9 августы газет «Рæстдинад»-ы фæзынди Цæллагты Мус-сæйы уац «Адæмы знæгтæ хæлдтой ахуырадон-иртасæн институты куист». Уый размæ æрцахстой партийы Цæгат Ирыстоны обкомы фыцлаг секретарь Г.В.Мауреры. Цæлладжы-фырт куыд зæгъы, афтæмæй уый аргъ кодта Надяйы куистæн æмæ йæ хъахъхъæдта. «Ацы аз институты парторг Маурермæ куы бацыди институты хъуыддæгты фæдыл, уæд ыл хъæртæ кодта, – фыссы Муссæ. – Тæрсын æй кодта: «Фенdziстæм, æнæ Барахъты Еленæйæ куыд кусдзыстут, уый. Æз ын кастæн уæ фыст кæронмæ æмæ сæрмагондæй уый тыххæй сымахимæ аныхас кæндзынæн».

Ацы æрмæгæй бæрæг у, горком дæр Надяйы партийæ аппарыныл кæй нæ тæгъд кодта, уый. Надя уæды онг ÆК(б)П-йы ЦК-йы номенклатурон кусæгыл нымад уыди æмæ ЦК æмæ УСФСР-йы Рухсады Адæмон Комиссариаты размæ фарст æрæвæрдта, цæмæй йын йæ куист сбæрæг кодтаиккой, уый тыххæй. Къамис сæрвистой Мæскуийæ, æркасти наукон-иртасæн институты куистмæ æмæ йæ бандынадта раппæлинагыл. Уæддæр цасдæры фæстæ Надяйы, Барахъты Гиноимæ баст кæй уыди, уый тыххæй партийæ аппæрстой æмæ йæ куистæй систой.

Цæлладжы-фырты уацы ис, ацы институты директоры бæлвырд цæмæйдæр аххосджын кæм кæны, ахæм иунæг бынат: «Уый институтæй сæ куистæй систа Хадайы-фырты æмæ Бигъуылайы-фырты, ома, «нæ арæхсынц», зæгъгæ. Фæлæ дарддæр бакæсæм: «Бигъуылайы-фырт æппæрст куы æрцыдис институтæй, уæд уый фæстæ та Барахъты Надя йемæ сарæзта бадзырд, ахуырадон куист цæмæй ныффысса, уый тыххæй». Æмæ сгурысхойаг вæййæм: ахуырадон куист ныффыссыны тыххæй бадзырд араэзт кæимæ ис, уый ма æфхæрд адæймагыл нымайын хъæуы? Муссæ йæхæдæг дæр уыцы институты куиста, æмæ алцыдæр бæлвырд зыдта, фæлæ уый хъуыддæгтæ æвзаргæ нæ кæны, къуыммæ тæры директоры, аххосджын кæны институты партион организаци æмæ ахуыры хайады, ома «Къærцхъусджын нæ уыдystы æмæ нæ уыдтой, уый йæ сæйрагдæр хæсæн, йæ лæг, буржуазон

националисты сәрыл хәсүн кәй аевәрдта, уый». Нәй йын дәтты йә ләджен сәрыл сұзурыны бар. Партийы рәенхъытәй йә күң аппәрстой, уәд Надя йәхи сраст кәнүныл кәй архайдта аәмә Маурермә дыууә фыстәджы кәй ныфыста, уый тыххәй та йә хоны «подхалим, аеппәлой аәмә дыздәсгом» – ома, дә күхтә сдар, басәтт, ныхмә мауал ләуу. Уәды хахуыргәнджыты аәрмәджытә кәсгәйә, абор ләгән йә сәрхүүн арц сбады – аәз фәраздаеронай архайдтой, сферлдыстадон ерысы бацауыны ныфс сәм кәимә нае уыди, сә бынәттәм кәмән хәләг кодтой, уыдоны, адәмы хуыздәрты, фесафыныл. Сә чызыи фәйтә кәм рәестәджы фәлмы бын фесты, кәм та нырма дуарәхгәд архивты аәмбәхстәй ләууынц.

1979 азы Барахъты Надяйы райгуырды 80 азы бәрәгбоныл зәрдә-бындәрәй чи бацин кодта, уыдонәй иу уыди Хуссар Ирыстоны педагогон институты доцент, филологон наукәты кандидат Мамиты Григори: «...Мә царды аеппәты амонддожындаәр рәестәгыл нымайын, Цәгат Ирыстоны наукон-иртасән институты аспирантурәйы күң ахуыр кодтон, уый фәстә наукон күсәг күң сдаен, партион организацийы уәнг күң уыдтән, уыцы азтә... Институты сәргъы уәд ләууытәдә ды... Зын уавәрты нае-иу чи баҳауд, уымән-иу загътам: «Надямә бацу, аәмә дын зәгъдән, цы гәнгә дын у, уый». Аәмә-иу ды алкәй зәрдәмә дәр дәгъәл ссардтай. Ды-иу уыдтә принципиалон, раст, домдтай махәй дәр, дәхицәй дәр», – фыста йә писмойы Мамийы-фырт.

«Курын уә, аәмә Естъайы чызг Надяйыл сәмбәлын кәнүт мә зәрдәбын саләмтәй йә райгуырды 80 азы бон, – фыста Абайты Вако. – Надя у, Ирыстон сәркістүр кәмәй у, уыцы раззагдәр стәм сылгоймәгтәй. Аәз ай канд культурон аәмә аехсәнадон архайәгәй нае зонын, фәлә ма у аевәджиауы хорз адәймаг дәр...

Естъайы чызг Надя наукон күист дәр кәй кодта, уый алчи нае зоны, фәлә, хыыгагән, абоны онг дәр уыдан мыхуыргонд не 'рцыдысты. Уыцы аәрмәг мәнән цәстуарzonәй мә размә рапаста, аәмә сә аәз аеппинаәдзүх пайда кәнүн аәмә йын йә ном фәзәгъын».

1937 азы Надяйы партийә күң аппәрстой аәмә Ирон педагогон институты күистәй ист күң аәрцид, уәд цасдәр аегыистәй фәбадти. 1938 азырайдианы йәм фәздырдтой горәтти Адәмон ахуырады хайадмә аәмә йын загътой: 5-әм скъолайы немыңға аеваджы ахуыргәнәгәй бакусдынае, аеви дын Бәстәэзонән музейы наукон күсәджы бынат раттәм?

Надя равзәрста дыккаг бынат. Уыцы аз сәм сәрды ссыди Е.Г. Пчелина. Бахәс ын кодтой Уәлладжыры коммә археологон экспедици саразын. Экспедицимә бакодта Барахъты Надяйы дәр. Йә хәс уыди музейы алы хәйттән экспонаттарәп кәннын. Йә фырт Әмзор дәр аңызы семә, аххәст кодта хүыматтағ кусәдҗы хәстә.

Пчелинайы фәдзәхст күистытәй сәрибар рәстәг-иу Надя фыста, фендджын хистәртә кәй дзырдтой, уыцы алы диссәгтә.

Экспедицийә күы ‘rbazdaextysty, uad ja kuyystytte aerbaeston kodta emae sae baftsnaydt. 1938 azы 6 nojabry ja ‘rcahstoy.

«Уәд музейы директорәй күиста Дзантиаты Инал (Иван), – кәсәм, Надя яй этнографион күисты тыххәй кәм дзуры эмә, «Справка» кәй раҳуыдта, уыцы гәххәтты. – Рәстәдҗы домәнтә хынцгәйә, уый, музеймә адәм күид цәуынц, суанг уыдаттә фыссән чиныг дәр басыгъта, уымән аәмә уым мән тыххәй (әз уыдаттән эккурсовод) бирәх хорз ныхәстә фыст уыди. Уый фәстә нә хәдзармә арбарвыста музейы секретарь Воротниковы, кәцы бадомдта, цәмәй йын мә фыстытә иууылдәр раттой. Цы яй бон уыди мә ләппу Әмзорән, аәмә йын сә рахаста аәфснайд ранәй. Лагерьтәй күы сыйздәхтән, уәд әнәнхъәләдҗы фәкомкоммә дән, мә фыртәй мын 170 стыр сыйы аәмә тетраедтә кәй айстой, уый тыххәй ләвәрд гәххәтмә. Әдәппәт мәм фыстытә уыди 210 сыйы, аәмә, хохы кәй сарәзтон, ахәм цыппар картәйи. Агурын сә байдыдтон. Собиты Иналмә сты, зәгъгә, уыцы иу ныхас кодтой, уый, дам сә спайда кодта. Иналы баңғуырдтон, фәлә аәппындәр ницыуал хъуыды кодта. Ме ’рмәдҗытә дарддәр дәр агуырдтон, аәмә дын музейы күы разынид сә иу хай уырыссаг әвзагма Собиты Иналы тәлмацгондәй. Нысангонд дзы уыди, кәдәг-гәнәг Черчесты Джөорджийы ныхәстәй кәд аәмә кәм фыст аәрцы-дисты, уыдаттә дәр, фәлә дзы мә кой нал разынд – мә номыл мын баҳъоды кодтой, схаттой яй. Уәвгә та Джөорджийы ныхәстә аәз кәй фәфыстон, уый алчиидәр зыдта. Музейы кусәг Калоты Риммә – мә хәрәфырт – күид дзырдта, афтәмәй ма хәстә фәстә дәр цасдәр рәстәг мә фыстытә уыдисты музейы. Уалынмә цыдәр фесты. Сә агурынәй күы сфәлмәңцидтән, уәд бавдаелтән аәмә, сауфыстәй мәм цы бazzади, уыдон бәстон кәнныныл аәбадтән. Бирәх фыдәбон кәннын мә баҳуыди – сыйтә сәмхәңци сты, ранәй-рәтты сә фыстытә ссыдисты, сбур сты. 210 сыйәй ма бazzади 73!..»

* * *

Азә әемә Дианә хорз хъуыды кәнүнц, сә мады сын күистәй күү систой, уыцы раестәг.

Дианә 5-әм скъолайы ахуыр кодта. Сәхимә әрциди (цардысты Советты уынджы 9 хәдзары) әемә сә кәрты байяефта бәхуәрдәттә. Надяйы фәстә наукон-иртасән институты директорәй кусын байдытта Алыккаты Жури. Уәрдәттә уый дзырдмә гәсгә батардтой. Уыцы кәрты фәрсәй-фәрстәм цардысты Барахътә, Дзестә әемә Къосыратә. Ахст уыдысты Гино, Күйдзәг әемә Сәрмәт. Сә бинонты сын иу бон рарвыстой сә цәрәнтәй. Дзаумәттә күүд әвәрдтой уәрдоны, Дианә сә афтәмәй байяефта. Советты уынджы 9 хәдзарәй сә баластой Коминтерны (ныр Дзанайты Иваны) уынджы 12 хәдзары ныккәндмә. Барахъты фатеры әрцарди Хъазыбеты Хъазыбег, Дзесты хәдзары – йе сиахс Ардасенты Хадзыбатыр, Къосыраты хәдзар кәмән радтой, уый нал хъуыды кәнүнц Азә әемә Дианә. Сәрмәты бинойнаг ныккәндмә наэ бакуымдта – йәхәстәждытәм ацыди.

Барахъты хәдзары дзаумәттә күү хастой, уәд Күйдзәджы мад Джыккиан дуар фәсте фидар сәхгәдта әемә йә нал гом кодта, уырныдта йә: ныуудздзысты сә, фәстәмә аздәхдзысты. Фәлә дуар дзәбәх күү рариуыгъдтытә кодтой, Жури йәм тызмәгәй күү бадзырдта, уәд ай байгом кодта әемә институты директорән афтә:

– Ирон күү дә, уәд дә сәрмә цытә хәссис? Цы цәсгомәй наэ тәррис наэ къуымтәй?

– Дафырт знаг у, – загъта уый, – әемә уын ам цәрән нал ис.

– Знаг ай цәмән хоныс? – загъта Джыккиан. – Күйдзәгән адәм хорз аргъ кодтой, әемә дзы де ‘взаг күүд тасы знаг зәгъын?

– Суәгъд кәнүт хәдзар, мауал мын ныхәстә кән.

– Гъемә кәд аеппин ажууәнк нал ис, уәд, чи зоны, әемә ды дәхәдәг дәр знаг дә.

Бирае раестәг наэ рацыд, афтә Журийән йәхи дәр әрцахстой, знагыл ай баннымадтой, әемә Надяимә иу ахәстонмә бахаудысты.

Дианә – цоты кәстәр, йә мадыл әнахуыр әнуувыд уыди. Кәстәр уәлдай буц кәй вәййы, әвәццәгән, уый тыххәй.

Надя Мәскуйы ахуыр кәнүн күү райдытта, уәд сабитә афәдз әемә әрдәгәй фылдәр раестәг бazzадысты Ростовы сә фыд Гиноимә.

Надя иучысыл куы аербәестон, йәх ахуыр нывыл цәуын куы байдыдта, уәд ссардта, сабитәм йәх хъус чи хъуамә дардтаид, ахәм сылгоймаг аәмә цоты йәхимә аәркодта. Дианә уәд хәрзчысыл уыди. Фәса-хуырты-иу мад ацыди библиотекәмә аәмә-иу нал аәмә нал зынди... Хәедзармә зиләг сылгоймаг-иу сәхуыссын кодта, йәхәдәг дәр-иу йәхи аәруагъта. Дианә-иу ныссабыр, ома афынаәй дән. Стәй-иу сылгоймаджы хуыр-хуыр куы ссыди, уәд әддәмә рацыди аәмә, асинтыл бадгәйә, аенхъәлмә кости йәх мадмә. Надя-иу ай фынәйә йәх хуыссәнмә бахаста.

Нәхи горәты та-иу, скъолайә здәхгәйә, йәх фәндаг аәнәмәнг йәх мады күистыл ракодта. Уым-иу ныффәстиат аәмә-иу сәхимә иумә аәрцидысты. Йәх уд, йәх дзәецц – йәх мадимә афынаәй кәнын, йәх фәдым ауайын...

Мады куы 'рцахстой, уәд скъолайы уыди. Хәедзары йәх нал аәрәй-йәфта. Іәмә йәм сә цәрәнтә цы афтид, цы уазал, цы уынгәг фәкастисты! Фәджигул дзы кодтой, аәмә йәх хөмпалтәй аәрәй-йәфта. Йәх сабиыйы аюуәндаг зәрдә аәмә йәх рәзгә буар аәгасәй дәр байдзаг, бамбарән кәмән нә уыди, ахәм уәззая сагъастәй.

Гинойы куы аәрцахстой, уәд-иу сә къласы ахуырдзаутә фәкъорд сты, аәмә-иу Дианә хибарәй аzzади. Исчи сә-иу хъуамә аәрбаппәр-стаид йәх ныхас:

– Дианә адәмы знаджы чызг у!

Уый бирә нә ахаста. Иуахәмь кълас куы ныссабыр, уәд семә аныхас кодта сә ахуыргәнәг Клавдия Михалы чызг Фенева. Уый фәстәе йәх нал мәстәй мардтой.

Цы мәгуыр бонтә аәрвыстой Гино аәмә Надяйы цот Іемзор, Азә аәмә Дианә! Араәх фехъусын ахәм ныхастә: «Зәронд мәрдтү аәнцад цәуылна ныуудзынц? Цы 'рцыди, уыдон ферох кәнын хъәуы».

Цы зәрдәйә фәзәгъынц уыцы ныхастә? Іәви нә риуты зәрдәты бәстү афтид бынәттә бazzади? Уәд цы 'рцыди, уыдәттә куына рав-зарәм, уәд нә къәбәр адән куыд хәрдзыстәм? Уәләуыл зындоны кәй басыгътой, уыцы сыгъдәг удты цоты цәсгәмтәм дзагцәстәй аәдзастхиз куыд кәсдзыстәм? Семә ныхас кәнын базондзыстәм?

«Адәмы знәгтә» дыууә кәңәй раластой, уыцы хәедзары къәсәрыл бахизын куыд стәссаг ис! Йәхи сыл чи атигъ кодта, уыдоны дәр бамбарын хъәуы.

Дианә-иу бафтыди йе ‘мкъласон аэмбал Лиляйы хәдзармә, уый мад Прищепа Ольгә Николайы чызг-иу аэм дзәбәх сдзырдта. Иуахәммы йын йә пъартфелы аивәй авәрдта дыууә цъындайы аэмәй йын ныффәдзәхста: «Әз дын сә баләвар кодтон, уый макәмән зәгъ». Ома, саби йә цин искәмәнты куы адзура, ныхас дзыхәй-дзыхмә куы аңауа... Уыди, уыди уәд, ныр цырагъы рухсәй агуринағ чи фесты, ахәм хәрзаудәнгәнджытә.

Афәдзмә Дианәйы сәры фәзынди әвзист хилтә. Сабийы сәры урсытә – йә аәгомыг маройы әвдисәнтә, уәләуыл әрдәй зындон аразджытән әнаетәригъәд сабийы уайдзәфтә...

* * *

Надя йә мысинағты кәнә Мидхуыддәгты Адәмон Комиссар Берия аэмәй бәстәйы сәйраг прокурор Панкратьевы номыл фыст фыццаг Хъасты кой. Фәлә үыңы ныхәстәй чиныгкәсәг аххәстәй наә базондзән ацы Хъасты райгуырды цымыдисаг хабар. Уый дәр Надяйән йә әрдзәй ләвәрд стыр курдиатыл дзурәг у. Йәхи үысмы бәрәц дәр азымдженлык никуы баннымадта, кәй сраст уыдзән, ууыл никуы гурышко кодта, аэмәй йәхимә хъусыныл наә фәци.

Надяйән лагеръты 5 азы фәбадыны тәрхон куы рахастой, уәд аей Мидхуыддәгты Адәмон Комиссариаты мидахәстонәй иумәйаг ахәстонмә раивтой. Әмәй сын уым фехъусын кодтой: «Фондз боны фәстә уә кәндзысты этапәй». Уәд сын радтой сә хиуәттимә фембәллыны бар. Алы фыдракәндты тыххәй ахст сылгоймәгты-иу кәрты күистытәм ракодтой. Уыданәй чидәр фәхәст ис химион кърандасы састьыл аэмәй йә әнахуыр хуызы камерәмә бахаста. Надя йә мидәггаг хәдоны аэмбис раскүүйтә аэмәй йыл цалдәр боны дәргъы, йә уд йә күхүй даргәйә, фәфыста йә Хъаст. Цалдәр боны дәргъы уымән, аэмәй сәм дуары цәстүй йас хуынкъәй әедзухдәр мидәмә кастысты. Чысылдәр-иу сә зәрдә истәмә фехсайдта – уәд сәм-иу әрбаләбурдтой. Дуарәй Надяйы ахсән-иу йе ‘мбәлттә сләууыдысты. Хъастән йә рарвитын – ноджы зындар. Надя бавдәлди аэмәй хъәццулы хуыд иу ран сыхәлдта, мидәггаг хәдоны ’рдәг фәтевзәйы бын фәкодта аэмәй йә бинты хаутәй ахсныст аңдахәй фәстәмә барәтыдта. Фембәлды рәстәг хъәццуул

йæ сабитæм радта. Йемæ йын алæвæрдта гæххæтты гæбазыл фыст цалдæр ныхасы. Фæстаг хъуыдыйад уыди: «Большой привет передайте Гаццулу». Уырыссаг цæстдарджытæ нæ фæгуырысхо сты, Гæццуул ном кæй нæу, ууыл. Номы хуызы уыцы дзырд барæй ныффыста – ома хъæццуулмæ уæ хъус æрдарт. Хæдзары йæм кастысты Æмзор, Азæ, Дианæ амæ сæ мадыхо. Хъæццуул уыди Надяйы ходыгъд Цасæйы рæтыд. Ахæмтæ ма сæм уыди ноджыдæр цалдæр. Фæракæс-бакæс, фæрафæлдах-бафæлдах æй кодтой, фæлæ, Надя цы зæгъинаг у, уый сæ ничи бамбæрста. Афтæмæй сæ ærbайяфта Цасæ. Уый цæст æн-ционæй бафиппайдта, хъæццуул иу ран æндæр æндахæй рæтыд кæй у. Систой мидæгаг хæдоныл фыст Хъаст. Æмзорыл уæд цыди 18 азы. Аласта йæ Мæскуымæ. Уым бацагуырдта Цасæйы кæстæр фырты æрдхорд Фортусы (уый дæр фæстæдæр репрессионд æрцыд æмæ йæ хæдзарыл нал сæмбæлд). Надяйы Хъаст хæдонæй гæххæтмæ раивтой амæ йæ Берияйы къанторыл сæмбæлын кодтой. Æрмæст дзы дзырд «фашист» иу ран дæр нал бazzади.

Чиныгкæсæг Надяйы лæгдзинадæн цæмæй тынгдæр саргъ кæна, цыфæнды къуырцдзæвæны дæр-иу йæ ныфс кæй нæ асаст, уый хуыздæр бамбара, уый тыххæй æнæхъæнæй æрхæссæм уыцы Хъаст. Уый руаджы хуыздæр базондзыстæм Надя амæ Надяйы хуызæн æнæазым адæмы сафджыты куысты сусæгдзинæдтæ.

Мидхъуыддæгты адæмон комисариат, Бериямæ,
ССРЦ-ы прокурор Панкратьевмæ

1936 азы 18 сентябрь ярцахстой мæ мой Барахъты Георги (Гино) Теккойы фырты. 21 сентябрь мæм фæсиити Цæгат Ирыстоны Мидхъуыддæгты раздæры адæмон комисsar Миркин амæ мæ бадомдта, цæмæй мæ цардæмбалыл балæвæрдтайын зылынгæнæг æрмæджытæ, уымæ наркомы стъолыл цæттæйæ лæуууди ме 'рцахсыны тыххæй уынаффæйы гæххæтт. Фæлæ нæ ныхасы рæстæг, мæ цæсгом сыгъдæг кæй у, уый бамбаргæйæ, ме 'рцахсыны тыххæй арæэст гæххæтт аскьюыдтæ кодта (уый тыххæй фæстæдæр ноджы бæлвирддæр ныффысдзынæн). Уый фæстæ дæр ма мæм-иу фæсиити амæ мын-иу бамбарын кодта: кæд Барахъы-фырты ныхмæ рацæуынмæ цæттæ дæ, уæд æрмæг рæвдз у. Уыцы хъуыддæгты мын загъита партийы горкомы раздæры секретарь

Сәрәлмайы-фырт дәр аәмә партион контролы кусағ Бессонов дәр. Мә мойы ныхмә цы загътаин, ахәмәй мәм мисхалы бәрц дәр ницы уыди, аәмә сын цәхгәр бамбарын кодтон, маңәмә мәм әнхъәлмә кәсүт, зәгъгә. Уый фәстә мә мыхуыры сә күист скодтой, аппәрстой мә партийә, ацуҳ мә кодтой күистәй, мә фатерәй мә ратардтой аәмә мә 1938 азы ноябрь мәй әрцахстой. Күы мә ахстой, уәд мын слестгәнәг Полянский бамбарын кодта, 1937 азы райдиан мә кәй хъуамә әрцахстаиккөй, уый.

Зылын мә кодтой 58 статьяйы цалдәр пункттәм гәсгә, фәлә цыбыр рәстәджы фәстә мә фыфдракәнд баивтой 58 статьяйы 2 – II пункттәй.

Фыщаг хатт мә күы базылынджын кодтой, уәдәй фәстәмә дзырдтон аәмә ныр дәр фидарәй дзурдзынән: иу организацийы дәр никуы уыдтән, ахәм организацитә ис, уымән уәвгә дәр ницы зыдтон.

Райдианты уыдтән иунәг, уый фәстә мә баннымадтой Цәгат Ирыстоны бәрнөн күсдҗытә Тогъойы-фырты аәмә әндәрты къордимә.

Тархон нын кодтой фарон 14-әм июләй 23 июльмә. Уымән мын Трибунал мә хъуыддаг фәхибар кодта, цәмәй йәм ногәй әркәсой. Ныр мын Сәрмагонд Әмбырд скодта 5 азы лагеръты фәбадыны тәрхон.

Әмә уә фәрсын: фыдгәнәг күынә дән, уәд мә цәмән сәвәрдтой фыдгәнәджы бынаты аәмә мын цәмән раҳастой 5 азы лагеръты фәбадыны тәрхон? Уый уымән афтә рауд, аәмә Мидхъуыддәгты Адәмон Комиссириаты Управленийы знаггад кодтой фашист Миркин, Шестаков аәмә иннәтә. Уымән аәмә әз ахст әрцидтән, партион активәй кәй дән, уый тыххәй. Мә хъуыддаджы әрмәдҗытәм гәсгә мыл фыщаг бавдисинаңтә баләвәрдтой 1938 азы июлы мәй. Миркин та, мә ныхмә йәм ницы әрмәг уыди, афтәмәй мә йә зәрды уыди 1936 азы сентябрь әрцахсын. Слестгәнәг Полянский мын загъта: хъуамә ахст әрцидаис 1937 азы райдианы (әвәццәгән, сә пълан ахәм уыди). Миркины хуызән фашисттән хъуыддаг ацъапп ласын ницы давы.

Цымә, цәмән бахаудтән Миркины пъланмә? Хатыр курын, мә-хицәй кәй аеппәлүн, уый тыххәй, фәлә уыцы фарстән хъуамә дзуапп раттон. Уымән, аәмә Миркин зыдта, әз УСФСР-йы фыщаг сылгоймаг-прокурор кәй дән (цалдәр азы дәргъы киножурналы мә кой дзәгъәләнә). Уымән, аәмә хәххон адәмты сылгоймаг

минәвәрттәй Сырх профессурәйы институт әппәтү фыццаг аэз каст фәдән. Уымән, әмәе уыдтән, педагогон институтты директортәй чи күиста, уыцы 3 сылгоймагәй иу. Әппәтү тынгдәр та уымән, әмәе аэз уыдтән ӘК(б)П-ый активисткә әмәе Марксы-Энгельсы-Ленины-Сталины хъуыддагыл, зәгъән нәй, афтә иузәрдион. Зыдта мәе социалистон әхсәнады удуәлдай әмәе әнәзәрдәхудт аразәгәй. Уый әедде ма дән Барахы-фырты бинойнаг...

Чи сәе хъуыди, ахәм әрмәг ссардтой, разынди сәм әвдисәнтә дәр, уымән әмәе, фашисттәе-миркинта разамонджытә кәм свәй-йынц, уым адәмы цыфыддәрты әхсән цыфкалджытә дәр разыны!

Хъусын уын кәнның: иу комкоммә әвдисәндзырд дәр мыл нәе ба-цыди, афтәмәй мын ләгәй-ләгмә фембәелыны бар радтой әрмәстдәр иунәг әвдисәнимә.

Цы ракром кодтой әвдисәнтә? Гәцойты Владимир куыд бавдыста, афтәмәй, йәе сәргыы Бутаты Хъазыбег кәмән ләууыди, обләсты уыцы әвзәргәнәг центрмә мәен бакодтой 1934 азы, схуыттой мәе Мәескуыйә әмәе мәе сәвәрдтой Ирон педагогон институты директорәй, уый фәстә та мәе раивтой Ирон наукон-иртасән институты директоры бынатмә. Дзырдтон әмәе дзурдзынән: 1931 азәй 1935 азы онг аэз цардтән Мәескуыйы, Цветной бульвары, 25 хәдзары әмәе ахуыр кодтон Рухсады Уәлдәр педагогон институты. Ирыстонмә мәе күистмә хуыдтой, фәләе уырдаәм әрвист әрцыдтән ӘК(б) П-ый аспирантурә каст фәуыны фәстә 1935 азы июлы мәй. Мәе путевкә әрвист уыди Крайкоммә әмәе, обкомы фәндоны сәртү ахизгәйә, Крайкомы күльтурә әмәе пропагандәйы хайад мәен арвиста Ирон педагогон институты директоры бынатмә. Наукон-иртасән институты директорәй мәе сәвәрдтой 1936 азы апрелы мәй, әмәе уәд обкомы сәргыы ләууыди Маурер. Бутайы-фырт йәе күистәй ист әрцыди 1935 азы декабры мәй.

Уыцы факттән сбәрәг кәнән уыди, ссарән уыди фидаргәнәг документтә, әвдисәндартә, фәләе мәе хъуыддаджы ахәмәй әппындәр ници разынд, цы әрмәг дзы ис, уыдон та сты хахуыртә.

Дыккаг әвдисән Зәгәлтү В. мыл бавдисән кодта, цыма аэз Хъайтыхъыты М. әмәе Козырты Гоблиимә уыдтән Барахы-фырты (мәе мойы) контрреволюцион организацийы. Партийә дәр мәе цыма, мәе цардәмбалимә баст кәй уыдтән, уый тыххәй аппәрстой, фәләе уын ай зәгъын:

1931 азәй 1935 азмә әз цардтән әмәх ахуыр кодтон Мәскуыйы, мәй мой та уыди Ростовы, сывәлләттә үйдисты йемә. Сә ныфғыссыны рәестәг бәрәг кәмән у әмәх номыртә әвәрд кәуыл әрциди, уыцы сәдә аст фыстәджы (фыст әрцидысты, кәй кой кәенүн, уыцы азты) сты Мидхұындағты Адәмон Комиссариаты әмәх сә иу ахәм дзырд нае разындзән, дыууә хузыы бамбарән кәмән ис. Уәдәе Козыры-фырт әмәх Хъайтыхы-фырт сты сәрибар, әмәх ис афтә бафәрсән: ам мә фарсмә цәуылнае бадынц? Әвәццағән, әвдисәнтә цы фәдзырдтой, уыдәттыл миркинта сәхәдәг дәр нае баууәндысты әмәх мын нае радтой әвдисәнтимә ләгәй-ләгмә фембәллыны бар.

Әртиккаг әвдисән Гәцойты Иван куыд зәгъы, афтәмәй, Галаты Степаны ныхәстәм гәсгә, әз 1933 азәй фәстәмә үйдтән советон хиңаудзинады ныхмә тохгәнәг контролреволюцион организаций. Галайы-фырт фарст не ‘рциди. Гәцойы-фыртимә та ләгәй-ләгмә нае фембәлдыстәм. Ам бафиппайын хъәуы уый, әмәх үйдон сә дыууә дәр мәнүл әвдисән кәй бакодтой Миркинән йәхи раз, үймән та йе ‘фхәрән мадзәлттә сты, астәуккаг әнусты инквизицийы рәестәг дәр чи нае уыди, ахәмтә. Зонын ай: Гәцойы-фыртән йә күх бағыссын кодтой, куы йә фәхъизәмарәй мардтой, уый фәстә.

Цыппәрәм удәгас әвдисән у Кокуаты Ф. (иннаетәй әгас ничиуал у). Уый мыл бавдисән кодта, цыма мә 1932 азы федта Тлаттаты хъәуы советон хиңаудзинады ныхмә тохгәнәг къорды әмбырды, әрмәст, загъата, әз уыцы әмбырды дзургә нае ракодтон. Уыцы әмбырды, дам, үйдисты, антисоветон къорд кәмәй рауад, районы уыцы бәрнөн күсдҗытә дәр. Растан, 1926 – 1928 азты әз күистон Рахизфарсы районы прокуроры әххуысгәнәгәй. Фәлә мәйы кой куынә скодтаид, уәд мәхәдәг дәр сгуырысхо үйдаин. Уәд политикон агъдауәй ңанаәбәрәг рәвдз үйдтән әмәх, уәвән уыди, әмәх әмбырдмә бахаудтаин әнән-хъәләджы. Фәлә Кокуайы-фырт рагагъоммәйы слесты рәестәг куы загъата, әмбырд июлы райдианы уыди, зәгъыгә, уәд бамбәрстон – цыыфкалан мыл кәены, үймән әмәх 5 апрелы райгуырди мә чызг Дианә, әмәх күистәй уәгъд үйдтән.

Тлаттаты хъәуәй рацыдтән февралы кәрон әмәх мә күистмә никууал ныфтыдтән. Җәвитетон, хор җәттә кәенүн пълантае куыд уәрстый, үймәх байхъусыны тыххәй, дам, әз мә дзидзидай саби мә хъәбысы, афтәмәй 20 километры фәңыдтән. Үйдон әнәхъола

ныхæстæ сты. Тæрхоны слесты раestæг Кокуайы-фырт куыд бавдыста, афтæмæй æмбырд араэст æрцыди июлы райдианы, уый фæстæ та йын майы райдианы араэст æрцыди. Уымæн йæ дыккаг бон та загъта: æмбырд уыди июлы кæрон. Уый та уымæн афтæ рauади, æмæ йæ æз бафарстон: уыдæтты тыххæй ма хорæфснайæнты фæстæ куыд хьюамæ дзырдаиккой? Æмæ уæд Кокуайы-фырт дзуапп радта: æмбырд араэст æрцыди майы райдианы. Уымæй дыууæ болы фæстæдæр та загъта, цыма æз, хор цæттæ кæныны хьюыддаг кæй фæсыкк, уый тыххæй кæм дзырдтой, уыцы æмбырды июлы кæрон уыдтæн.

Дарддæр мыл бавдисæн кодта, цыма æз Айдары-фыртимæ ныц-цидтæн Хуымæллæджы хьæумæ æмæ, кулакты фарс кæй хæцы, уый тыххæй йæм æрцахсынаэй бартхъирæнтæ кодтон. Ноджы ма бавдыста: Гæцойты Иван ын куыд дзырдта, уымæ гæсгæ 1931 азæй фæстæмæ æз дæн контреволюцион организаций уæнг. Мæ хьюыддаджы куыд фыст æрцыд, афтæмæй та Гæцойты Иван Галайы-фыртæй базыдта, цыма æз уыцы организаций дæн 1933 азæй фæстæмæ Æз бадомдтон, цæмæй, уыцы æмбырды чи уыди, уыдонæй 4 – 5 адæймаджы бафæрсой, фæлæ мын мæ курдиат næ сæххæст кодтой. Азымджын кæй næ дæн, уый сбæрæг кæныны тыххæй куы ницыуал мадзал ардтон, уæд сын загътон, поезд суткæйы дæргъы дыууæ хатты йеддæмæ куынæ цæуы, уæдæ мæм рог машинæ дæр куынæ ис, уæд дзидзидай сабиимæ Тлаттаты хьæумæ куыд фæцыдаин? Фæлæ мын мæ хьюыддагмæ ногæй куы кастысты, уæд мæм равдыстой поездæн сæрды мæйтæн араэст æндæр расписани. О, фæлæ æз Тлаттаты хьæумæ куы нал цыдтæн, уæд куыд хьюамæ зыдтайн, расписани кæй ивтой, уый. Уыцы ног расписанимæ гæсгæ, дам, мæ бол уыди æмбырдмæ ныцæуын – ома 6 – 7 сахаты фæстæ мæ хæдзарыл сæмбæлдаин.

Хьюыддагмæ ногæй æркæсыны фæстæ мын мæ ныхмæ æрæвæрдтой Саламты Н. æвдисæйнæгтæ. Уыдон куыд амонынц, афтæмæй мæ бол уыди сывæллоны хæдзары ныууадзын æмæ æмбырдмæ ныцæуын. Фæлæ уыдæттæ иууылдæр сты слестгæнæджы зæрдаив ныхæстæ. Мæ цæсгом æй зæгъын хьæцы: æз æвзæр ныйяраæг næ дæн (бæрнон бынæтты фæкуыистон æдзухдæр, афтæмæй схьюомыл кодтон 3 сывæллоны).

Æхсæнадон хьюыддæгты сæраппонд-иу бæгуыдæр ныууагътон мæ сывæллæтты бинонты æвджид, дзидзидайы – никуы. Зæгъæм, уыцы æмбырды æз докладгæнæг куы уыдаин, уæд ныццыдаин, фæлæ мæ

куыд бавдыстой, афтәмәй аэз уырдәм ныфтыдтән байхъусынмә. Цымә уый тыххәй дзидзидай сабиимә 20 километры куыд хъумә фәңцидаин? (Кокуайы-фырт куыд бавдыста, афтәмәй сывәллоны мемә наә ахастон). Гье уыдәттыл аеүүәндән ис? Женхъәл дән, амә сыл суанг хъуыддәгтә барәй сүйтәгәнәг тәрхон дәр наә баууәндыйдаид. Уымә гәсгә мын мә хъуыддаг фәхибар кодтой ногәй аеркәссынмә. Азымджын кәй наә дән амә Кокуайы-фырты аевдисәйнәгтә мәңг кәй сты, уыдәттә цәмәй рабәрәг уой, уый тыххәй сә бафарстон: 1928 азы майы амә июлы мәйты хор цәттә кәнныны куист уәвгә кодтой? Уыцы кампани уыди кулактә кәнныны рәстәг 1929 азы. Мә хъуыддагмә ногәй каст куы цыди, уәд мын Ирыстоны ләгмар Го-родниченко былысчыләй фехъусын кодта: састы бынаты бazzадтә.

Ау, аэз фылгәнәг куы уыдан, амә, хор цәттә кәнныныл кәм дзырд- той, уыцы аэмбырды тыххәй исты куы зыдтайн, уәд ма уыцы факттә сбәрәг кәнныныл афтә хъәддыхәй дзурин? Теуа мә рахуыд- той амә, теуа кәй наә дән, ууыл сә хъумә ма баууәндыйн кәнон? Зәрдәйән армы аэрәвәрән наә амә аэз, дәлдонгәнгәйә, тихаләгмә чи фәләбүры, уый уавәры бахаудтән. Мә хотыхтә мын байстой – иу документ дәр мәм наәй, мә курдиатмә гәсгә мын иу аевдисән дәр наә радтой. Уыдәттә сәм фаг наә фәкастысты амә мә знаггадгәнәджы бынаты цәмәй сәвәрой, уый тыххәй спайда кодтой Кокуайы-фыр- тай: йә бавдисинаеттә сты мә хъуыддажы, амә хүрәнбәрәг у, хахуыртә мыл кәй кәнны, уый. Прокуратурәйы куы нал куистон, амә Ирыстоны уәвгә дәр куы нал уыдтән, уәд, цымә, номхыгъдтәй кулакты куыд аеппәрстон?

Тәрхоны рәстәг рабәрәг, знаггад кәнныныл мә чи амидин кә- нын кодта, ахәм адәймаг кәй никуы ис, политикон куисты кәй наә архайдтон, цыфыддәр знаектә мә кәй ницәуыл нымадтой амә мә агитатор-пропагандисты хуызы дәр кәй не спайда кодтой. О, мә хъуыддаг аәгәр цыапп араэт рауади! Рагагъоммәйы амә тәрхоны слесты аәрмәджытә сә күхү уыдисты, афтәмәй 33 ахст адәймаджы курдиаттәй тәрхондон сәххәст кодта аәрмәстдәр мә курдиат – хъумә ЗАГС-әй бадомдтаиккой мә чызджы райгуырды гәххәттәй рафыст. Фәлә, хыыгагән, уыцы гәххәтт бинатыл наә сәмбәлди... Уырны мә, тәрхон уыцы документ куы райстаид, уәд, хъуыддагмә объективон хуызы бацәугәйә, абон аэз уаин сәрибар.

Трибунал мын мæ хъуыддаг фæхицæн кодта æмæ йæ ногæй æркæсывнастæ арвиста. Кæй агуыртой, уыцы документ хъуыддагмæ бамхасæн кодтой, æмæ æнхъæл уыдтæн, сраст мæ кæндзысты, зæгъгæ, фæлæ Городниченкойы æнувыд архайды руаджы мæнæн æрцыди 5 азы легерты фæбадыны тæрхон.

Æртæ æвæгæсæг сабийы ныййарæджы номæй уæ зæрдæбынæй курын: айсугт мын мæ хъуыддаг æмæ кæрон скæнут миркинты фыдракæндтæн, æхсæнадмæ мæ раздахут. Мæ хъуыддагимæ куы базонгæ уат, уæд æй æндæр хуызы кæй нæ алыг кæндзыстут, уый мæ уырны.

Мæ хабæртты бæльвирдзинæдтæ уæм арвитдзынæн лагерæй (Карлаг), кæд мын ахæм фадат саразой, уæд. Орджоникидзейы ахæстоны администраци мын ахæм бар нæ радта, æмæ спайда кодтон æнæнхъæлаæджы фадатæй.

1939 аз, декабрь, Барахъты Е.Е.

Ацы Хъаст Æмзор фæласта Мæскуымæ, фæлæ дзы ницы рауади...

* * *

Надяйы тыххæй мæ нæ фæнды æппæлæн ныхæстæ дзурын – йæхи фыстытæ сæхæдæг бирæ цыдæртæ зæгъынц. Нæ фæллойы Хъайтарты сурæттæ ныvgæнгæйæ-иу цы бæрағбон-диidi ныхæстæ фæдзырдтам, уыдонæй зæрдæцъæх фестæм. Сæдæ мадæл фысы сæрмæ уал уæрыччы райста ахæм æмæ ахæм колхозон фыййай, зæгъгæ, уыцы джиппæй фыстытæй цæст йæхи хызта – ма сæ бафиппайон, сæ сæрты асæр-рæтт ласон. Æмæ дын мæнæ уыцы иударон хъуыдыйад «сæдæй фысы сæрмæ-иу райстам 163 уæрыччы» Надяйы мысинаæтты куы разынид! Зæрдæ дзы нынкьюисти. Ацы дзырдты аууон ацы хатт цы мидис æрæмбæхст, уый разынд, мæ хъуыды кæдæм нæ хæццæ кæны, уыцы арæнты æдде кæмдæр... Мæ садзgæ зонд æй нæ ахсы, соцреализмы фæлгæтты æлхъыывд хъуыды уый онг нæ хæццæ кæны.

Надяйы мысинаæттæ «Æвдудон»-ы кæсæм: «Æртыккаг аз нæ фермæ сси, фæзминааг кæмæй акæнынц, ахæм. Сæдæ мадæл фысæй-иу радтам 163 уæрыччы. Æртæ мæймæ-иу бахъомыл сты æмæ кусартæн бæззыдысты. Нæ фермæйы хорзы кой дардыл айхьюисти, æмæ нæм уазджытæ арæхæй-арæхдæр цæуын райдытой, нæ куыстмæ нын кастысты» (кæс «Max дуг», 1990 аз, №2, 51 фарс). Уый тыххæй ма

ноджыдәр ныхас цәуы 61 фарсыл: «1944 аз. Нә хайады экономист (фәбадти 15 азы) мын фехүусын кодта әхсизгон хабар: цәвиттон, канд наә лагеры наә, фәлә әнәхъән Карагандайы обләсты дәр сәдә фысы сәрмә мах бәрц уәрычты тәни райста. Загъта: наә бәрәггәнәнтә ставд дамгъәтәй фыст әрцыдысты обләсты равдысты фәйнәгыл. Лагеры совхозы кәй кусәм, уый дәр дзы, загъта, фыст әрцыди. Ради ма цалдәр боны, әмә та мыл сәмбәлди ног хабар: рәхджы наә әрвитдзысты, наә лагеры бархийә чи кусы, уыңы раззагдәр күсдҗыты әембырдмә... Әмә мәнә ахст адәймаджы дарәсты абалц кодтон наә лагеры управленийы центр Долинкәмә».

Диссаг уый у, әмә уыңы бәрәггәнәнтә Надя әмә йемә күсдҗыты күхүх лагерты уавәрты кәй бафтыдысты – әгъятыр карз климәт, фос сәрдигон уыдысты хизәнты әвдҗид, зымәгон сын – айдагъ хос.

Надя цы уавәрты цард әмә йә күисты цы хызәмәрттә әвзәрста, уыдәттә наә банкъаргәйә, аккаг аргъ не скәндзыстәм йе сгуыхтән. Әрхәссәм ын йә мысинаеттәй цалдәр чысыл скъуыддзаджы.

Кәсәм: «...Беркуты фермәйы цалдәр азы бакуистон тынг уәззаяу уавәрты. Зәрдәзәзгъә фыйяуттә дзы наә разынди, афтәмәй дзы, мин фысы кәм уыди, ахәм дзугтә – цалдәр. Арт цәмәй скодтаиккам, уый дзы наә разынд. Уым сәйраг артаг сәнәрттә сты, әмә, Шаповаловы размә хицау чи уыди, уый бынәттон цәрдҗыты наә бафарста, афтәмәй сәнәрттә әнгом фәлтәртәй самадта, уәвгә та фәлтәрәй-фәлтәрәй әхсән хұуамә дымгә цәуа. Хосы цыннатә дәр әмә-иу сәнәрттә дәр афтә самадтой, дымгәттә сә фәрсты куыд әнхъәвзтаиккой. О, әмә фароны сәнар ныбығуы, ныррыг әмә әндзарынән нал сбәzzыд. Зымәг-зымәджен дәргъы хәрм хәринаджы хъастә наә фестәм. Хус комдзаг кодтам. Наә дзул хәрд куы фәци әмә нын тымыгътәй әддәмә ақәсән күнәуал уыди, уәд нын дәттын байдыдтой хәрз чысыл ссад әмә зайәг халы сой бон цайцымән уидыджен дзаг. Алкәмән-иу ай йә армы әркодтой, nauәd-иу къусы къултыл бazzади. Әндзәрстый әрмәстдәр хицауы барачы. Уый дәр, фыстәй-иу чи бazzад, люцернәйы ахәм фәлхәрттәй. Цы муртә ма дзы-иу бazzад, уыдоныл та-иу дон схъарм кодтам. Иумәйаг барачы цардысты иннәтә әмә йә хәрм кодтой сә комытәфәй.

Әз цардтән иунәгәй әмә-иу күйиннә ныргъәвстайн. Әрмәст-иу фосы хъазыны рәестәг фермәты күй күистам, уәд-иу стәфстыстәм хъарм скъәтты. Уәтәры-иу уәлдай хъармдәр уыди сәумәрайсом. Мадәл фысты-иу фәхицән кодтам. Ахсын сә хъуыди. Уыдан уыдысты гиссайраг мыггаг. Мадәл фысы уәз хәәцәе кодта 100 киломә, наәл фысы – 180 киломә. Фысы къахыл фәхәст дә, фәлә йә бауромын даң бол кәәцәй у – 10 – 15 метры дә-иу йә фәәдәл аластаид. Иу әмбал йеддәмә мын наә уыди, әмә сыл-иу нал әмә нал әххәссыдыстәм. Дзугтән холлаг дәтгәйә ныл-иу күй сымдта, уәд иу фыццаг хәм-пүс мит калын байдыдта, уый фәстә-иу уазал дымгә ныкъкузызитт ласта, әмә-иу наә уымәл дараестә ныддәвдәг сты, цыма әфсәйнагәй уыдысты – сә зәлланг-иу хъуысти, фезмәлән дә нал уыди. Әхсәвө баңу ләгәты хуызән уазал баракмә әмә, дә дзаума ма ралас, афтәмәй даң хуыссәнү ныссәй...»

Дарддәр: «Хәст йә тәккә тынгәй күй уыди, уәд наәм этапәй әр-выстой әмә әрвыстой, удмидаң ма-иу уыдысты, ахәм ахстыты. Сә бол-иу наә цәуын уыди, наә ләууын. Истәуыл сә бафтауын хъуыди, фәлә сын цы күист хъуамә ссардтаис? Обауыл ай сбадын кән, күйдз йә цуры, афтәмәй. Йә алфамбылаймә кәсәд әмә, бирәгъ искаәцәй фәзынд, уәд, йә бол цы у, уымәй хъәр кәнәд, күйдзы йыл сардауәд. Мәнә дын кусаң, зәгъгә наәм-иу әрдәгмарды әрбарвыстой әмә дын-иу ай ивгә дәр никәмәйуал бакодтаиккой. Дзойдзойгәнгә-иу ай әрбаластой. Сыдаң-иу марди әмә-иу фәстаг хисәрфән дзулы къәбәрүл баивтаид. Уыцы къәбәр-иу баҳордта, фәлә дзы-иу йә фарсыл нициуал баҳәцыд – хойраг йә ахсәнү нал ләууыди, йә доныхуыпп-иу нал урадта. Ахәмтү-иу абанамә әввахс әрцәрүн кодтон, кәд сәхи әхсиккой, зәгъгә. Фәлә ма сә-иу цәй адәймәгтә уыди. Тәрхәгыл хуысгәйә, демә фәныхәстә кодта, стәй азылди къулы ‘рдәм әмә... амарди, фәци.

Гъе, ахәм күсджытимә кусгә дәр нын-иу рауда».

... Мысинаңтә күй ратәлмаң кодтон, уәд мәм Азә әмә Дианә әевдыштой, сә мады фәстә чи баззад, уыцы документтә. Надя ницы сәфта, музейтәм, архивтәм радта бирә әрмәг – мысинаңтә, документтә, хуызистытә. Әмә мәнә гәххәттүтү әхсәнәй рахауди, Надя Карагандайы лагеръты центр Долинкәйы сәрмагонд курсытә каст кәй фәци, уый тыххәй әвдисәндар. Йәхәдәг кадаварәй скодта

уыцы курсыты кой, фәлә, аз ацы гәххәтт күң бакастән, уәд ай
банымадтан әнахъәнәй дәр рәгымә рахәссыны аккагыл.

СПРАВКА

Дана настоящая справка Бараковой Елене Евстафьевне в том, что она окончила обучение в 1941 г. на 4-х месячных курсах бригадиров-овцеводов, техников-осеменителей при учкомбинате Исправительно-трудового лагеря НКВД.

По проработанному курсу в объеме программы по теоретическим дисциплинам столько-то часов, и по практическим занятиям – 800 часов проявила успеваемость на отлично.

По окончании обучения, испытания выдержала на отлично и квалификационной комиссией допущена к работе в качестве бригадира-овцевода и техника-осеменителя.

Основание: протокольное Постановление Квалификационной комиссии от 17 марта 1941 г. за № 6.

Зам. начальника Управления Карлага НКВД
по кадрам подполковник (Покровский)

Йæ мысинаётгы йæ куы дзуры – иу уысм дæр йæхи азымдженлы нæ башымадта, йæхи баууæндын кодта, дæргъвæтин командировкæйи йæ кæй рапвыстой, ууыл аэмæ, фыдрæстæг æрпæудзæн, уый йæ фæсонæрхæджы дæр куы нæма уыди, уæдау ахуыры дæр – раззæгтимæ, куысты дæр – æз хуыздæр уон.

Мысинаёттәй әрхәссең ис, хи хәдзары фосмә әнувылдәрәй нағ фәэлиынц, Надя сәм-иу афтә кәй зылди, уымән бирә әвдисәйнәгтә. Мәнә дзы иу: «Сары-Тауы нын уыди парахат фермәтә, фәлә ныдз-дзәлләгтә сты. Мә хицау мын мә курдиаттә әххәст кодта, фый-йәуттә мәм фәкастысты, әмә сәм дзәбәх базылдыстәм. Рудзгуытыл әвгтә сәвәрдтам, гәмттә сәхгәйтам, күлтә чырыпәй сәгътам. Фысты фаджыс, стәй әлыг иумә змәстам әмә уымәй бәрзорнә сендузәфтә сәгътам. Уәрыччытән минералон уәләмхасәнтә фаг ләвәрд кәй нағ цыди, уый аххосәй күлтә къахтой әмә әлыг әмә чырып хордтой, сә ахсәнтә-иу байдзаг сты әмә дзы-иу мәлгә дәр акодта. Сендузәфтә куы сәгътам, уәд күлтәм нал әвнәлдтой. Мә «мадзал», әнхъәл куыд нағ уылтән, афтә фәрәстмә. Хабар ахәстәтты сәйриг зоотехникмә байхъуисти, иннае уәтәртә дәр ай айстор әмә

дзы пайда кәнүн райдытой. Уәтәр-иу күйд сфиыйдта урс къултә аәмә морә сендуфәй!»

Цымә мах колхозты аәмә совхозты фермәты кусджытә та сәдә фысы сәрмә цал уәрыччы райсынц, зәгъгә мәм сдзырдта мә зәрдә аәмә бафарстон газет «Рәстдзинад»-ы агропромышленнон хайады кусәг Бирәгъты Андрейы. Уый мын загъта: «Цәгат Ирыстоны фысвосдарджытәй 120-125 уәрыккәй фылдәр ничи райсы сәдә мадәл фысы сәрмә».

...Мә маройаг хъуыдьтә та мыл аәртәфстысты. Фыдәлты фарн чи рахаста, мах онг аёй чи 'рхәецә кодтаид, цәмәй йә мә фәлтәр дардәр аләвәрдтаиккой, уыданәй не 'хәен сәвзәрди аәгәрон быгъ- дәг быдыртә, аәмә ныдздзәгъәлтә стәм... Кәмыйты уын агураем уә нәмтты фәйтә?..

* * *

Барахъты Надяйы мысинәгтә – йә хъизәмәрттәй дзаг цардәй чысыл тәппитә...

Ныр аёй аәгәр хорз дәр ма бамбәрстам – уыцы фыд заман «адәмы знаджы» ном кәуыл сбадт, уыдон закъюнаәй күы сраст кодтой, уый фәстә дәр ма дәлджинаәггонд цыдысты, царды дуәрттә сын зыхъхыргом байсты, уыцы аәбуалғы дамтәй сә не ссыгъдәг кодта компартийи XX съезды фәстәйи рәстәг дәр. Әмә иу ахәм адәймаг наә фәци, Надяйы рәемыгъдтытә цард чи фембырд кодтаид, чи йә бампыштаид.

Цымә ма сә хъарәджы кәнинаң ныхәстә семә мәрдтәм цаләй ахәсдзысты?!

Надяйы мысинәгтә аәрхәецә сты 1944 азы онг аәмә цәхгәр фескүүдисты. Базонәм: лагеръты йын паспорт радтой, сәрибар, фәлә йәм хәдзармә цәууны кой нәма ис. Цымә цәууылна?..

Фәстәдәры хабәрттә Азә аәмә Дианәйы ныхәстәм гәсгә баххәст кодтон.

Ирыстонмә ссәууны бар ын кәй ис, уый тыххәй Надямә цалынмә ардыгъай гәххәтт ныщыди, уәдмә уал лагеръты уавәрты царди.

Дианә ма уәд скъолайы ахуыр кодта. Ахәм гәххәттагур бацыди республикаәйи Министрты Советмә, Зиминмә. Йә курдиат бамбарын кодта, уый чызджы ныхас гуырымыхъ хуызы фескүүдата аәмә сраңыгъта:

МАХ ДҮГ

– Йә цәсгом чи фәчызыи кодта, уыдоны мах ардәм наә уадзәм!

Дианәйән уыцы ныхастан – уалхъусы къәрццытә, зәрдәйы рәхуыстытә.

– Мә мад әвзәрәй никүы никәмән ницы ракодта! Уәдә давгә дәр никүы ницы акодта, – уәндөнәй йәм сдзырдта чызг. – Уәд ай цәмән рахуыдтай чъизидзәсгом?

– Тәрхонгонд ын уыди, – загъта та Зимин. – Ахәстәтты, лагерьты фәци...

Уый фәстә та Дианә Хъулаты Хъуыбадый хәдзары къәсәры разәрләууыд... Йә бинойнаг аәм ракаст, байхъуста йәм аәмә загъта: «Зәгъдзынән ын дә курдиат». Фенхъәлмә кастысты, фәлә – ницы.

Дианә йәхи цәттәе кодта скъюла фәуыны фәлварәнтәм, афтәй аәм фәситдисты Мидхъуыддәгти Адәмон Комиссариатмә, бамбарын ын кодтой: рәстәгәй-рәстәгмә дәм-иу фәдзурдзыстәм аәмә дын-иу исты күист бахәс кәндзыстәм. Аивәй йәм бартхыирәнтәе кодтой, ома, күнәе сразы уай, уәд Цасәйы цоты хъуыддәгтәе хорз наә уыдзысты. Азә аәмә Дианә уәд сәе фыды хо Цасәмә цардысты. Уый йә уды фәллойә хаста йә сидзәр сывәлләтты, ныр та адон дәр – ие ‘ккой.

Царды маңт йеддәмәе ницы федта Цасә. Әхсәрдәс азы йыл күү сәххәст, уәд ай аскъәфтой. Скъәфджытәе йыл хибар ран наә хәст кодтой аәмә йә ие ’мбал чызджыты аәхсәнәй раскъәфтой. Чызджытәе ма йәм бәргә фәцарәхстысты, фәләбурдтой йәм аәмә йыл ныххәцыйсты. Фәләе сын ай уәйгүүты хуызән ләппутә байстой, чызджыты къухы ма аzzади Цасәйы юбкә. Бричкәйы йә авәрдтой аәмә афардәг сты. Хъәүәй тынг наәма адард сты, уәд сәе Цасәйы аәфсымәр фәсте асырдта. Мәнәе сәе ныр байяфа, зәгъгә, афтәе йәе скъәфджытәй иу рахста. Барәг йәе саргъәй күүд фәкүул, зәхмәе уәззау хауд күүд ныккодта, уый ауынгәйә, Цасәйы аәрдиаг бәстәе ныщарыдта.

Уәдмәе иннае фәдисәтты уынәр дәр әrbайхъуысти. Нал аирвәз-дзысты, уый бамбәрстой скъәфджытәе аәмә Цасәйы рауагътой. Чызг ма базгъордта ие ’фысымәрмә, йә хъәбисмә ма йә бәргә әrbайста, йә туджы саха бауromыны фәлтәрәнтәе ма бәргәе акодта... Йә къухты йәе уд систа йәе хистәр аәфсымәр... Цасәе йәе ингәны уәлхъус дзырд радта, мой кәй никүуал скәндәзени аәмә йыл цәргә-цәрәнбонты сау кәй фәдардзәни... Дзурджытәе-иу ыл уыди, фәләе ком никәмән ләвәрдта.

Ағфымәры мардыл ссәдз азы куы рацыди, уәд та йәм фәзынди усгур... Уымән дәр та уыцы дзуапп радтой, фәлә уый се 'нциондзыртәй наэ разынди. Загъта сын артхъирәнгәнәджы хъәләсәй: «Цалынмә мын разыйы дзуапп раттат, уәдмә әңцой не 'ркәндзынән!...». Ахъуыды кәнүт әмә, туг җәмәй ма ныккәла, ууыл бацархайтү. Цасә бинонтән загъта: «Ме 'нна әфсымәр дәр ма мән тыххәй мәрдтәм бацәуа, фәлтау мә ницыул хъәуы». Аст азы куы ацардысты, уәд Цасә халерәй мәләтдзаг рынчын фәци. Йә мой йә уәлхъусәй наэ ацыди. Цасә мәрдтәй раздәхти, ләг йәхәдәг фәрынчын әмә нал систад.

О, әмә ныр уымән йә цоты әфхәрын куы байдайой... Әмә сын Дианә әргом «нагъ» зәгъын наэ бауәндыди, әмә йын бәрнөн күсәг бахәс кодта: «Уә къласы ахуырдауты номхыгъд нын сараз. Советон цардараэт-иу фая әмә сә-иу афтәмәй ракъях. Дауылничи фәгуырысхо уыдзән». Дианә фембәрста, цытә дзы домдәуы, уый әмә комкоммә афарста: «Ме 'мбәлттыл хъуамә цыыфкалән кәнон?» Цалдәр боны фәстә Мәскуымә лиздәг фәци. Уый уыди 1945 азы. Сәхимә сыздәхти дыууа азы фәстә.

Надайән Ирыстонмә ссәуыны бар чи ләвәрдта, ахәм гәххәтт Азәйи курдиатмә гәсгә сарәзта Чьерджиаты Хазби.

Надя ахстәй суәгъд 1943 азы, Ирыстонмә та сәфтыди 1946 азы. Йә райгуырән зәхмә цәуыны бар ын чи ләвәрдта, ахәм гәххәтт ыл куы сәмбәлди, уәддәр әй наәма раугътой. Лагеры хицау ын йә цотмә фыста: «Хорз күсәг у әмә уадз әмә акуса...». Азә йәм ныффииста: «Ды ма хорз күсдҗытә ссардзына, фәлә мах мад никуыул ссардзыстәм».

Надя Ирыстонмә сыздәхти, кусын райдыдта пединституты.

1948 аз Дзауджыхъәу сси фәдзәхст горәт. Әмә, уый размә ахәстәттү чи бадт, лагерьты чи фәцис, уыдонән ам цәрины бар нал уыди. Надайы йә күистәй парвыстой. Әгүистәй бирә наэ абадт, афтә ыл сәмбәлди мәнә ацы гәххәтт:

ПОДПИСКА О ВЫЕЗДЕ

Гражданке Бараковой Елене Евстафьевне, проживающей ул.Джанава, 12. Проживание на территории г.Дзауджикуа Вам не разрешено. Объявляя об этом 4 отделение милиции Дзауджикуа 29 – 5 – 48 г.

МАХ ДҮГ

предлагает Вам в десятидневный срок выехать за пределы указанной территории.

Невыезд в срок повлечет за собой привлечение к уголовной ответственности.

Начальник 4 отделения

Надя ацыди Алагирмæ, фæлæ уым ницы куыстыл фæхæст ис æмæ сæ хæдзармæ сыздæхти.

Иуахæмы Баражтæм æрбацыди Арсæгты Горгайы бинойнаг Самадалашвили Аннæ, уыди тарстхуыз, хабæрттæй дæр сæ нæ афарста, йæ зæгъинаг комкоммæ загъта:

– Надя, ахсын та байдыртой æмæ, дæ хорзæхæй, дæхи исчердæм айс.

Надямæ цыма йæ ныхас нæ баҳъардта – йе уæхсчытыл схæцыд æмæ афтæ бакодта:

– Кæдæм ацæуон? Цæмæй ацæуон?

Аннæ систа йæ хызынæй æхчаты чысыл гуцъула:

– Мæнæ дын 200 сомы, æндæр дын мæ бон ницы у. Івæстиатæй цæугæ кæн.

Горгайы фæстæ даринаæтæ баззади æртæ лæппуйы æмæ чызг.

Надя бабæрæг кодта Ілборты Барисы. Ома, уый та цы зæгъы? Цы йæ зæрды ис? Ілбортæ дæр зыдтой, цы бæллæх та сæм кæссы, уый. Імæ Барисы бинойнаг Христинæ Надяйы æрбацыдыл бацин кодта.

– Мæнæ Барисы дæр демæ акæн, æмæ ардыгæй уæхи айсут.

– Куыд ацæуон? – бакатай кодта Надя. – Ницæмæй рæвдз дæн. Нæ мæм – чумæдан, нæ – билет...

Христинæ сын балхæдта билеттæ Сталинабадмæ*, радта Надяйæн чумæдан, скодтой йын фæндаггæгтæ.

Надя æмæ Барисимæ Сталинабадмæ ацыди Тотраты Аслæмбæг дæр. Уый дæр æрæджы суæгъд ис. Надя æрфысым кодта Агънаты Алиханмæ – уый хо Фатъимæты тыххæй æрæджыты фыста газет «Московские новости». Удхор слестгæнæг Боярский йæ ахæстоны йæ сæрхуынтæй сауыгъта, афтæмæй йæ уд систа чызг.

Ам бæмбæджы куыстgæнæг совхоз «Сталинабадский»-ы Надя ссардта машинкæйыл мыхуыргæнæджы бынат. Уæд, 1948 азы, уæззуа

---

* Абон Душанбе, – (Ред.)

рынчын фәци, амәе, куыстхъом кәй нал у, уый тыххәй йын гәххәтт сарәзтой. Исты амәлтәе кәнын ай хуыди, амәе байдыдта фос хәссын, хаццоны райста зәххы гәппәл, тыдта дзы-иу әхсынән. Афтәмәй амәлтәе кодта, ўе ‘хцайы муртәй йә чызджытән дәр аервыста.

* * *

Гино амәе Надяйы цоты хистәр Іемзоры амгәрттәй горәты ничиуал бazzади, уәddәр уымә Советон Аффсады рәенхъытәм нәма сидтысты. Уәд аффсаеддон комиссариатмә бацыд амәе сын загъта: «Хәстмә мә акәнүт, цәттәе дән Райгуырән бәстәе хъаҳъәннынмә». «Адәмы знаджы» фырт дәе, зәгъгәе йә фәстәмә парвыстой. Иу курдиат ин-нәйы фәдыл арвиста, хъуыддаг кәмәй аразгә уыди, уыцы уәлдәр бынәтты баджытәм. «Фәсчылдымы күист дәр каджын у, амәе уым дәхи равдис», – дзуапп ләвәрдтой Іемзорән.

Мад ма сәрибар уыди, Іемзор уәд сферәнд кодта фәскомцаедисы рәенхъытәм бацәуын. Загътой йын: «Дә фыдыл баҳъоды кән, амәе дәе райсдзыстәм». Сә коммә нә бакасти, амәе йә нә райстой. Іемә ныр дәр йә зәрдә тынг нә дардта, йә курдиатын сәххәст кәндзысты, ууыл. Фәлае йә тынг фәндиди, йә ныйтарджытә знәгтә кәй не сты, сә бәстәйил иузәрдион цот кәй схъомыл кодтой, ууыл сә күы баууәндүн кәнид, уый.

Іемзоры фәнд сәххәст ис 1942 азы 27 мартаи. Фыстәжджытә дзы истой хәдзармә, бакастысты сә-иу амәе сә арвистой Карагандайы лагерътәм Надямә.

1942 азы 7 июняи Іемзор фыста: «Уә бонтәе хорз, Цасә, Азә, Дианә амәе Надя! (Йә мады йә номәй хуыдта). Саләмттәе уын фронтәй. Ныр мәйә фылдаәр архайын нә Райгуырән бәстәе сәрибар кәнның хәстити. Уыцы рәстәдҗы дәргы уә иунәг фыстәг дәр нә райстон. Адәймаг ам хәдзараәй цы фыстәг райсы, уый йын цины бәрәгбон басгуыхы, амәе мә уыцы цинай әнә хай кәнүт... Азә, күы мәм фыссай, уәд-иу бацархай фыстәдҗытә бәстондәр амәе даргъдаәр фыссыныл, цәмәй мын-иу арәгмәдәр каст фәуой...»

Цәй, кәд ма кәрәдзи фенәм, уәд уәм фәззагъд кәндзынән – әнәзиан хәст никуы вәййы... Күы сәмбәләм, уәд уын бирә диссәгтәе радзурдзынән...

Р.С. Гæххæтт, кърандас æмæ къонверт сты, кæй райстам, уыцы трофейтæй. Івæдза, цы «Фаберы» кърандæстæ уын балæвар кæнин!»

Æмзор фæмард 1942 азы 22 иуны Харьковы облæсты Раевкайы хъæуы цур. Йæ сау гæххæтт ын райста Гинойы хо Цасæ. Лæппу чысылæй фæстæмæ йæ фыдыхомæ хъомыл кодта æмæ йæ ныйярæг мад хүйдта.

Надя куыстхъом куы нал уыди, уæд пенси райсыныл зилын бай-дыдта. Бахъуыди йæ гæххæтт. Цасæ æрмæст уæд рапром кодта Æмзоры сæфты хабар. Арвыстой ын мæнæ ахæм гæххæтт:

ИЗВЕЩЕНИЕ

Ваш сын Бараков Амзор Георгиевич, уроженец г.Орджоникидзе, СО АССР в бою за Социалистическую Родину, верный воинской присяге, проявил геройство и мужество, был убит под с. Раевка.

Похороны в сел. Раевка Харьковской области.

Настоящее извещение является документом для возбуждения о пенсии.

Фидаргонд у артиллерион полчъы мыхуыраёй.

Надя йæ пенсийыл зылди 1949 азы. Пенсийы хъуыддаг уыцы гæххæттæй аразгæ куынæ уыдаид, Цасæ уæд, æвæцæгæн, хабар нæма рахъæр кодтаид.

1982 азы 4 сентябрь газет «Социалистическая Осетия»-ы мыхуыр уыди, 1936 азы Цæгат Кавказы адæмты спартакиадæйы æппæты рогдæр уæзы боксæй чемпион чи сси, уый – Г.Кандиашвилий уац «Последний бой». Афтæ райдайы: «Ацы аз мартъийы мæй æз уытæн боксæй Цæгат Ирыстоны фыцлаг бынат бацахсыныл ерысты тæрхон-гæнæг. Ёрдæгрог уæзы архайæг боксертæй мæ иу йæхимæ æркæсын кодта. Рингы афтæ цæрдæг змæлыди, хи хъаххъæннынмæ размæ бырсыны архайды алы мадзæлттæй афтæ арæхстджын пайда кодта, æмæ йæ ныхмæ лæууæджы бон æппындæр ницы баци. Зæрдæйы рис бавзæрстон, афтæ тынг мын æрлæууын кодта мæ зæрдыл ме ‘взонг азты æрдхорд боксер Барахъты Æмзоры. Уый хæсты размæйы азты уыди Цæгат Ирыстоны æмæ Цæгат Кавказы хуыздæр боксертæй,

фондз азы дәргъы уыди Цәгат Ирыстоны әмәе Цәгат Кавказы иу-
гонд командасты уәнг».

Әмзор бирәе уарзта чингуытә кәсын, зәгъы Кандиашвили, ахуыр
кодта хорз, хъазыды футболај, баскетболај, уарзта музыкә. Хәсты
размә кусын райдытта 2-әм астәүккаг скъолайы физкультурәйы
ахуыргәнәгәй. Йә бәллиц уыди тәхәг суәвүн. Хәст нәе райдытта,
уәд, чи зоны, спорты чысыл сгуыхтдинәйтә нәе равдыстаид. Канди-
ашвили республикәйи спорты комитеты раз аәрәвәрдта фарст, цәмәй
фәсивәдә аәхсән арәзт цәуюй Барахъты Әмзоры мысән турниртә.
Фондз хатты уал арәзт аәрцыдысты Әмзоры номарән ерыстә боксәй.
Йә мад әмәе-иу сәм йә хоты дәр аәрхуыдтой.

* * *

Гино әмәе Надяйы хистәр чызг Азә медицинон институт иттәг
хорз бәрәггәнәнтимә каст фәзи әмәе йәе баураедтой ординатурәйы.
Фәләе, «дә ныйтарджыты ахсты хабар басусағ кодтай», зәгъгә йәе
1950 азы аппәрстой партийи уәнгтәм кандидатәй. Асхыудта орди-
натурәйә дәр. Кусынмае йәе арвыстой Тюмены областмә.

Азә афтә загъта:

– Горәтү уынгты-иу куы фәңәйцыдтән, уәд мыл-иу цал әнәзон-
гә адәймаджы бацин кодтой, мәнәе Гинойы чызг, зәгъгә. Әмәе цәй
әмбәхсән уыди хабарән.

Дианә уыцы рәестәг куы аәрымысы, уәд фәзәгъы:

– Мәнәе Азәйы Сыбырмә куы ахастой...

Дианә дәр ахуыр кодта медицинон институты. Советты уынджы
9 хәдзарәй сә куы ратардтой, уәд сә цы ныккәндмә ныппәрстой,
уым иунәгәй бazzади. Суджы къәцәл дәр әм нә уыди, уазаләй
фәрәнчын әмәе әруатон. Цасә йәм-иу фәекости, әндәр әм цәуәг
нә уыди – уый тыххәй дәр ахсгә кодтой, әмәе йәхи чи сәфта. Йә
әнувыид әмбал Ляля-иу әм бәргәе әрбаудаид, фәләе Мәскуымә
ахуыр кәннынмә ацыди. Иубон ўй Ляляйы мад (кәддәр ын уый
радта цыыннатә) әмәе йәе фыд бабәрәг кодтой. Хүйссәны йә куы
байиәфтой, уәд фәстәмә фәзылдысты. Бедрайы дзаг дураевзалы
әрбахастой әмәе йын арт скодтой, йә размә йын хъарм хәринаг
рахастой.

Æмæ та Дианæмæ фæзынди Паддзахадон Æдасдзинады Министрады минæвар æмæ та йын бамбарын кодта, ўе 'ххуыс сæ кæй хъæуы, уый. Бакой йын кодтой: кæмæй дын зæгъæм, уый-иу аивæй ракъах æмæ йын йæ ныхæстæ бынатыл сæмбæлын кæн. Дианæ цæхгæр загъта: «Æз уыцы митæм нæ сараехсдзынæн, мацы мæ домуут». Уый фæстæ та йæм сæхимæ фæсидтысты æмæ уым фæныхас кодтой йемæ. Сæ иу ын загъта: «Нæ коммæ куынæ кæсай, уæд царды дæ фæндæгтæ сæхгæн-дзынæ». Иннæ йæм бартхьирæн кодта: «Дзæбæх ахъуыды кæн... Чи зоны, институт дæр каст маял фæуай». Дианæ та сын цæхгæр «нæ» загъта. «Æппындæр дзы зынæй ницы ис, – баздахти йæм æртыккаг, æви цыппæрæм. – Зæгъæм, лæппуимæ фæзонгæ дæ... Иу хатт, иннæ хатт фембæлдзыстут. Æраууæндыди дыл. Ды сæ уымæй базондзынæ, мах – дæуай». Дианæ хъæрæй нылдис кодта: «Цытæ мæ домуут?! Уый, æвæдза, æнаехъæн сенсаци уайд! Лæппутимæ æмбæльнтæ куы райдан!.. Æз нырма никæимæ уыдтæн лымæн... Æз ирон хæдзары чызг дæн. Ирон ахуыр мæ скодтой...»

Уый фæстæ дæр та йæм æрбæрвистой цалдæр хуынды гæххæтты. Нæ сæм бацыди. Уæд та йæм сæ минæвар хæдзармæ фæзынди æмæ тызмæгæй загъта: «Нæ коммæ куынæ бакæсай, уæд-иу хъаст ма ракæн!»

Йæ гæрстæ ныхсадта Дианæ, йæ хæдзар бафснайдта, дуар сæх-гæдта, дæгъæлтæ сыхæгтæм радта æмæ сын загъта: «Нæхимæ куынæ фæзынон, уæд уыдзынæн, мæ мад кæм ис, уым».

... Надя фæрынчын æмæ фæцыди йæ хистæр чызгмæ Тюмены об-лаестмæ. Йæ цуры бирæ нæ фæци, афтæ Азæйы бахъуыди курсытæм цæуын. Иунæгæй йæ куыд ныууагътаид йæ мады æмæ йæ аласта Мæскуымæ. Уырдæм сæ размæ æрбацыди Дианæ. Уый уыцы рæстæг Воронежы областы куыста дохтырæй.

* * *

Надя Ирыстонмæ сыздæхти 1953 азы. 1955 азы та йæ реабилитаци скодтой. Йæхиуыл фæхæцыди. Йæ хъæстытæ фыста бæрзонд бынæтты бадджытæм. Цалдæр фыстæджы арвиста Н.С. Хрущевы номыл дæр.

Зылдис йæ цардæмбал Гинойы хабæртæ сбæрæг кæныныл. Паддзахады Æдасдзинады Комитеты æрыгон кусæг ын загъта: «Барахъы-фырты маргæ нæ акодтой». Æндæр ын бæлвырд дзуапп нæ радта. Æмæ

чысыл цәуылдәр фәләууыд Надяйы зәрдә, раирд сты чызджыты цәсгәмтә. Сә иу мадмә әдзынәг ныккасти әмәй йын афтә:

– Әмәй наэ фың кәд ног бинонтә скодта, уәд та?

– Әнәнис, сәрәгас нын уа, йә уд дзәбәх уа, әндәр ын бинонтә дәр куы уаид, – дзуапп сын радта Надя.

Репрессигонд чи әерцид, уыдоны хъуылдәгтәм әркәсүнмә сәрмагондай Мәскуыйә чи ссыд, Ирыстоны контрреволюцион центртә кәй наэ уыд, уыдаттә чи бәрәг кодта, уый – Зайцевимә дәр фембәлди Надя йә цардәмбалы хъысмат базоныны тыххәй.

– Уымән уәвән ис, әмәй фыр надәй амардаид? – комкоммә йә бафарста Надя.

– Уәвән ис, – уыди Зайцевы дзуапп.

Гинойы хъысматыл-иу бинонтәм ныхас куы рауд, уәд-иу Горгайы бинойнаджы ныхастә әрымысыди Надя. Аннае йын иуахәмь афтә загъта: «Цы тәхуды бакәнүүн, сә ләгты чи банигәнүүн, уыцы устытәм! Уыдоны мәрдтә сә ингәнтыл сәмбәлдисты».

Партийы обкомы агитаци әмәй культурыйы хайады күистәй куы систой Гинойы, уый фәстә афәдз дәр әххаст нал фәзи сә хәдзары. Уый размәй йә уд исынмә дәр не ‘вәделди. Ныр йә фыстытә әрбәстон кодта, мыхуыргондай дзы иу экземпляр аластан Хүссар Ирыстонмә, уым сә кәд раудзиккой, зәгъгә. Йә уацмыстә уәд дунейи рухс наэ федтой. Йә чыз- джытә куыд зәгъынц, афтәмәй уыцы экземпляр фесәфти. Гинойы куы әрцахстой, уәд сә кәй рапастой, уыцы къух-фыстытә тәразыл барстәй уыдысты 6 килойы. Надя Мәскуыйы куы уыди, уыцы азты кәрәдзимә цы 108 фыстәджы ныффыстой, уыдон дәр ахастой. Надя куы сраст ис, уәд цалдәр фәлтәрәнен скодта, кәд ма уыцы къухфыстытәй исти йә къухы бафтид, зәгъгә, – рәнхъырдәг дәр ын нал радтой.

Әппәтү фәстаг хатт ма бинонты Гиноимә цы баста, уыдон уыдысты, ахәстонәй-иу кәй раләвәрдта, уыцы цалдәр гәххәттү гәбазы. Нымадәй дзы-иу уыди цалдәр хъуыдыйады, ома, цы мын баләвәрдтат, уый мыл сәмбәлд. Әртә хатты йә цыбыр фыстәджытә афтә фескүүдысты: «Привет Налхарыну». Ома, дам, нал хәрын... Әртә фәлтәрәнен скодта Гино, хойраг йә дзыхма нал хаста.

Аскүүди йә царды таг, ахауди йә къухәй йә фыссән сис, бамыр ис йә зәллангәнаг хъәлләс.

Барахъты Надя музейтә әмәе архивтәм цы әрмәджытә фәләвәрдта, уыдан рәестәджы ыйдырып фәуой, уымән әевгъяу сты. Йә ном джиппы уагъдаej гәххәттыл баззайа, зәгъгә, Надя уый охыл никуы райста йә күхмә фыссәнгарз – ног цард саразыны сәраппонд ыйә цард нывондән чи хаста, адәм уыданы хабәрттә базоной, цъаммар заманты тыххәй рәестаг ныхас зәгъя...

Партийы XX съезды фәстә ыйын уыцы хұыды әңцой нал ләвәрдта, уымән әмәе ма рәестдзинад уәddәр дардтой әмбәхсәнтә әмәе әфсән дуәртты фәстә. Йә мысинаеттә искуы мыхуыры фәзындзысты, ууыл йә зәрдә кәд тынг нал дардта, уәddәр фыста. Азә әмә Дианә күйд зәгъынц, афтәмәй-иу йә фыстытә редакцитән бахъардта, фәләе сын мыхуырмә фәндаг нае радтой...

1977 азы Надя ныффыста мысинаеттә Центрон Әххәстгәнәг Комитеты уәнг Калоты Зауырбеджы тыххәй. 1989 азы «Max дуджы» 8-әм чиниджы мә публицистикон уацы ныхас рауади, Калоты Зауырбеджы ном мәрдтәм күйд счызи кодтой, уый фәдыл. Әнхъәл уыдтаен, әмәе репресситы дуджы аууэттәй иу күүм срухс кодтон, зәгъгә. Фәләе бакастән Барахъты Надяйы мысинаеттә, әмәе ма Зауырбеджы цардәй цы зәрдәрисы хабәрттә рабәрәг, цы!..

Карагандайы лагеръты фәбадыны фәстә 1946 азы Ирыстонмә күы сыйдахт, Надя уәд базыдат: Зауырбеджы номыл уынг ныр хуййынын райдыдта «Армянская», электростанцә әмәе радиостанцә дәр нал хуыдтой йә номәй. Мәхәдәг газет «Власть труда»-йы бакастән: Ног Бәтәхъойхъауы уыди Калоты Зауырбеджы номыл колхоз, уый дәр аивтой. Йә бинойнаг Мартә иуахәмь Надямә бамарой кодта: «Де ‘фсымәрән дын мәрдтәм йә хъәләс күы айстой!» Зауырбегыл знаджы ном сбадти йә амәләтты фәстә.

Надяйы зәрдә сәфәйлыдта уыцы хабар, фәләе цы йә бон уыди – йәхәдәг дәр ма «адәмь знаджы» ном хаста. 1955 азы йә күы сраст кодтой, уәд ахъуыды кодта: «Уәddәр, цымә, Зауырбеджы цәмәй зылынджын кәнүнц?» Мидхъуыддәгты Министрады архивты хицау разынди, йә рәестәджы Зауырбек Мәскуйы рабфакмә фәндаг кәмән сарәэста, ахәм ирон, булкъон. Надя күйд фыссы, афтәмәй уый, Калоты каддожын ләдҗы чи базылын кодтаид, ахәм әрмәгәй ницы ссардта обкомы, обләххәсткомы әмәе инна күистүәтты протоколты, уынаффәтты әмәе әндәр документты. Уәдә ныр Зауырбеджы ном дәр ссыгъдәг

уыдзән, зәгъгә, күйд ахъуыды кодта Надя, афтәй йәм иуахәмы сабаты аербацыди Зауырбеджы кәстәр фырт Георги (Додик). Ома, Калотәй горәты чи цәры, ды уыдоны хистәр дә әмәе дын хъусын кәнин нә фыды хабар: культурәйи министры уынаффәмә гәсгә Зауырбеджы стәгдар хъуамә Ирыхъәуы Къостайы уәлмәрдәй къаҳт аерцәуа әмәе йә банигәнай әндәр ран. Къостайы ингәнмә базилын хъәуы, зәгъгә сын ахәм әфсон ссардтой. Надя йә хъустыл нә баууандыд, уыйбәрц нынкүисти йә зәрдә уыци әбуалгъ хабарәй.

– Гъемә мәе кәд хистәрыл нымайыс, уәд дын зәгъын: ингәнмә әевналгә дәр мачи бакәнәд! Уыци хъуыддаг мәхимә исын, дыщәдҗы цәуын Ағкацы-фыртмә.

Дыщәдҗы Надя бахызти партийи обкомы фыщаг секретары күсән уаты къәсәрәй. Йә фатеры хабәртты тыххәй күй аныхас кодтой, уәд ын Зауырбеджы ингәнни кой скодта. Ағкацы-фырт ын ыстыәй йә ныхас фескъуытта:

– Дәхи хабәрттә кән! Кәйдәр хәдзары хъуыддәгтә та ма дәхимә әмәен исис?

– Зауырбег мын әрмәест фыдыфсымәр у, зәгъгә, уәд, чи зоны, ацы ныхас нә ракодтаин, – загъта Надя. – Фәләе, кәд мәхициәй бирә хистәр уыд, уәддәр иузәрдион хәләрттә уыдыштәм. Стәй йә чи ныгәдта, уыдон дәр, әвәццағән, хъуыды кодтой, Къостайы фарсмәйин әвәрән ис әви нә, ууыл.

Ағкацы-фырт фәкъәмдзәстыг әмәе сабырдәрәй загъта:

– Дә хорзәхәй, бахатыр кән. Калоты чызг кәй дә, уый мәе аербайрох.

Фыщаг секретарь телефонәй адзырдта кәмәдәр әмәе йын бафә-дзәхста:

– Әвәстиатәй базон, Калоты Зауырбеджы стәгдар скъаҳут, зәгъгә, чи бауынаффә кодта, уый! – хәтәл күй әраевәрдта, уәд ма мәстыйә афтәй бакодта: – Уыци әнәчетар уынаффәтә чи кәнни, уый тыххәй нәм ныхас уыдзән бирийи әмбырды. Мәрдтимә нәма сток кодтам! Уый ма нын бazzад...

Уый уыди культурәйи министр Чъерджиаты Хазбий уынаффә. Хазби та әеххәст кодта, уәлдәр бынатәй йәм чи әрдзырдта, уый фәдзәхст.

Надяйи фәндииди Илья Эренбургән сәе бинонты трагеди фәдзурын. Бәргәе, күй ийин бантыстаид!

ТОМАЙТЫ Шамил

Новеллæтæ

ÆХСÆРТÆ

Доны былтæм хæстæг цы фæндаг цыд, уым нæ æвæрын хъуыди стыр къæдзæхдуртæ, цæмæй донивылды заман фæндаг хъыгдард ма æййæфтаид. Дурджын ран ссардтам хæххон хъæу Бызмæ хæстæг. Тъунелы фарсмæ кусджытæн сæвæрдтам вагон. Доны рахизфарс къуыбырæй хорз зындысты стыр дурты цæндтæ. Сæ фæрсты зад æхсæр бæлæстæ, рог уddæфмæ змæлæгау кодтой. Дардæй кæсгæйæ, зæрдæйæн цыдæр æхсизгондзинад лæвæрдтой. Кусджытæ-иу стыр дуртæ æфсæн бæндæнæй бабастой æмæ сæ сывцæй доны былмæ лас-той бульдозеры æххуысæй.

Иузаман ссыдтæн кусджыты цурмæ.

– Аходæнафон куы у, уæд уæ куыст цæуылнæ фæуадзут? – дзурын сæм.

– Æххæст ма уæлæ уыцы стыр дур раппарæм, стæй баулæф-дзыистæм æмæ аходæн дæр скæндзыистæм, – дзуапп мын радта бригадир.

Тросæй стыр дур фидар бæстытæ бакодтой, æмæ йыл бульдозер рахæцыд. Фæкомкоммæ дæн ахæм нывмæ: дуры бынæй рагæпп кодтой дыууæ мысты. Къæйдурыл ратæх-батæх систой. Цыдæр бур фæсалгондмæ-иу базгъордтой, æмæ та-иу къæйдурмæ сгæпп кодтой. Æз сæм кæссыныл фæдæн. Иу дзы кæрдæджы астæу цыдæр фæци. Иннаæ мыст къæйдурыл йæ фæстаг къæхтыл слæууыд æмæ, цыма кæугæ кодта, афтæ мæм фæкаст. Уалынмæ лæппутæй чидæр æрбахъæр кодта: «Мæнаæ цас æхсæртæ ис!» Æрбамбырд сты æмæ сæ чысыл дуртæй къæрцц кæнын райдытой. Æхсæртæ иу-дыууæ килæйы бæрц уыдаиккой.

– Ныуадзут-ма дзы мыстытæн дæр, – зæгъын æз.

Хъуыдыты ацыдтæн. Не ‘ппæты дæр Дунесфæлдисæг сфаэлдыста. Никæй хъæуы хъыгдарын, никæй фæллоймæ хъæуы æвналын. Мыст йæ бинонтæн зымæгмæ хæрд бацæттæ кодта, адæймаг та йын сæ йæхи бакодта...

ÆРТАЕ ЛÆДЖЫ АЕМСÆР КУЫДЗ

Уый уыдис 1976 азы. Вагæттæ аэмæ уæззау техникайæн бынат скодтам хæххон судонмæ хæстæг. Хъуыдис næ хъахъхъæнджытæ æртæ лæджы. Арах-иу фесæфт ивæн хæйттæ, аэмæ-иу næ куист куылымпы кодта. Нæ амондæн næм иу хохаг лæг фæзынди куистагур.

— Мæ фос мын бираэгъ ныццагъта, мæ хоры хуымтæ цъæхæй хурмæ басыгъдысты, аэмæ мын цыфæнды куист дæр раттут, — лæгъстæгæнгæ дзырдта уый. Йæ сæрыл — нымæтхуд, йæ къухы — ахсæр уисæй лæдзæг. Тынгдæр та фæкомкоммæ дæн, йæ фарсмæ цы æнахуыр къæбылайы йас куыдз лæууыд, уымæ. Йæ хицауы алыварс-иу кафæгай скодта, стæй-иу йæ фарсмæ йæ фæстаг къæхтыл абадт.

Раныхас-баныхасы фæстæ йын бамбарын кодтам, æртæ хъахъхъæнæджы næ кæй хъæуы. Уый ныллаууыд, æртæйы бæсты дæр, дам, мæхæдæг кусдзынæн. Исты куы фесæфа, уæд та, дам уын сæ дывæрæй бафиддзынæн.

Сразы стæм йæ курдиатыл. Йæ куыдз ахæм зæрдæмæдзæугæ разынд, аэмæ йыл кусджытæ фæцахуыр сты. Семæ йын хæринағ хастой. Алкæуыл дæр-иу бацнæтæ кодта, æрмæст æцæгæлон адæймаджы вагæттæм хæстæг næ уагъта, цалынмæ-иу næ кусджытæй исчи йæ размæ 'рбацыд, уæдмæ.

Афæдзы бæрç куыдзы хицау, æртæ хъахъхъæнæгæн цы 'мбæлд, уыйбæрç фæиста мызд. Райсомæй-иу ныл сæмбæлд, изæрыгон та нын-иу фæскуист хæрзбон загъта. Куыстмæ-иу мæ зæрдæ куы ахсайдта, уæд-иу хæдтулгæйы иннæты разæй æрбацыдтæн. Куыдз-иу фыр цинæй мæ алывæрсты ратæх-батæх, кафын систа.

Фæлæ дын иубон кæсын, аэмæ хъахъхъæнæг næй. Райсомы аст сахатæй-иу чысыл раздæр фæзынд. Рахатыдтон, хъахъхъæнæг ахсæв куисты кæй næ вæййы, уый. Куы-иу загъта, мæ фосæн холлаг æвæрын-мæ ауадтæн, куы цы, куы цы... Иузаман афтæ: «Нæ бадзырды уын æз загътон, исты уæ куы фесæфа, уæд æй дывæрæй бафиддзынæн. Искуы уæ исты фесæфт?»

- Ницы, — дзуапп ын радтон æз.
- Уæдæ ма уæ цы хъæуы?..
- Ницьгуал, — загътон ын худгæйæ. — Дæ куыдз æртæ лæджы баивта!

«МАХ ДҮГ»-Ы РАВДЫСТ

ИКЪАТЫ БЕРТА: 95 АЗЫ

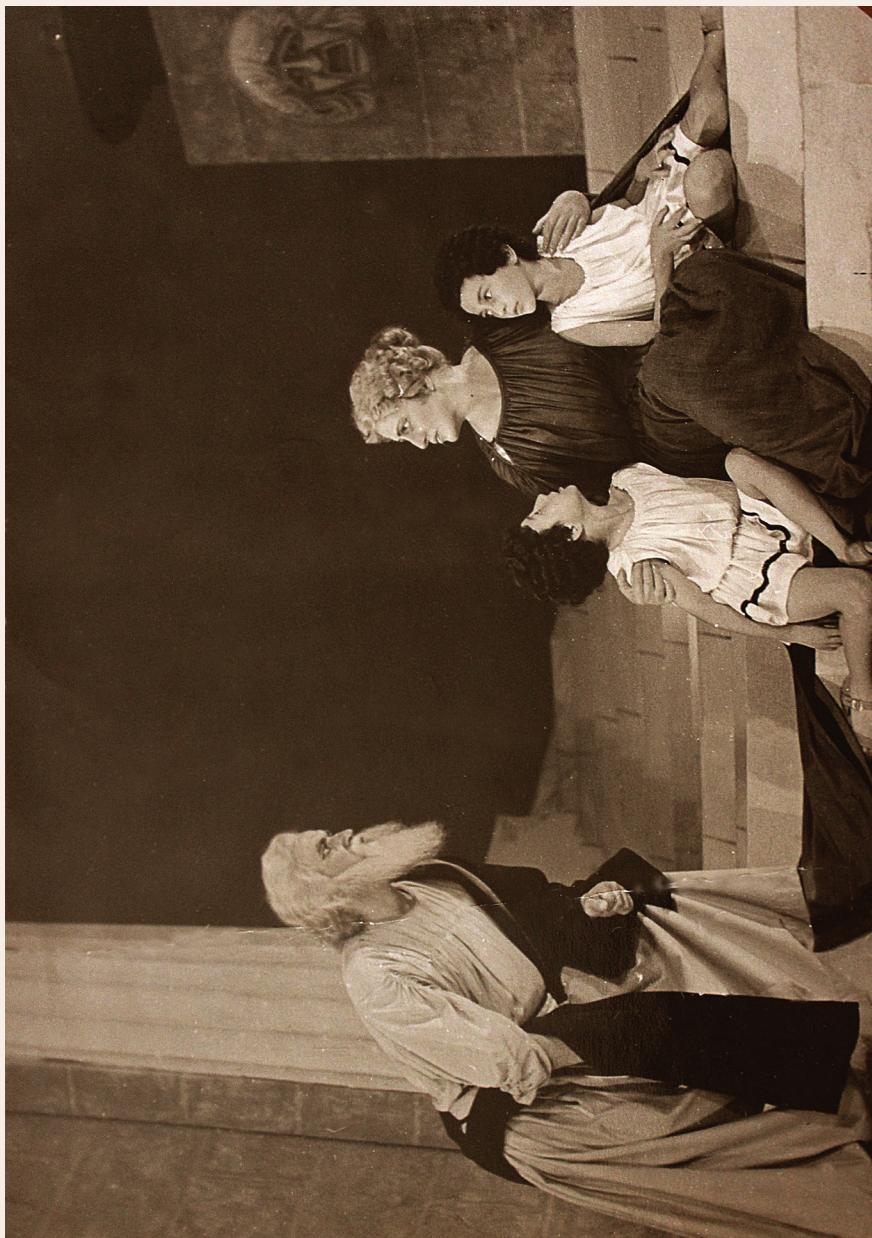

Ирон студи – ГИТИС-ы Национ студиты фыщаг. 1931 – 1935 азтæ

"Кәйдәр бәхыл ма бад". Хани - Икъаты Бертæ

Евримид. "Медея"

Оливия. Шекспир. "Дыуудәсәм әхсәв"

А. Сафонов. "Æхцатæ". Галинæ – Икъаты Бертæ, 1956

"Цола". Фыццаг рæнхъы: Хъулаты Верæ, Галазты Земфирæ; дыккаг рæнхъы: Цырыхаты Розæ, Икъаты Бертæ, Хъантемыраты Терезæ

Жорқа Данден. "Анжелика", 1947

"Фигаройә устракуырд", Слюзанна – Икъбаты
Берта

Кинонив "Встреча проездом"

Евріпид. "Медея". Дыджызә – Икъаты Бертә

Джимиты Г. "Әрыгон чынды". 1937 г

Киноның "Встреча проездом"

ӘЛБОРТЫ ЗӘРИНГҮҮРДАӘ

Әффәйнаджылыгаг арәвәр дзәбүг амә хъасарәджы 'хасен, йәе зәллангәенаг хъасарәсмәе йын байхүс, сәләттәз ай кән, аердз ай цы хорз миниуджыттар фәхайтджынын кодта, уыдан ин дае дәсның күүхтын бандзәвдәй рабдисын кән. Сәрттибдән, цәхәртәе ткаалдән афсаинаг, йәе қөләңгәннәг тыхәй дае уацарты райсузен, дае уды дзәнгәрджыттар ныциагъудзысты, фысадаты туг дын фегом кәндән дае зәрдәйни дуәрттә, фәхъястә дае кәндән рагон ирон зәрингүүрдтүү күүрдадзы цәхәрәй. Амә уәд – дае хъару амә дәхәдәг.

Згъәрхәдәттә

Скифаг әрдүн әвзист әмә стәгәй, фаттә хъәд әмә бронзәйә

Цирхътæ æмæ кæрдтæ

Фыдæлты кæрдтæ

КЪОСТАЙЫ ЧИНГУЫТАЕ

Ахсайәм азты мә күйсты хұындағы фәдил цәуын бахуыд Азербайджанмә. Сбадтән поезд «Москвы – Баку»-йы аудам вагоны. Бәлләттә сирие сты. Вагонгәс мын мә гәххәттыгы күй ‘ркаст, уәд мәм йә мидбылты баҳудт, ома, нахи әфсәнвәндәгты кусағ дә жәмә мын ақамыдта, уәгъд бынәттә кәм уыд, уызы купемә. Баҳыттән мидәмә. Ағъдау күйд амоны, афтә салам радтон, уым цы арыгон чызг уыд, уымән. Уый мәм хұынтыз әстистәй скаст, әнәбары дзуапп мын радта. Нициуал сдзырдтон. Мемә цыдәр журнал аәмә газеттә уыд, аәмә уыдан кәсын райдырттон.

Уалынмә вагонгәс цай аербахаста. Чызг йе ‘вәрәнтәй хәринәгтә систа аәмә сә стъолыл аәрәвәрдта. Цас рәстәг раңыдаид, нә зонын, фәлә мәм чызг иуафон күй сдзурид:

– Хәстәгдәр аербабад, иумә цай бацымәм.

Аәз ын бузныг загътон аәмә та газеты аныгъуылдтән.

Уәд та мәм уый ногәй сдзырдта:

– Да хорзәхәй, мемә цай бацым.

Аәз аивәй бакастән. Аәрдәбоны тызмәг, мәстүгәр чызгәй фәд дәр нал аzzад. Мә цуры бадтис зәрдәмәдзәугә, урсцъарцәсгом, аив әфснайд арыгон чызг. Аәз ын хъазгәмхасәнты загътон:

– Мәнмә гәсгә дын чысыл раздәр ме ‘рбацыд хъыг уыди. Уәд, нырма кәрәдзи нәмттә дәр күнәма зонәм, афтәмәй иумә къәбәр күйд хәрдзыстәм?

Уый мын әфсәрмхуызәй афтә:

– Мә ном Ляман хүйны, хатыр мын бакән, мәхи дәм тызмәгәй кәй равдыстон, уый тыххәй. Фәлә дә размә ам уыд дә карән аәртә ләппүй. Дысон-бонмә кодтой нуазгә. Тамако дымдтой. Дзырдәп-парән мәм кодтой, аәмә де ‘рбацыды онг дуарәддә фәләууылтән. Аәнхъәлдтон, ды дәр исты ахәм митә кәндзынә.

Ныхас нын бацайдагъ. Ляман кәд арыгон чызг уыд, уәддәр разында Бакуы консерваторийы хистәр ахуыргәнәг. Йе студентты цәттә кодта Мәскуымә, Азербайджаны 50 азы кадән декадәйи равдыстмә. Йә алы дзырд дәр уыд аив, зәрдәмәдзәугә. Бәрәг дардта, уәздан бинонты ‘хсән кәй схъомыл, уый.

Уәлдай дисы та мә уый бафтыдта, аәмә Ирыстоны истори, суанг «Нарты каддҗытә» дәр хорз кәй зыдта.

Сәумәрайсом Бакумә ныххәццә стәм. Вагзалы Ляманмә әнхъ-аелмә кастысты йә мад әмә фыд, стәй цалдәр студенты. Семә мә базонгә кодта, ацы ләппу ирон у, зәгъгә.

– Уәдә ды нае уазәг дә әмә махмә цом... Ацафон дә вагзалы нае ныуудздзыстәм, – загътой чызджы ныййарджытә.

Ныфсәрмитә дән, фәлә аңыдтән. Уайтагъд сә фатермә бахәццә стәм. Райдзаст агъуысты хицән уаты уыди библиотекә. Уымәй уәлдай стыр уаты фәкомкоммә дән зынаргъ тәрхәдҗытыл аив әвәрд чингүйтәм. Хәстәгдәр сәм баңыдтән. Кәсын, әмә Хетәгкаты Къостайы чингүйтә сәрмагонд бынат ахсынц. Мә цин әмә дисән кәрөн нал уыд.

Ляман мәм фәкомкоммә:

– Хион дә йәхимә әлвасы? – сұзырдта, фәлмән мидбылхудгәйә.
– Къоста канд сымах Къоста наеу, фәлә әппәт адәмты... – дзырдта уый сәрыстырај.

Уәлдай диссаг мәм фәкаст, куыд хорз зыдта чызг Къостайы сәфәлдистад. Йе ‘мдзәвгәтәй ма мын иу дзургә дәр ракодта. Загъта мын, Абайтәй йын хорз әмбал ирон чызг Хүссар Иры кәй ис, әмә йын уый кәй әрәрвиты ирон адәмы тыххәй чингүйтә...

Иу ныхасәй, тынг мә суазәг кодтой. Бирә рәстәг рацыд уәдәй нырмә. Фәлә мә нае рох кәнен уыци фембаң. Уәлдайдәр та, Къостайән әндәр адәмыхәттитә цы стыр аргъ кәнинц, ууыл хъуыды кәнгәйә.

ЦЫРТДЗӘВӘЕН ХЪӘБАТЫР ГӘДҮЙӘН

Иуахәмә мә хорз хәләрттимә уыдтән чындызәхсәвы Дербенты сәрмә Сабнавайы хъәуы. Дыууә боны ныл хорз фәцинтә кодтой. Уырдыгәй нае дард хәхбәстәм йә фыдаелты уәзәгмә ахуыдта, немә чи күиста, ахәм ләг. Хыыгагән, уыци хохаг хъәуы ном мә ферох. Не ‘мбал, кәд ма исты зонын, уәд Гаджи хуынд. Хохаг тәс-саг фәндәгтүл «Виллис»-ыл схәццә стәм хъәумә. Иу хәдзары әрбынат кодтам. Рацыдтән цәхәрадонмә. Сыгъдәг уәлдәфәй уләфыдтән мә риуыздаг. Уалынмә иу къуыбыргондмә, йә уәлә къәйдур әвәрд, фәкомкоммә дән. «Цымә, цы уыдзән?» – ахъуыды кодтон мәхинимәр.

Гаджи мын фәстәдәр афтә радзыртта: «Уый, мән хъаҳхъәнгәйә цы гәды фәмард, уымән сәвәртой ацы цыртձәвән-къәйдур. Мә фыд әмәе йе ‘фсымәртә хос кәрдынмә ацыдысты. Ёз, мә мад мә күйд уызта авдәны, афтәмәй афынаәй дән, әмәе уый сыхәгтәй кәмәдәр ауад. Чи зоны, сылгоймаг дзурыныл дәр фәзи. Уыцы рәстәг залиаг калм авдәны ‘рдәм әрбаңайбырыд. Уый нае сахъ гәды куы ауыдта, уәд ыл йәхи ныщавта. Стыр тохы баңыдысты калм әмәе гәды. Күйдәр әғъдауәй гәды калмы ныххурх кодта. Фәләе йә калм дәр йә маргәй фәхъәстә кодта. Мәнән, дам, авдәнәй мә цъәхахст цыдис, афтәмәй мә мә мад әрбайяәфта.

Гәды ма, дам, змәлыйд. Калмы мә мад мардәй куы федта, уәд хорзау нал фәпис әмәе сыхәгтәм фәфәдис.

Үәдмә мә фыд дәр йе ‘фсымәртимә фәзынд. Хабар куы бамбәр-стой, уәд, дам, хъәбатыр гәдийы уартә уым банаңәйтой әмәе йын цыртән та уыцы къәйдур сәвәртой. Кәй фервәзтән, уый тыххәй мә фыд куывд скодта.

НӘ ФЫДӘЛТЫ ФАРН

Транскамы фәндаджы арәстады бирәе организатә куыста. Махән дәр дзы иу хай радиқ кодтои. Күйд цәуы арәстад, уый бәрәггәнәг ацыдыстәм. Кәсүн, әмәе иу цәйдәр тыххәй ләууынц Җалдәр машинәй. Хыыг мын күйд нае уыданид. Мастермә хәцын райдыдтон. Уәләе, зәгъын, нае сыхәгтәм дзәгъәлы куы ләууы, уәд уыдонәй цәуылнә ракуырттай әххуыс, райсомбон та сәм мах фәкәсдзыстәм. Уыдонәй, дам, зымәг мит нае рантысдзән. Цомут-ма, зәгъын, мемәе.

Ацыдыстәм нае сыхәгтәм. Кураәг ләг күйд вәййы, афтә бамбарын кодтон, иу экскаваторы аххосәй кәй ләууәм. Сә хицау мәм әрбакаст әмәе мә фәрсү:

- Кәмәй дә?
- Томайтәй.
- Ёңаң дә Томайтәй?
- Кәд дә ме ‘вдисәндар хъәуы, уәд дын ай равдисдзынән.
- Уәдәе, кәд Томайтәй дә, уәд наем цыдәридәр техникә ис, уыдон акән, әмәе уәм кусой.

Ажсызгон мын куыд нæ уыд. Нæ сыхæгты ‘руаджы нæ куыст размæ ацыд. Фæлæ мын мæ мыггагæн ахæм аргъ кæй кæны, уый мæ хъуыдыты бафтыдта. Ноджы ма мæ фарсмаæ лæууыд ме ‘мкусæг, мæ хæлар Арбиаты Хъазыбег, æмæ афтæ зæгъы:

— Уыныс, дæ фыдæлтæ дын цы кад æмæ фарн ныууагътой?

Дæ фыдæлтæ – рухсаг, дæхæдæг мын бæзз. Бæргæ, уыдоны аккаг фæдонтæ куы уаиккам, зæгъгæ ма, Къостайы ныхæстæй дзуапп ратгæйæ, бакастæн, нæ къух нын чи ацараКæт, уыйырдæм. Радзы-рдта мын цалдæр цауы мæ фыдæлты тыххæй, æмæ сærbæрzonд куыд нæ уыдтæн мæхинимæр. Хъуыды кодтон, сæ тырыса сын дæлдæр куынæ ‘руадзиккам.

Æмæ, Томайты кæстæртæ нæ рагфыдæлты кувæндон Æвзæн-дагмæ куыд базылдысты, куыд æй срæсугъд кодтой, уый куы фед-тон, уæд мæ зæрдæ барухс. Уыцы хицау та кæддæр не ‘рвадæлты лæппуимæ иумæ ахуыр кодта институты.

АРС... ФÆНДАГИВÆГ

Мæ куыстмæ гæсгæ арæх цыдтæн поезды. Иубон купейы базонгæ дæн ацæргæ кæсгон лæгимæ. Ныхас нын бацайдагъ. Æфсæнвæн-дæгты кусæг дæн, уый куы базыдта, уæд мын радзырдта ахæм хабар. Советон дуджы лæгæн йæ пенси фæстаг дыууæ-æртæ азы мызды бæрцмæ гæсгæ нымадтой. Уымæ гæсгæ, дам, аftyдтæн Ханты-Мансимæ. Уыди дзы хæрзчысыл станцæ, «къуырцдæвæн» («туниковий») кæй фæхонынц, ахæм. Æхсæвæй боны астæу иунæг хатт паровоз ласта цалдæр вагоны. Станцæйы цард æрмæстдæр иу лæг. Хъалагъур, фæндагивæг, хицау – иууылдæр уыд йæхæдæг. Схъомыл кодта йæхицæн арсы лæппын. Афтæ йæ сахуыр кодта, æмæ-иу паровозы уасынмæ рацыд. Цæмæй паровоз фæстæмæ раздæхтаид, уый тыххæй-иу æфсæнвæндаджы фат иу фæндагæй иннæмæ базылдта. Лæг йæхæдæг та йæ хъарм хуыссæны фынæй кодта, афтæмæй арсы бæсты иста мызд.

Чи зоны, æмæ нæ баууæндыдаин ацы хабарыл, фæлæ ма йæ цалдæр азы фæстæ ме ‘мкусджытæй дæр фехъуистон.

ЗЫДГӘНӘЕДЖЫ ХЪЫСМАËТ

Иуахәмь мә сыхаджы фәдымл мәрддзыгой адәмимә ацыдтән иу стыр ирон хъәумәт. Тәфәрфәс ракәныны фәстәе аәрләууыдыстәм, кәмән күүд әмбәлд, афтә. Кәсын, әмә иу ләг чысыл әеддәдәр мә акомкоммә ләууы. Тынг зонгә цасгомын, фәләе чи у, уый әрхууыды кәнин мә бөн нае уыд. Уәд мәм йәхәдәг хәстәгдәр күү ‘рбаңауид. Нал мә базыдтай, зәгъгә мә афарста. Мә разы телогрейкәйли ләууыд әнаив, әнәдаст, кәддәрли хъал ләг, бирәе скъләдтә әмә базатә кәй бар уыдисты, уый. Гъе, әрмәст никүүни никәмән баххуыс кодта, йә бөн цы уыд, уымәй йәхирдәм ссывта.

Базыдтон дә, базыдтон, зәгъгә йәм сдзырдтон, кәд мын йә уынд тынг аәхсызгон нае уыд, уәддәр (рагәй дәр зыдыка, әнәфсистәй ме сәфт уыдтон). «Цәй, күүд цәрыс?» – әнәбары йә афарстон. Уый мын йә хъәстытә кәнин күү райдаид. Әксәз раны, дам, хәдзәрттә балхәдтон әмә, дам, уыдоныл разил-базиләй мә бөн нал у, мәхимә дәр мә нал әвдәлы. Әмә дзы иу хәдзары йеддәмә күүнә цәрыс, уәд дә цәмән баххуыд уыйбәрц сәрнизтә, зәгъгә ма йын загътон әмә дзы мәхи аивәй иуварс айстон...

НАРТЫ НОГ ФӘЕТКЪУЫ БӘЛАС

Нарты фәткүү бәлас базәронд. Иугай дидинджытә ма йыл фәзынд уалдзәдҗы әмә цалдаәр ихәфхәрд фәткүүйли фәз-зәдҗы. Нарт сә Ныхасы бауынаффә кодтой, Уырызмәгрынчын у, әмә йә уымән баләвар кәнәм, зымәдҗы йын сугән бабәздән, зәгъгә. «Абонаей фәстәмә йәм хәстәг мачиуал цәуәд», – уыд сә уынаффә.

Уырызмәгмә Нарты уынаффә бахәецә. Иуырдыгәй йын аәхсыз-гон уыд, иннәрдигәй – хъыг. Бавдәлд, әмә фәzzәдҗы бәласмә дзәбәх алыхуызон хъацәнтәй базылд. Уый уалдзәдҗы диссадажы дидинәг ракалдта. Йә дзәбәх тәфмә уарзәттә кәрәдзи тынгдаәр уарзын байдыдтой, хистәртән та рог уәнгтә ләвәрдта, әмә сәм низ хәстәг нал цыд. Фәzzәгмә фәткүүйтә сцәттә сты. Ахәм рә-сугъд, цәхәркалгә уыдисты, әмә әнәхъян дунемә зындысты, сә бәркаджын уындай тавтой адәмты...

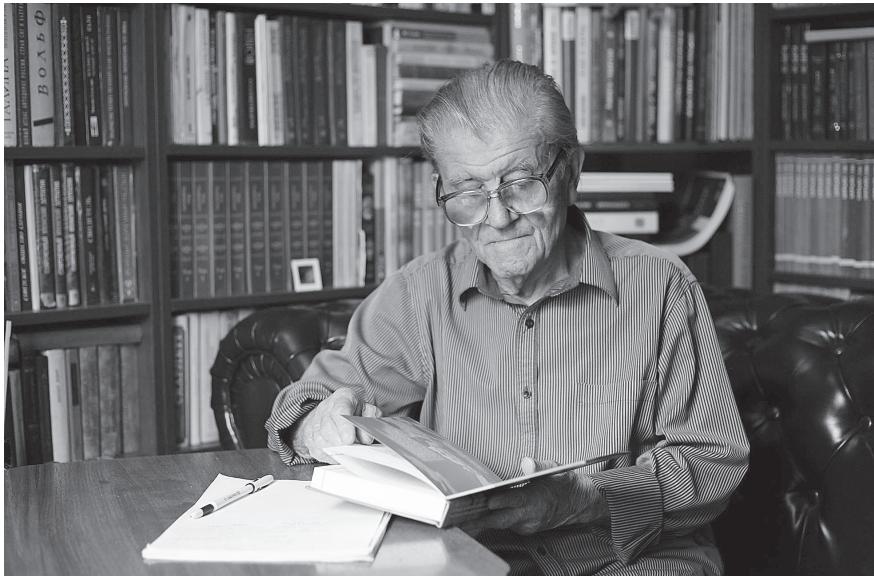

Ферох Нартәй сә уынаффә, бәласмә хәстәг мачиуал цауеүәд, зәгъгә, уый тыххәй. Фәсивәд сഫәнд кодтой фәткьюытә адавын, Уырызмәг уым күйд нә уа, афтәмәй. Батардтой бәласы цурмә бәх-уәрдәттә. Фәткьюытә тонын райдыттой.

Цас фылдәр тыдтой, уыйас фәткьюытә бәласыл фылдәрәй-фылдәр кодтой. Уалынмә Уырызмәг әнәенхъәләджы сә цуры куы февзәрид. Нарты фәсивәд цавддуртау фесты. Уырызмәг сә йәхәдәг фефсәрмы әмә ма сферәзта:

– Тонут, мә хуртә, тонут, не ‘ппәты, стәй әнәхъән дунейы фаг дәр у Нарты фәткьюы бәлас. Іңәг, базәронд, әмә йә уый тыххәй сугән макуы акалут.

НЫХАС ФЫССӘЕГИМӘЕ**АДӘЕМ ТА, АҢАЕМӘНГ, СЕ 'РГОМ
ЧИНЫГМӘЕ РАЗДАХДЗЫСТЫ**

Царды арф хъуыды, адәймаджы царды нысан аемәе йәе зәрдәйін уағ, иә цәстәнгас алфамбылай цәуәег хъуыддағтәем аемәе аецәгдзинаад хәссәег у фыссәег. Йәе алы уацмысай дәр рәзы литературә, кәнен қардхъом, аемәе дзы цы мидис бавәры, уый чи-ныгкәсәеджы ағтауы хъуыдытыл, базмәлын ын кәнен иәе әнәмәет уәнгтәе аемәе йәе арвиты кәм, царды қәлхдурты сәрты хизгәйәе, номгәнаен балцы, кәм хәрзгәнәеджы уайәнты аемәе ләгәевзарән фәндәгтүл. Хорз уацмыс иәхәдәег баҳуаджы сахат ағсад у. Йәе бон у адәмәен сәе сәрзыонд иннәрдәем аивын, тыхгәнәеджы ныхмәе сәе растын кәнин аемәе суанг уәнгты хъару асәттын дәр.

Хорз фыссәег рауайы аермәест хорз адәймагәй, иәе зәрдәе арф аенкъараңтән кәмәен райгуырд, хорздзинаад хәссынмәе чи рантыст, иәе уындаей адәмөи цәсгәмттыл рухс кәмәен фәзыны аемәе

цәрүн кәмәе аерцәуы, йәе ном канд йәе чиниджы фыстытай нә, фәләе адәмы 'хсән цәргәйә кәмәен бazzайы, ахәм хуыңауысконд адәймагәй.

2021 азы бәрәггәнәнтәм гәсгә Уәрәсейы фысджыты цәдисы Цәгат Ирыстоны регионалон хайады уәнгтә сты 51. Сәхистәр у Цәгат Ирыстоны адәмон фыссәг, поэт, прозаик, публицист, тәлмаңгәнәг Хуыгаты Захаты фырт Сергей. Райгуырд 1933 азы Дауы районы Хуыгаты хъәуы. 1944 азы бинонтә ралыгъдысты Цәгат Ирыстонмә әмәе аерцардысты Тарскәйы хъәуы. Уым 1950 азы каст фәсис скъола, 1954 аз та – пединститут. Күиста Дагестаны әмәе Цәгат Ирыстоны скъолаты ахуыргәнәгәй. Фәссаууонмә каст фәсис Мәскуыйы Горькийы номыл литературуон институт. Уәдәй фәстәмә күиста телестудийы, журнал “Max дүг”-ы, раугъадад “Ир”-ы.

Йәе бинойнаг Нартыхты Наташәимә схъомыл кодтой аәртә кәстәры. Се ‘ппәт дәр райстой уәлдәр ахуырад. Йәе фырт Ирлан у фыссәг, филологон науқәты доктор.

Сергей у, адәмы фарнаңи фәхайджын, ахәм амондджын адәймаг. Йәе уацмысты әмбырдгәндә адәмы хәдзәртты әмәе чинигдәтты тәрхәжджытыл ахсынц аккаг бынат. Курдиатджын фыссәг йәхи әнтыстджынаәй равдыста күйд поэзийы, афтәе прозәйы дәр. Йәе арф юмор, худәг ныхәстәе, әнкъарәгой зәрдәйи хыныңызмә, әнционкасән рәнхъытәе, ирон әвзаджы бәркадәй арәхстджынаәй пайда кәнын – уыцы миниуджытәй ийн хицән кәнынц ье сфәлдыстад. Йәе бәркәдтән ирон литератураеи кәрон дәр наәй. Рацыд ын романта «Ацы хъарм хуры бын», «Нарты Фәрнаәг»; радзырдтә ‘мәе уацаутә «Урс изәртә», «Зарәг бazzади мемә», «Сәнәфсиры цупәлттә», «Къостайы авдән» әмәе әндәртә; әмдзәвгәтә әмбырдгәндә «Мәе сыхәгты номәй», «Хуры рәгъ»...

– **Әнә критикә литературае йәе рәэты къахыл не сләудзән. Дәхәәдәг уыдтә Фысджыты цәдисы критикәйи секцийи сәргълаууаег. Күйд цыдис раздәр күист ацы къабазы әмәе цы уавәры ис абон та?**

– Критикәмә литератураеи иннә жанртәй хуыздәр хъус дарын хъәуы. Әнә критикә литературае мидцоппай кәнәи. Фысджыты цәдисы уәнг наәмә уыдтән, афтәмәй мәм Цырыхаты Михал әмәе Гаджиты Георги фәдзырдтой Цәдисмә әмәе мын баҳәс кодтой критикәйи секци. Уыцы рәстәджы күистон чинигуадзән «Ир»-ы. Мәе

рæстæджы критикæмæ фаг цæстдард нæ уыди. Фысджыты съезды иу хатт дæр критикæйы фарстатыл ныхас нæ цыд. Мæхæдæг кæддæр скодтон æмдоклад. Критикон уацæн хъуамæ фидгæ дæр фылдæр кæниккой, уымæн æмæ критиктæ стæм сты, сæ күист дæр зындæр у.

Уæвгæ та алкæй бон нæу аивадон уацмыс равзарын. Алы литературон уацмысæн дæр хъуамæ уа сюжет, æмæ раст амад цæуа композицизы æгъдауæй. Мæнаæ галуан күйд аразай, афтæ – дуар кæм хъæуы, уым хъуамæ уа, рудзынг æмæ иннæ хъуыддæгтæ дæр сæхи тæккæ бынæтты хъуамæ уой. Нæ фысджыты ‘хсæн уый тынг цуды. Ис ын æрмæстдæр иунæг домæн – аивадон. Күй йæ æрцахсай, уæд дæйæхæдæг йæ фæдыл хондзæн. Иннæмæй та, уацмыс райдайы сæрæй. Фылдæрхатт чиныгæн акæсын йæ райдайæн, уый фæстæ – йæ кæронæй иу хай, æмæ мæ истæмæй күй бацагайы, уæд æй кæсын райдайын.

– **Ау, карзæй дæр ма-иу кæрæдзий уацмыстæ күы «æрдæрæн» кодтой Республикаїы сæйраг мыхуыры фæрæсты.**

– О, уый æцæг афтæ уыд. Іермæст-иу иу иннæмæ күы смæсты, уæд. Кæддæр зындгонд уырыссаг поэт Владимир Гальской райсомæй æнкъардæй йæ дачæйы раз лæууыд æмæ йæ йæ сыхаг афарста, цы дыл æрцыд, зæгъыгæ. «Уартæ мын, – кæцыдæр поэтæй загъыта, – уый, мæ чиныгыл рецензи ныффыста æмæ мæ чиныджы аиппityл ныхъхууыды кæнын кодта». «Æмæ уый йæхæдæг фыссын күинæ зоны, Хуыңау æй курдиаты хъæстæ күинæ фæкодта», – сабыртæ йæ кодта йæ сыхаг. «Нæ, уый æнæкурдиат нæу!» – фæмæстыхуыз поэт æмæ йын ÿе ‘мдæвгæтæ хъæрæй кæсын райдыдта.

Max фысджыты ‘хсæн ахæм ахастдзинæдтæ никуы уыди. Исчи дын дæр уацмысы лæмæгъы кой күй ракæна, уæд де знаг фестдзæн. Уый дзурæг у нæ культурæйы тыххæй хъуыдкæннынадыл хъуамæ кæрæдзимæ маст ма хæссиккам ахæм хъуыддæгты тыххæй.

Къостайы Цæлыкката Аннæ нæ уарзта. Пятигорскмæ сæм чидæр фæхабар кодта, Къоста, дам, æрçæуы. «Кæд Къоста – ардæм, уæд æз та Дзæуджыхъæумæ цæуын», – алыг кодта Аннæ, цæмæй йæ ма федтаид, уый тыххæй. Стæй йæ чи ракуырдта, уый, Дзасохты Мамæй, күй æр-рынчын уæззуу рæуджыты низæй, уæд Аннæ күйдта. Æмæ уæд Къоста йæ зонгæтæй кæмæдæр афтæ фыста: «Уый бæсты æз күй мардаин, æмæ Аннæ күинæ күйдтаид». Maxмæ абон уый диссаг кæсы. Абон дын исчи күинæ бакома, уæд, фыдбылызæй цы ис, уыдан иууылдæр

йæ фæдыл куы бафтиккой, уый дæр дæ æрфæнддзæн. Куыд бærzonд уыд Къостайы культурæ, аборн мах культурæимæ абаргæйæ!

Критикæйы хабар та афтæ у: чиныгыл næ фæцæуы ныхас, фæлæ чиныджы алыварс. Рецензитæ фыстой мæ чингуытыл, æмæ-иу дæрдты æрзылдисты. Уацмысмæ-иу хæццæ дæр næ баисты. Ієппæлыны ныхæстæ, цæвittонтæ, æмæ фæцис. Уыдон критикæмæ ницы бар дарынц. Хъумæ чиныгæн йæ «мидағмæ» бахизай, сбарай йæ алырдæм дæр. Аивадон литературæйы сæйрагдæр у, уацмысы цы æвдист цæуы, уый næ, фæлæ, куыд æвдист цæуы, автор куыд арæхсы архайд равдисын-мæ, цы ахорæнтæй пайда кæны, уый. Чехов афтæ загтæ: «Фыссæг курдиатджын у æви næ, уый зыны, архайд чиныгкæсæджы цæстытыл куыд уайы, уымæй». Max та уый кой næ фæкæнæм.

— **Чиныгмæ, куыд æмбaryн, афтæ сывæллонæй фемхиц дæ...**

— Бирæ чингуытæ кæсын мын næ бантыст, ома цас мæ фæндыд, уийбæрц. Ирлан мæнæй фылдæр бакаст (худы). Із кæм райгуырдтæн æмæ адæмы хъæр хъусын кæм райдыттон, уыцы ран, кæд уырыссаг лæг бæхыл ацыд, æндæр næм уырыссаг лæг не ‘фтыд. Фараст азы мыл куы цыд, уæд Тарскæмæ ралыгъдистæм. Уырыссагай кæй næ зыдтон, уымæ гæсгæ ахуыргæнæджы ныхæстæ не ‘мбæрстон. Уæд мын мæ иу æмбал цыдæртæ фыссын райдытта ахуыргæнæджы ныхæстæй. Із-иу сæ наизустæ сахуыр кодтон æмæ сæ дзырдтон, сæ мидис сын не ‘мбæрстон, афтæмæй. Фæлæ институты куы ахуыр кодтон, уæдмæ базыдтон уырыссаг чингуытæ кæсын. Ирон чиныгæй-иу мын, куыд фæзæгъинц, бафис сæ уыди. Дæ фæндаггагыл куыд ауæрдай, афтæ-иу сыл ауæрстон. Зæгъæм, Мамсыраты Дæбейы уацмыстæ уыцы рæстæджы хæлофæй кастыстæм. Уæлдайдæр – «Хъæбатырты кадæг». Уæд ай журнал «Max дуг» мыхуыр кодта, æмæ næм Тарскæмæ цыд аermæстdæр иунæг журнал – хъæуы чиныгдонмæ. Уæ цæстытыл ауайæд, куыд æнхъæлмæ кастысты уыцы журналмæ хъæуы цæрджытæ, уый. Къухæй-къухмæ йæ истам. Чи-иу æм фæраздæр, уий-иу амондджын уыд. Иннаетæ та æнхъæлмæ кастысты, кæд сæм æрхауддæн рад, уымæ. Уый фæстæ Дæбейы роман «Фæлтæртæ» («Æхсарбæг») рацыд гуырдзиаг алфавитыл Чъребайы. Із зыдтон гуырдзиагай кæсын, æмæ-иу маҳмæ æрæмбырд сты мæ ‘мбæлттæ, æмæ-иу сын суанг дыуудæс сахатмæ дæр фæкастæн.

— **Æппынæдзүх дæ сфæлдистадон уæлтæмæны. Цы дын дæтты литературон куыст?**

— Литературон күист у әппәты зындәр, фәлә ләг әппәты амонддұрындағы йәхі кәм банкъары, ахәм. Із фысқаे күнәе кәенин, уәд мә царды бонтә, әвәццәгән, дзәвгар къаддәр уыдаиккөй. Алы бон дәр исты архай, исты фысс, уымәй хузыздәр ма цы ис? Фыссәг у әхсәнадон кусәг. Імә әңгәмә фыссәг чи у, уый әхсәнадон кусәг ма уа, уый гәнән наәй. Мәнән мә бонрайдайы раджы, бонән йә кой даәр күн күн наәма вәййы, уәд. Імә цы дзәбәх у райсом күсінән! Хатт ләджене фәндәгә дәр наә фәкәнене, 'рабон уа, уый. Иуәй-иу фысдұрытәй фехъусдына – бирә фәфыстон, ныр нал фыссын. Імә мәм дис кәсі: уәдә цы фәкүсінц? Бунины 83 азы цыд, әмә йә иу уацхәссәг фарста

- Ныр дәр ма күсис?
- Уәдә! – Загъта Бунин.
- Алы бон даәр?
- Алы бон даәр.

Фыссиңағтә мәм бирае ис. Ныртәккәе прозәйи уацмысыл күсін. Мә сәрәи әмдзәвгәйи рәенхытың фәзыны, әмә мә, зәгъын, сә фә-
дыл күн асайой, әмә сәм ме 'ргом наә аздахын.

– Күндайрайдайды фыссын?

– Хуссары ма күн цардыстәм, уәд наә хистәр әфсымәр ахуыр
кодта Чыребайы педтехникумы, фыста әмдзәвгәтә. Иухатт әрбахаста
Дзугаты Георгий чиныг «Хуры тын», әмә мә уый аздахта йәхимә.

**– Ирон әвзаджы грамматикәйи ивдзинәйтимә разы кәй наә даә,
уый әргом фәзәгъыс. Хъаугъайагыл нымайыс фәсәфтуан «-дзинад».**

– Ермәст «-дзинад» наә – «-джын» (фаелтәрддұрын), «уәвын»,
«-хъәд»... Халәм не 'взаг, әмә наә иу иннаейән афтә наә зәгъы: цы
ми кәңыс? Плиты Грис афтә фыста: «Ме 'взонг бazzад карз тохы
цәхәәры». Къоста фыста: «Тагъд дәлдзәх фон ме 'намондимә». Цә-
мәй әвзәрдәр у «әвзонг» «әвзонгдзинад»-әй? Ницәмәй! Къостамә
әрмәст дыууә раны ис «-дзинад», аендәр наә. Max бәстәе «-дзинад»-әй
байдзаг кодтам. Иннае ахәм, «-хъәд» Растанда у «-гъәд» (боныгъәд).
Ныхъхъәбәр ай кодтам! «Рәестрдзинад»-ы бакастән стыр дамгъәтәй
фыст сәргонд «Иттәг хорз дзулыхъәд». Цавәр «-хъәд» у?! Нигер,
Грис, Цәрукуаты Алыксандр әмә иннәтә фыстой «-гъәд».

**– Сергей, күндай даәм кәсі, әнә редакторы әххүйсәй авторы
куист мыхуыры раудаң ис?**

– Ис. Йә гакк кәмән сбәрәг, уый редакци кәнын нә хъәуы. Райдайән фыссәджы, ома, чи нәма сфаелтәрд, ахәм фыссәджы әнәмәнг хъәуы редакци кәнын.

– **Әмә уәд уырыссағау «авторская слепота» кәй хоныңц, уый баेљлахы хос күү у авторән, уәд уымән цы гәнән ис?**

– Уый фыдбылыз у. Нафийы «Сырдоны цәссыгтә» күү редакци кодтон, уәд иу-циләр раны сәмбәлтән, фәңбырытә кәнын кәй хъуыд, ахәм бынәттыл. Адонән цы кәнәм, зәгъгә-иу ўй күү афарстон, уәд-иу сәм фәкасти әмә-иу загъта: «Аппар сә». Сразы-иу ис мемә. Йемә тынг әнцион уыд кусын. Автор әгәр сахуыр вәййы фыстыл әмә йын нал йә дәргъ фәуыны, нал – йә уәрх.

– **Чи уыд дә фыщаг редактор дәүән та?**

– Камал әмә нын Шамилимә цы әмдзәвгәты иумәйаг чиныг рацыд, уый редакци кодта Мыртазты Барис. Бирә фәкуыста рауагъداد «Ир»-ы. Мәхицән фыщаг цы чиныг рацыд, уымән та йә редактор уыд Цәрекъяты Алыхсандр. Уый тынг дәсны әмә ләмбынаң редактор уыд, мәнә, ам афтә күү уаид, уәд дәм күүд кәсү, зәгъгә-иу дә афарстайд. Афтәмәй-иу рәенхъытә сә гаччы абадтысты.

– **Кәеддәр күистай журнал «Max дуг»-ы критикә әмә библиографийы хайады сәргъләууаңгәй. Цы әрләууы дә зәрдым арахдәр, уыцы азтыл хъуыды кәнгәйә? Кәимә күистай?**

– Дыууә азы дзы бакуистон. Цәгәраты Максим уыд сәйраг редактор, Дарчыты Дауыт – бәрнөн секретарь, Хостыхъоты Зинә – поэзийы хайады сәргъләууаң, Ёгъуызарты Саукуызд – прозәйы, Хъәрәцаты Зәирә – корректор. Журналы уыцы иу номырыл-иу цыппар-фондз хатты дәр әрдзырдтам. Ёппәты зындәр уыд критикәйи хайады кусын. Нәе литератураңы ахсажиаг фарстатыл ниши фыста. Растандәр зәгъгәйә та, никәй бон уыд. Уыцы рецензитәй зәрдәе сцъяҳ: јппәл чиныгәй, цы у, цы нәу, уыдаңтә фәфыс. Ахәм фыстытә литератураңән пайдайы бәстү фылдәр зиан хәссынц. Поэзи бирә бынат нә ахста журналы. Сәдәе астай сомы уыд мә мызд, гонорар истам. Журналы тираж уыди бирә. Ёмхуызонаң йә истой Хуссарәй, Цәгатәй. Партион органта әххуыс кодтой уыцы йә хъуыдаджы

– **Фыссәджы хоныңц адәмы сәрхъуызой. Күүд дәм дзуры дә зәрдәе, әвзәр адәймагәй, ома әппәрцәг миниуджытәй хайджын**

чи у, аәдзәстуарzon, йә адәмы чи нә уарзы, ахәмәй исқәд хорз фыссәг рауад?

— Әвзәр ләгәй хорз фыссәг нә, фәлә әвзәр фыссәг дәр никәд рауайдзән. Йә зәрдә арф әңкъарәнтәй хызт кәмән у, исқәй ристыл фәриссын чи нә зоны, исқәй цинил – бацин кәнын, уый тәригъәддаг у, къуырма. Фыссәгәй фыссәг йә адәмы хыиг әмәе цин күы рауайын кәнүнц, уәд цас арфдәр баҳизай йә зәрдәйы, уыйас хуыздәр ссүдзән йә риуы, фыссәг дзы чи кәнен, уыцы арт. Әмә, фыссәг кәд фыссәг у, уәд адәмы сәрхъузой! Әндәргәнән нәй!

— **Фәндәй азы бакыстай чиныгуадзән «Ир»-ы. Цы дзы бадардтай дә зәрдыл аддҗын мысинағәй? Кәй дзы байяфтай уәд кусгә? Җавәр хәстә әвәрдтат уә размә, цы уыд уә күисты сәйрагдәр?**

— 1971 азы баңытән чиныгуадзәнмә. Зәнджиаты Дағка уыд директор. Уый уыд диссаджы хорз адаймаг әмәе дәсны разамонағ. Уыцы рәстәдҗы Мыртасты Барисы систой әмәе йын йә бынаты сәвәрдтой Малиты Васойы аивадон редакцийы хистәр редакторәй. Уый уәд каст фәцис Мәскуыйы Литературон институты дыууәазон уәлдәр курсытә. Уымәй размә иумә күистам төлеуынынады, әмәе йә фәндыд, мән дәр чиныгуадзәнмә күы райстаиккой, уый. Әмә мә райстой. Бирәты фәндыд, фәлә мә хал схаудта. Тынг зәрдиагәй күистам. Ләмәгъ күхфыстытә здәхтам, хуыздәртыл күистам. Уәд нә авналәнтә стыр уыдисты. Сәдәе ‘хсай чиныджы дәр-иу рауагътам афәдзмә. Нәтиражтә: прозә аеппәтү къаддәр – аертә мини, поэзи – мин экземпляры. Тираж-иу дихгәнән къамис байуәрста книготорг, ахуырады министрад әмәе, потребсоюз кәй хуыдтой, уыдоныл. Әмә-иу нын сә аргъ уайтагъд аәрбарьстый. Нә чиныгуадзән аәхцахъуаг никуы уыди.

Уыдис нәем аәртә редакцийы: ахуыргәнән чингүйтә, сывәлләттү әмәе аивадон литературә иумәе, политикон литературә. Рауагъдады күиста фәндәй адәймаджы бәрц. Цардыстәм тынг әнгомәй. Алы бәрәгбоны дәр нәем уыд күывд. Дағкайы фәстә рауагъдады директор ссис Хъантемыраты Әхсар. Уымә төлеуынынады дәр иумә күистам, әмәе мын аәхсызгөн уыди, уый нәем кәй раивтой, уый.

— **Советон рәстәг литературә рәэт, фәзынд бирә фысджытә, ног нәмттә, бирә хорз чингүйтә. Цәуылнә баис нә бон уыцы уавәр баҳъахъәнин?**

– Чиныг, музыкә адәймаджы уд сыгъдәggәnәn әмәе әндидзән фәрәэстә сты. Чиныг ләгән йә хуыздәр әмбал у. Пушкин куы марди, уәд йә чингуыты тәрхәгмә дзырдта: «Прощайте, друзья!» Чиныг ләгән йә хөмүлгәnәg у. Чиныгай хуыздәр адәймаг ницыма ‘рхъ-уыды кодта, әмәе, фәстәмә фидәны царды йә бынат ма бацахса, уый гәnәn нәй. Адәм сәхи Интернеты аирхәфсдзысты, стәй сәхи арәмбардзысты әмәе фәстәмә чиныгмә раздәхдзысты. Афтә куынә уа, уәд уый бәстүсәфт у.

– **Мәнәе ме стырдәр әнтүист, зәгъгә, цәмәй зәгъис?**

– Әмткәй райсгәйә, ме стырдәр әнтүист у, цәрәнбонты цы куыст кәнүн, уый. Кәд дзы исты әнтүистәй ис, уәд. Цоты кой нае кәндзыстәм, уыдан Хуыцау радта.

– **Цы у фыссәджы амонд?**

– Хорз фыссын! Уацмыс чиныгкәсәджы зәрдәйыл куы сәмбәла исты цин ын куы ‘рхәсса, уәд уый. Фыссәгән уымәй стырдәр амонд нәй. Әнәуи, дам, амонд у исты иумә аразын. Уый, ме ‘рыгон бонты иу роман кастән, «Студенты», зәгъгә, әмәе уым зәронд профессоры бафарстой, что такое счастье, зәгъгә. Уый сын загъта, уыцы дзырд кәй равзәрд «соучастие»-йә. Адәм иумә исты куы аразой, иу хууыдыйыл хәст куы уой, уәд уый у амонд. Фыссәгән хицән амонд и, әвәццәгән.

– **Журнал «Max дуг» фыццаг хатт расидти литературон преми. Цавәр хорздзинадмә әнхъәлмә кәсис ацы хууылдаджы, авторты банкъуысын кәндзән сәе мидцоппайә? Ирон литератураеы рәэстән, ирон журналы рәэстән ахъаз уыдзән?**

– Сибираг фыссәг Виктор Астафьев хәстәй әрыйздахт цәфәй әмәе афтәмәй кәмдәр куыста әхсәвгәсәй. Газеты бакаст иу литературон конкурсы тыххәй хуусынгәнинағ. Бавдәлд әмәе йә хәстон хабәрттыл ныффыста радзырд әмәе фыццаг бынат бацахста. Фәстәдәр йә ном дунейыл айхъуыст. Ләг премийы руаджы сഫىسسىگ. Ахәм сидаг, змәлынгәnәg хууылдәгтә тынг хъәуынц. Кәуыл кәм сәмбәлдзысты әмәе йын цы ахъаз фәуыдзысты, уый ничи зоны.

– **Дә цардыл цәст ахәсгәйә дзы цы аивис, уымән гәнән куы уайд, уәд?**

– Ницы. Уый мә фәндаг у, әмәе та йыл ногәй фәраст уайн.

– **Кәцы чингуытә бакәсис ногәй?**

– Секъайы, Къостайы, Арсены уацмыстәе, Мамсыраты Даебейы «Фыщаг къахдзәфтә», «Уәззау операци». Уырыссаг классиктәй Чеховы, Паустовскийы, Шукшины. Нырыккон ирон литературә кәсүн, күнд гәнән мын вәййы афтә.

– Цы ныистуантә дәм ис, абон литературәйы фыщаг къахдзәфтә чи кәнү, уыданән?

– Фыссәджы фәндаг чи равзәрста, уый иннае хуындағтә ныуудаң. Уыцы хуындаған снывонд кәнүн хъәуы, адәймагән йә уды цыдәрилдәр ис, уыдан иууылдәр. Фыщаджылдәр та йә ных саразәд чиниг кәсүнмә. Джылкайты Шамилимә иу скъолайы уыдыстәм фембәлдү, аәмә афтә загтә: «Кәд мә исты амонд фәци, уәд уый уыди, чиниг кәй бауарзтон, уый». Райдайын хъәуы адәмон сәфәлдистадәй.

Цәй амондожын у уыци адәймаг, ңарәнбонты цы мәсиг араезта, иу дур иннауыл әвәргәйә, уымәй йә адәмән күвівдөн чи скодта, ңарды фәлдураеджын фәндәгтыл ңаугәйә та сываллонау аңаехин аәмә сыгъдағзәрдәйә чи бazzад.

Хорз ләгыл, дам, йә адәмә раз стыр хәс әвәрд ис, фәзәгъынц. Хорз фыссәгыл та – дыууә уаргъы. Уымән аәмә, ңалынмә йә ңаест фертиви, уәдмә йә фарн фәтауы, чи йын ис, уыдоныл. Йә алы къахдзәф дәр баст вәййы адәмә рухс фидәнимә. Хуыгаты Сергейы ңардаңдаг күнд у, афтә.

УАНИОН

ХУЫГАТЫ СЕРГЕЙ:

*Не `взаг рагон әвзаг кәй у, уый алчиидәр зоны. Ҳәх-
хон донау йәхү ىәгъдәгә раңыди йә дарғ фәндәгтүүл
әмәр нәем йә րәүүон үләфт әмәр йә удрәвдауаң азәлд
әрхаста. Әмәр йыл үүр арф хъуыды нәй рафәлгъяуән,
әмәр йыл үүр удаңкъарән нәй равдисән!*

Абайты Васо афтәр фыссы уый тыйххәй: «Ирон әвзаг
у, хъуыдытә әмәр әңкъарәнты тәккә әлвәстәдәр
әмәр үәздандаң әрфазиләнтиә равдисынмә чи арәхсы,
аҳам коммәгәс хотыч!».

Уый әнәмәнг афтәр кәй у, уый иттәг бәлвирдәй
зыны Хетәгкаты Къостайы «Ирон фәндир»-ы. Уыл
үүр хъуыдытә әмәр әңкъарәнтиә снывәэста Къоста,
уыдон дунейи стыр адәмты әвзажтәм дәр нә ко-
мынц тәлмаң кәнүн.

ИВГЪУЫДЫ БОНТАӘ, ЗӘЕГЪИНӘГТАӘ, БӘЛЛИЦТӘ

РЦИ-Аланийы адәмөн артисткә Икъаты Бертаө Ирон театры сценәйы скодта сәдә фәлгонцәй фылдәр. Комеди, драма, трагеди – алы жанры дәр йәхі равдыста аәнтыстджынәй, йә фәлгонцтә сты уыр- нинаг, арф ахорәнтәй нываест. Хистәр фәлтәртә ма хорз хъуыды кәнинц, Ирон театры аәнәмәлгә спектакльты Бертаө цы фәлгонцтә скодта, уыдан. Уәлдай уарzonдәр сын уыдысты комедитә "Усгур Гаци" аәмә "Цола". Бертаө дыууәйи дәр ахъазыд мады рольты. Дардәр "Хивәнд фыйяутты" – Сасинкъайы роль, Гаглоиты Владимиры пьесәмә гәсгә әвәрд спектакльтә "Иунаәджы кадәг" аәмә "Уарзондзинады кадәджы" — Хъуыдинает аәмә Нанайы рольтә, Хуыгаты Георы "Сәтти аәмә Бәтти"-йы – Сасинкъайы роль. Актрисәйән стыр фәлварәнау уыд Туаты Дауыты пьесәмә гәсгә әвәрд спектакль "Сидзәргәс"-ы Хъәрджынты Варварәйы фәстә Нуцайы ролы ахъа- зын, аәмә дзы йәхі аәнтыстджынәй равдыста, раңыд уәлахизәй. Йә рольтә иууылдәр сты зәрдәмәдзәугә, характерон. Фәндаг ссардтой театрдзауы зәрдәмә аәмә йын уыдан дәр аргъ скодтой сәе уарзондзинадәй. Бертаө ахъазыд фәсарәйнаг классикты пьесәтү дәр. Мольеры "Жорж Дантен"-ы – Анжеликайы ролы, Шекспиры "Дыгуудаәсәм ахсәв"-ы – Оливияйы ролы, Сафоновы "Æхцатаө"-йы Галинайы ролы. Бертаө ма хъазыд Пушкины "Цигантә"-йы, Рустамовы "Доләты чындзәхсәв"-ы, Гарсия Лоркайы "Бернардо Альбайы хәдзар"-ы, Еврипиidy "Медея"-йы, Ераловы "Кәйдәр бәхыл ма бад"-ы. 1977 азы Тәбәхсәуты Балоимә ахъазыд киноныв "Встреча проездом"-ы (кинонывы режиссер – Уататы Бибо).

Икъаты Бертаө ирон театралон аивадән йә цардәй снывонд кодта 54 азы. 1997 азы ацыд сценәйә аәмә фәндаг радта кәстәртән. Кәд йә чызг Наташәимә Кипры цард, уәддәр әнә Ирыстон наә фәрәзта. Иузәрдион уыд ирон адәм аәмә культураыйыл.

Икъаты Бертаө райгуырд Іеридоны. Йә гыццыләй фәцалх зарын аәмә кафыныл. Скъолайы ахуыр кәнгәйә архайдта Культурәйы хәдзары хихъәппәрисадон къорды. Адәм ыл сәе җаест әрәвәрдтой, аәмә сәе фидарәй уырныдта, фидәны дзы хорз зарәггәнәг, йе театры артист кәй рауайдзән, уый. Азтә куыд цыдысты, афтәе йе 'нувыдзинад аивадыл тыхджынәй-тыхджындаәр кодта. Уәззазау уавәрты

хъомыл кодта сывәллон йә дыууә хоимә. Раджы бazzадысты әнә ныййарджытәй, әмә сә хъомыл кодта сә фыдымад.

Дзәуджыхъәуы Фыдыбәстәй Стыр хәсты размә амайын райдыштой Музыкалон театр. Хәст күңе райдышта, уәд күистытә әрләүүүйдисты. Немыц Ирыстонәй күңе адард сты, уәд Сталин бар радта, цәмәй театры күистытә кәронмә ахәццә уой. Музыкалон театры хъумә байгом уыдаид студи, әмә Ирыстоны хъаутыл зылдисты, агуыртой курдиатджын фәсивәд. Бәрнөн адәм әрцыйдисты Жеридоны скъоламә дәр. Берташ хәләрттә Хъуылаты Зирә әмә Зембатты Тамарә сәхи ныфғыссын кодтой, фәлә Берташ, хәдзарәй йә кәй нә ауадззысты, уый зыдта әмә сәркүуләй сәхимә рацыд.

Фындаесаздзыд чызджы зәрдәйе арфы сусәгәй аивадмә цы уарзондзинады арт сыгъед, уый йә кәнен кодта. Жексәв-бонмә нә бафынаэй. Баз цәссыгәй сумәл. Иннае хәттитау ныр дәр хәдзары тыргыны дзуццајды сабадт әмә мәйән йә хъастьытә кәугәйә кодта: «Алидз... Райсом иннаетимә фәлварәнтәм сусәгәй алидз», – раст цымын мәй фәндаг амыдта, уыйай сәрлы фәзынд ног хъуыды. Бәллицмә фәндаг зәрдәйән хаста әнахуыр циндзинад. Йә дзауметтә сәмбырд кодта әмә райсомәй скъоламә цауыны әфсон иннаетимә горәтмә ацыд.

Фәлварәнтә бирәтән разындысты карз әвзарәнтә, әрмәст Икъаты Берташ – нә. Къамисы уәнгтә уын йә курдиатмә күңе әркастысты, уәд сәхимидағ аныхас кодтой әмә йә сәфәнд кодтой Мәескуымә (уыци рәстәг уым уыд ирон студи) консерваторимә ахуыр кәнүнмә арвитын. Фәлә, Берташ хәләртты нә бафәндыд, цәмәй сә фәхицаен уа сә уарзон әмбал, әмә Музыкалон театры студийы бazzад. Стәй уын ардыгәй уырдәм әххуыс та чи кодтаид, нә йә мад уыд йә фарсмә, нә уын фыд уыд.

Берташ зәрдәхәлар, цәстуарzon, әнәзивәг әмә цардбәллон кәй уыд, уымә гәсгәе уын уыд бирә хәләрттә. "Мә хотә әмә ме 'фсымәртә'" – афтә сә хуыдта йә мысинағты, әмә-иу сә койә йә цәсгом ныррухс.

Музыкалон театры студийы композитор Алыккаты Аполлоны разамындај суинаг актерты ахуыр кодтой вокалон дәснүйадыл. Актеры дәснүйадыл та сә ахуыр кодта Ирон театры фыщаг режиссер Еленә Маркова. Дыууә азы фәстә Ирон театр дәр байгом кодта йәхши студи. Жемә кәд Музыкалон театры студийы фәсивәдәй

уырдәм никәй истой (уыдон хъумә бazzадаиккөй музыкалон театры кусгәйә), уәddәр та Бертәйы хъул сах абадт. Райстой йә Ирон театры студимә. Уәdmә, немыш әрбаңауынц, зәгъгә, се ‘ппәты дәр акъоппәтә къахынмә арвыстой. Бертә әппәтәй кәстәр кәй уыд, уымә гәсгә йә фәстәмә раздахтой әмә, Ольгинскәйы (йә мадымад уым цард) скъолайы цы госпитәль уыд, уырдәм әххүис кәнүнмә аңыд. Бирә зәрдәриссәнтә федта Бертә. Фәлә нае фәтарст. Ләгдзинад, сәрәндзинад йә туджы уыдысты. Палатәты уәззау җәфтән кастис әмдзәвгәтә, зарыдис сын зарджытә, әрмәст фәлмән ныхасәй дәр-иу бахъәлдзәг сты, айрох-иу сә сты сә рыссытә, ләвәрдта сын ныф.

Немыш Ирыстонәй тард куы ‘рцыдысты, уәд Ирон театры артисттә сә куыст адардәр кодтой. Театры уыд сәрмагонд къорд – концертон бригадә. Бертәйы студийә 1943 азы февралы уырдәм раивтой – сис Ирон театры артисткә! Уыцы рәестәг ма артистты къордмә цы ног тыхтә әрбафтыд, уыдонимә уыдысты Мерденты Юри, Тыллатты Бексолтан, Кочысаты Зоя, Уыртаты Верә әмә иннәтә.

Цардбәллон, гуырвидауц, хәрзконд чызгыл бирә дзурджытә уыд. Фәлә Бертәйы зәрдәмә фәндаг ссарын әнцон нае уыд. Мой скәнүныл хъуыды дәр нае кодта. Йә размәвәрд нысәнттә баст уыдысты аивадимә. Баллаты Валодя цыппар азы дәргъы йә зәрдәйы әнкъарәнтә әмбәхстәй дардта. Фәлә-иу йә иу уындај дәр атад. Бертәйә уыд фынндаес азы хистәр. Фәлә цас ис сыгъдәг суадон дурты бын әмбәхсән?! Фемәхст, әмә 1948 азы Баллаты хәдзарәй райхъуыст чындыхәсдҗыты зард. Диссаг та куыд нае уыд, әртә хатты снысан кодтой сә чындыхәсевы бон, хиуәттән-иу фехъусын кодтой, әмә та-иу фәстагмә әндәр бонмә әргъәвд әрцид, уымән әмә уәды рәестәг куыстәй фәцух карз әфхәрд цыд: нысангонд бон-иу сә бахъуыд искеңи хъауы спектакль равдисын.

Баллаты Валодя уыд адәмы уарзон артист. Ирон театры кусынрайдытта, МХАТ-ы актерты факультеты ахуырад куы райста, уый фәстә. Бәрзонд, хәрзконд, бәзәрхыг, саджы фисынтыл амад наелгоймаг җәстахадгә уыд. Ма зәрдыл ма дарын, мә мадымад, Ставд-Дурты цәрәг Насхъидаты-Цәгәраты Заретә-иу радиойә йә зарын куы айхъуыста, уәд-иу йә цыфәнди куыстытә дәр ныууагтта әмә-иу, радиойы цурлаугәйә Валодяйы лирикон зарджытәм хъусгәйә, цәуылдаерты арф

ныхъхуыды кодта. Афтә Ирыстоны цәрджытәй бирәтә сә рәстәг аервыстой радиойы цур ләугәйә, әмә сәм йә аивад әвзәрын кодта арф әнкъарәнтә. Кәугә дәр-иу кодтой. Афтә хъуистой спектакльтәм дәр радиойы уыләнтыл.

Цәстахадгә бинонтә уыдисты Бертә әмә Валодя. Иумә фәцардысты, кәрәдзийән аргъ кәнгәйә әмә кәрәдзи әмбаргәйә. Рәсүгъд адәймаджы цардәмбал бинонтән цардәвзараЙ у. Дам-думтә, хә- дзархал ныхастане, әдзәстуарзон цәстәй бинонты баҳизын тынг зын у. Фәлә Валодя әмә Бертә сә артдәст бахъахъәйтой. Баҳьюмыл кодтой дыууә хъәбулы Аликсандр әмә Наташәйы. Уылон дәр дардәр хәецца кәнның сә бинонты фарн, сты фәзминаң кәстәртә.

Бертәимә интервьюйә (2016 аз):

– **Бертә, дә уындәй зәрдә райы. Цы сусәгдинад ис уыцы уәнг- рогдинад баҳъахъәнен?**

– Сусәгдинадәй мәм әппындаәр ницы ис. Адәймаг цәстуарзон куы уа әмә йә зәрдәйы искәмә маст куынаң хәсса, адәмы куы уарза әмә йын уыданаән баләггад кәннын үдәнцой куы уа, уәд зәрдә ног кәнны. Уымән әмә искәмән хорздинад фәуынәй адәймагән йәхииуыл хур ракәсы. Уарзондинад, уды сыгъдәгдинад әмә хәлардинад зәрдәйән хәссынц царды бон.

– **Ды зонгә уытда хәстон поэт Кочысаты Мухарбегимә. Уыдистут хорз хәләрттә йә хо Зоя әмә йә мад Зинәимә дәр. Мухарбег дыл баууәндыйд йә къухфыстытә. Хъахъәнгә дәр ын сә бакодтай, фәлә, куы фәмард, уәд хәдзарәй фесәфтысты.**

– Мухарбег... Театры йә хо Зояимә иумә куыстам. Изәрыгәтты-иу куы афәстиат стәм репетициты, уәд-иу наә размә рацыд әмә-иу наә хәдзармә баҳәецца кодта. Зоя мә фатеры цәрын нал бауагъта, әмә семә цардән. Иу бинонты хуызән уыд наә хәлардинад. Ны-мадтон сә мә хо әмә ме 'фсымәрыл. Мухарбеджы къухфыстытә (әмдәвгәтә әмә поэмәтә) хицән гәххәттытыл уыдисты әмә, хәстмә куы цыд, уәд мәм бирәссыфон тетрад радта, ардәм ма-иу мын сә аив рафысс, зәгъгә, мыйяг, куы нал сыйдахон. Мухарбег, куыд зонут, афтәмәй хәсты фәмард, уыцы тетрад та хәдзарәй фесәфт. Чидәр әй ахаста. Уый фәстә йын йә фыстытә әндәр авторы «сфәлдыстады» базыдтон.

— Бертә, дәуаен дә фәсонәрхәдҗы кәрон дәр нае уыд, афтәмәй уыдтә Мухарбеджы музә. Мухарбег йә әгәрөн уарзты рәсүгъд әңкъарәнтә сәнусон кодта йә поэзийы. Адәм зарәг цы әмд-зәвгәйә скодтой («Сау ҇аңстытә»), уый дәр дәуыл фыст әрцид.

— О. Әз әрәджиау базыдтон Мухарбеджы әңкъарәнты тыххәй. Мой кәнын мә хъуыдыры дәр нае уыд. Мухарбег та мын уыд әфсы-мәрау. Уый әңхъәл чи уыд, әмә мә хәлары зәрдәйы уарзондзинад райхъал. Хәстәй мәм фыста фыстәдҗытә. Абон дәр сты әфснайд.

— Күйд фәразон разындтә, иу фыстәг әм уәddәр куы ныф-фыс- таис...

— Нә мә фәндыйд мәңг ныфс дәттын. Фәстагмә мәм йә бинонтә дәр бахатыдысты, иу фыстәг әм уәddәр ныффысс, зәгъгә. Ныф-фыстон. Фәлә сә уәдмә әндәр ранмә арвыстой, әмә писмо Мухар-бегмә нал фәхәцца. Фәстәдәр бинонтә райстой сау гәххәтт. Уый әңхъәл чи уыд, әмә афтә руайздән...

Икъаты Берташән йә царды алы сиғы дәр ис нае истори, ивгъуыд бонтә, нае аивады зәгъинәгтә, бәллиццәгтә. Йә зәрдәйы арфы йә фәстаг бонмә цардысты адәймаджы удбәрzonдzинад, Валодя әмә Театр.

҇аңстыл уайы, Валодя фәстагмә куы әррүнчын, театрмә цәуын иунаәгәй куы нал фәрәзта, әмә-иу Бертаимә иумә куы 'рбаңыдысты, се 'взондҗы бонтә кәм арвыстой, уызы ирон аив дзырды артдзәстмә, уәд-иу сә фарнай бәстә күйд ныррайдзаст, уый. Адәм сәм фәрсы-рдыгәй кастысты, әмә сә зәрдәтә рухс кодтой.

УАНИОН

ХӘРЗӘБОН! ХОРЗ АМОНД ДӘХАЙ!

Мысинаегтәе

Æвәццәгән, зын ссараЙ у, Фыдыбәстәйы стыр хәстимә баст мысинаектә кәм нәй, ахәм бинонтә. Махән нә бинонты хистәәр уыди Икъаты Берта – хәсты ветеран әмән нә республикәйи адәмон артисткә. Берта 78 азы дәргыы афснайдай фәдәрдта хәстон поэт Кочысаты Мухарбеджы фыстәджытә. Уыдан ныртәккә дәр әвәрд сты нәхимә, фәлә сын ныр, Бертаңы ацыды фәстә, мәнмә гәсгә ис паргом кәнән. Чысыл разныхас уал.

1942 азы Икъаты Бертаңыл сәххәст 16 азы. Йә райгуырән Іеридонәй ахуыр кәнынмә рацыд Дзәуджыхъәумә, Ирон театры студимә. Студийы йемә ахуыр кодта Кочысаты Зоя, Мухарбеджы кәстәр хо. Чызджытә фәлымән сты, әмән Зоя Бертаңы сәхимә цәрынмә акодта. Мухарбет уәд хәсты уыдис, әмән уәззау цәф фәуыны фәстә сәхимә ссыд цыбыр отпусчы. Йемә сласта, тохы быдыры әмән госпиталы цы әмдәвгәтә фыста, уыдан. Дзәвгар уыдисты, әмән сә тетрадмә рафыссын бабар кодта Бертаңын. Йәхижән дәр ын баләвар кодта әмдәвгә, кәцы фәстәдәр сис зарәг. Цыбыр отпуск күни аивгъуыдта, уәд Мухарбет фәстәмә аздәхт хәсты быдырмә, Бертаңы та ныхас райста, кәй йәм фысадзән, уый тыххәй, стәй йәхәдәг дәр зәрдә бавәрдта писмотә фыссынәй. Мухарбет йә ныхасән хицау разынд, фыста әмә фыста... Фәлә цавәрдәр әнәхайыр хысмәтү аххосәй иунағ писмо дәр дзуаппән нә райста. Берта дәр әм бәргә фыста, фәлә йә писмотә нылдзәгъәлтә сты хәсты быдыры змәст фәндәгтыл әмә ивгә әфсәддон постыты...

Фәстәдәр ма ссыд иу фыстәг – сау гәххәтт...

Икъаты Бертаңы әмә Кочысаты Мухарбеджы руҳс нәмттәе ссарынән мыхуыр кәнәм ацы фыстәджытә:

Дә бонтах хорз, Берта! Саламтә дәм арвитын фәндагәй, кәд дәм иучысыл мәстү дән, уәддәр. Хъуыды ма кәенис, афтә күни загътай, писмотә дәм фысадзынән, зәгъзә, уәд кәм сты? Мәнмә гәсгәйә, дыууә къуырима иу писмо ныффыссән уыдис, ави ды дәр нәхионты фәзмыныс? Уәвгә, сымах не `вдәлы, әмә уәм азым архәссән дәр нәй. Стәй, раст күни зәгъюн, уәд дын мәе бон бауайдзәф кәнин дәр нәу. Уйлас бартә та кәмә ис?! Цәй, ницы кәны, мәе зәрдыл

аёй бадардзынæн, аемæ ма кæд фæстæмæ сыздæхон, уæд аныхас кæн-
дзыстæм. Бæргæ бирæ цыдæртæ дын зæгъынмæ хъавыдтæн, фæлæ
дзæгъæл куы фæуой, уымæй тæссаг у. Іїмбарын, цы ранмæ цæуын, уый.
Цæй, фæвæййын, дæ фæндæтæ дæхи фæндиаг уæнт. Хæрзбон уал рau!

Дæ бонтæ хорз, Берта! аемæ дынджыр чызг ау! Саламтæ дын æрвитын
фæндагæй. Дæн дзæбæх аемæ сенæнiz. Фæцæуын та, æхсæз мæйы размæ
кæм уыдтæн, уырдæм. Іїнхъæлмæ уын бирæ фæкастæн уæ писмотæм
аемæ къамтæм, фæлæ кæм? Іївæццағæн, поезды цы бон сбадтæн, уыцы
бон мæ æрбайрох кодтат. Цы гæнаен ис, аемæ мæе бон цы у? Уæ баруæхи,
фыссат мæм, нæ мæм фыссат. Мæе бон тых бакæнын нау, тæргай фæуын
та æппындаер. Фæлæ мын уæддæр тынг æхсызгон уыдаид, иу-дыгууæ
раенхъы мæм уæ исчи куы фæрæдываид, уæд. Йарæппын, иуæй-иутæм
та ма, æппындаер кæй нæ фæзоныныц, ахæмтæ куы фæфыссынц хæсты
быдýрмæ, уæд æз уый аккаг дæр нæ дæн? Цæй, мæнæ мæе бынатмæ куы
ныццауон, уæд дæм баелвyrдæр ныффиcдзынæн. Іїмæ ма мæм уæддæр
дзуат ма рарвим аемæ къам, уæд дæм баeraег уыдзæни. Цæй, хорзæй уал
баззай. Дæ зæрдæйы цыдæриddæр ис, уыдон – дæхи фæндиаг!

Æксидгæ саламтимæ К. М., 25.10.43аз

Здравствуй, Берта! Пишу тебе из далеких заснеженных степей Украины. Могу сообщить, что в данный момент я жив и здоров. Сейчас три часа ночи. Сижу за столом в маленькой украинской хатенке и под тусклым светом стеариновой свечи пишу тебе эти заветные строчки. Все мои товарищи спят, и только я один не сплю, мечтаю о вас, о тебе, о родной Осетии. Что там у вас нового? Чем занимаетесь? Ходите ли в театр? Где Зоя? Как я уехал, с этого дня потерял всякую связь с вами и не знаю, что у вас творится. Берта, может то, что я пишу, это лишнее, может вы уже забыли даже, как меня звать? А? Может, все мои стремления и старания – напрасный труд, пустые мечты? Я не знаю, не знаю, потому что, когда уезжал, то мне ничего путного, успокаивающего не было сказано. Конечно, жду ответа на все эти вопросы бессонными ночами.... маленьким письмечом...

1943 год

Икъаты Берта! Берта! Мухарбæг цы ѡмдзæвгæ балæвар кодта, уый
фæстæдæр сисиз зарæг. Азарыд æй Баллаты Валодя.

Æрмæг бацæттæ кодта Баллаты Ритæ

САУ ЦӘЕСТЫТАЕ

КОЧЫСАТЫ Мухарбек

Æз уарзтон сау цәестытæ,
уарзтон,
Рæссугъдæр уыданæй кæм уыд?!

Æхсæв сæ стъалытимæ барстон,
Уыдтæн сæ алы бон рæвдыд.

Фæлæ мæ иунæгæй ныууагътой,
Мæнæй фæллыгъдысты тæрграй,
Æмæ мын афтæ дæр нæз загътой:
«Хæрзæбон! Хорз амонд дæ хай!»

Æмæ кæд уыданæй фæңүх дæн,
Æмæ кæд ферох кодтой мæн,
Үæддæр сæ райдзаст хуыз рæссугъдæй
Мæ зæрды баззади мæнæн.

Тæхуды, абон та кæй тавынц
Сæ хъармæй рухс хурау фæлмæн,
Тæхуды, афтæ тынг кæй уарзынц,
Куыд уарзтой цард-уалдзæджы мæн!..

ХӘЕЦӘНГАРЗӘЙ САБЫРДЗИНАД ÆМӘ ХӘЛАРАДМАӘ СИДӘГ СИМВОЛ САРАЗЫН

Фыдәлты фарн әмә фыдәлты түгән сәфән нәй. Азтә әмә дүгтә күү аивгүүйой, уәеддәр сәхи әнә равдисгә нә фәуыздысты. Раестәг сә ивгүүйди фәлмаей йә базыртыл рахәсдзән, әмә бахойдзысты кәйдәр әнкъяраг зәрдәйи дуар, ахондзысты йә сә фәдыл әмә йын байгом кәндзысты фыдәлты фарны къәбиц. Іермәстәр базон уыцы хәэннайы-хәэннадәртә рахәссын. Цәхәр та арт амидингәнәг у, әмә, иугәр йә зынгәй фәхайджын дә, уәд – дә ләдҗыхъәд әмә дәхәдәг.

Фыдәлты түг әмә фыдәлты хъәләс кәмә фәсидтысты, уыденимә сты Ілборты Витали әмә Аслан дәр. Сәхи цы күисты нә бафәлвәрдтой, ахәм сын бирә нал бazzади. Витали ахуыр кодта музыкалон скъолайы, стәй паддзахадон университеты фәсарәйнаг әвзәгты факультеты. Бахуыд ай бетонгәнәгәй, әндадзәгәй, хъәдгуистргәнәгәй, суанг ма къахыдарәс хуыйәгәй дәр бакусын. Аслан та ахуыр кодта хәринаггәнәгыл, күиста электрикәй, ахуырста машинаэтә, райста шофыры дәсныйад әмә күиста уәзисән краныл. Із, зәгты, уыцы күист кәнгәйә, фыцаг блоктә сәвәрдтон Мызуры бирәуәладзыгон хәдзәрттән, Дзәуджыхъәуы кинотеатр «Терек»-ән, пенсион фонд, консервгәнән завод әмә әндәр бәстыхәйтты бындуруттән. Фәлә уыцы күистытәй иу дәр мызд райсынәй дарддәр сә утдаң ницы ахциондзинад хаста.

Царды хәрзәмбәләгәй бирә аразгә у. Иурәстәг Асланыл амбәлд йә зонгә, әвдәм училищей күистадон мастер Тебиаты Алыксандр. Уый хорз зыдта Асланы арахстджын әрмдзәф әмә йәм бахатыд, цәмәй сәм күисинмә рацәуя. Уыцы раестәг уым байгом, әрыгон чызджытә әмә ләппуты хъәдәй, згъәрәй әмә әлъигәй дзаумәттә аразыныл кәм ахуыр кодтой, ахәм хайад. Сразы Аслан Алыксандры фәндоныл. Бацыд училищемә. Федта, дәсны мастертарә фәсивәдь сә фәлтәрдзинадыл күуд ахуыр кодтой, уый. Імә, уыдоны күистытә фенгәйә, цыдәр ахсызгон хъарм анхъәвзта йе уәнгты. Нырмә йын

къада дәтты уынәрау ахцондзинад цы курдиаты уыләнтә хастой, уыдон фестадысты нәргәе ахсәрдзәны зарәг, әмәе йе 'нцойдзинад фесәфт. Уый уыди, уал азы йын цы нағ кодта, цәмәе цыди, цәмәе тырныдта әмәе цы агуырдта, уыңы дәснийад.

Бавдәлд әмәе иу ахсәвмә Алыксандримә скодтой хъама. Цыбыр рәстәгмәе, зәгъы, ахәм хәңгәнгарзничима сарәзта. Цәститәе йәем кәсинае не 'фәстисты. Фәләе уый уыд иумәйаг күист. Асланы та бафәндид, ахәм дзаумәттәе йәхәдәг күид араәттаид, уый. Йәхицән машинае балхәннынән цы ахцатәе әмбырд кодта, уыданае самал кодта аәрмәг әмәе райдыдта хәңгәрзтәе, стәй алыхуыз он аивгәнән дзаумәттәе кәнин.

Фыдаелты туг әмәе хъәләс амонды фәндагыл асайдтой Асланы 'рвад Виталий дәр. Кусынмәе йәе райстой әвдәм училищемә. Сәиуы зәрдәйы цы хәңгәрзтәе, кәнәе аивгәнән дзаумәттәе саразын аәрәфтид, уый-иу йәхі аәрхұуыдығонд мадзәлттәй фәрәсугъдәр кодта иннә. Виталий күид загъта, афтәмәе иумәе бауынаффә кодтой, скифтәм цы хәңгәрзтәе уыд, ахәмтәе аразын әмәе сәе фыдаелты орнаменттәй, фәдзәхсәнтәй аив кәнин. Уымәе, цы аразой, уыданы уындае зәрдәе күид рухс кәна, адәймаг та сәе күид хотых, афтәе нае, фәләе күид фидауцы дзаума, афтәе күид дара.

Уазал аәфсәйнаджы лыггаг. Нә дзы зәрдәе рухс кәнин, нае адәймаджы цәститы ахады. Фәләе йәе аәрәвәр дзәбуг әмәе хъәсдарәдҗы 'хсән, йәе зәллангәнаг хъәләсмәе йын байхүс, сләгъз ай кән, аәрдз ай цы хорз миниуджытәй фәхайджын кодта, уыданы ын дә фәлмән къухты бандзәвдәй равдисын кән. Сәрттивдзән, цәхәртәе скалдзән уазал аәфсәйнаг, йәе кәләнгәнәг тыхәй дә уацары райсдзән, дә зәрдәмәе дын фәндаг ссардзән. Әмәе уәд – дә хъару әмәе дәхәдәг.

Әмәе бавнәлдтой дыууә 'рвады уәхески-уәхеск кусынмә. Дзәуджыхъәуы заводтәй иуы хаццоны райстой бынат, сарәзтой дзы аәрмадз әмәе ног уд бауагътой фыдаелты хәңгәрзты: хъаматы, фаттәе әмәе аәрдүнты, цирхътәе әмәе кәрдты.

Иухатт Аслан йәе зонгәмә федта рәсүгъд кард әмәе йәхинимәр загъта: «Ay, аэз ахәм не скәндзынән?» Суанг ахсәвли дәр рәстмәе нал бафынәй. Йәе цәститыл уадысты скифаг хәстонтәе. Хъуист аәм сәе хәңгәрзты зәлланг. Йәхицән ныв кодта, сәе къухты цавәр кард сфиридтаид, әмәе, йәхәдәг саразынмә кәй хъавы, уый цы хуызән

уыдзән, уый. Іәрмәстдәр зыдта иу хъуыддаг: йә зонгәмә кәй федта, аеппиндәр уыцы карды хуызән нәе уыдзән, фәлә уымәй рәсүгъдәр. Уый, зәгъы, европәйаг орнаментәй аивгонд уыд. Виталиимә та йын равзәрстөй скифаг нывәфтыд, әмә сәе күист фәрәстмә. Сәе арахстджын къухты бандзәвдәй цирхтә, хъаматә, кәрдтә, цонгдарәнтә, кәрддәзәмтә фәаивдәр кәнның зынаргъ згъәртәй конд фыранкты, сагты, хуры, цәргәстү, дзуары нывтәй. Уымә, карды, хъамайы кәнә цирхы ком күид рауайы, уымә гәсгә фәразынц хәәңгарзы фистон дәр.

Витали әмә Аслан күид загътой, афтәмәй стыр әргом здахынц канд рәсүгъд хәәңгарз саразынмә нәе, фәлә, әнционархайд күид уа, уымә дәр. Іәмә сын әнтысы. Сәе әрмадзы къумытә зилгәйә мын равдыстой, фаттә әмә әрдүнтә бынәттон әрмәгәй күид кәнның, күид ләгъз әмә раст сты, уый. Сагъадахтә та аразынц стуры цармәй, стәй сәе аив кәнның бирағын цармәй. Аразынц камин аивгәнән кәрдтә дәр. Сәе фистонтә та сын фәрәсүгъдәр кәнның саджы сыкъатәй, маргъы сәртә әмә къә- дзилтәй. Цәст кәсүнәй не 'фсәды, хъәд әмә цармәй цы ширмәтә аразынц, уыдонмә дәр. Цы дзаумәттә кәнның, уыдон иууылдәр зынаргъ сты. Фәлә мын күид загътой, афтәмәй сын сәе күист сәе уdtән цы әхсизгондзинад хәссы, уый ницы әхчатимә абарән ис. Max, дам, фәндү, цәмәй фыдаелты әрмдәсныты къонайы арт ма хуысса, уый тыххәй сын сәе аивад дарддәр ахәссын, Ирыстоны цәрдҗыты, уәлдайдәр та кәстәр фәлтәры, йемә зонгә кәнин.

2018 азы январы фыццаг бонты Дзәуджыхъәуы Национ музейы цы равдыст байгом, уым дәр фенән уыд Іәлборты зәрингуырдты диссаджы рәсүгъд күистытә. Адәмы зәрдәмә фәецыдысты, зәгъгә, куы зәгъон, уәд уый әгәр гыццил ныхас уыдзән. Растандәр зәгъгәйә дзы сәе уdtән бazzадысты. Іәмә, цәмәй уыцы аивад райрәза, уый тыххәй Витали әмә Асланән, стәй се 'рмдәзәфыл кәй ахуыр кәнның, уыцы әрыгон чызджытә әмә ләппутән хъуыд фадәттә аразын, кусән әрмадз ссарын. Күид мын загътой, афтәмәй сәе күистытә тынг цыдысты республикәйы раздәры Сәргъләууәг Битарты Вячеславы зәрдәмә дәр. Йә хъус сәм дардта, зәрдә сын бавәрдта әрмадзәй әмә йә ныхас хъуыддагәй сәххәст кодта.

Æвәдза, царды стыр ахадындзинад ис аивад әмәе культурәйән. Уыдон фыдаәх, хәрам әмәе знәты ныхмәе фидар хотыхтәе сты, адәмты ’хсән уарзт әмәе кәрәдзийы әмбарындзинад тауынц. Уыдон та сабырдзинады суадәттәе сты. Імәе, Витали әмәе Асланы къұхты цы хәңгәнгәрзтәе равзәры, уыдон фидауц, аивад әмәе культурә әвдисәг дзаумәттәй фенән вәййы әрмдәсныты әппәтуәрәсеон, стәй дунеон равдыстыты Италийы, Испанийы, Турчы, Сомихы, Бахрейны. Ирон зәрингуырдты әрмдәзәфимә зонгәе сты наә бәстәйы разамонджытә әмәе бәрнөн күсдҗытәй бирәтәе, амалхъом адәймәгтәе, стәй зын-дгонд спортсменттә. Хуссар Ирыстоны хәдбардзинад кәй баннымадтой, уый тыххәй зәрдыл дарынән сәе конд хәңгәнгәрзтәй баләвар кодтой Сирийы президент Башар Асадән әмәе Сербаг Босни әмәе Герцеговинәйы президент Милорад Додикән. Чи загъта, хәңгәрз фидауцы дзаумайән наә бәззы, зәгъгә? Искуыдәрмә хәңгәрзәй хорз хъуыддаг саразән най? Мәнмә гәсгәе, ис. Імәе Әлборты курдиатджын әфсымәртән бантысәд хәңгәрзәй сабырдзинад әмәе хәлардзинадмә сидәг символ саразын!

Хестанты – Бутаты Победәе

РОХУАТӘН ӘЕВГЪАУ

ГОЛИАТЫ Дзамболат

ДЫУУӘ 'МГАРЫ

Радзырд ивгъуыд џардаeй

Кәд Әхсәртәггаты Сәбсыхъо әмә Цоциты Хъамболат иу мадәлонтæ нæ уыдысты, уәddәр кәрәдзи афтæ уарзтой, әмә сәм иннае фәсивәd хәләгәй мардысты. Әнахъом сывәлләттәй иумә рәзыдысты, әмә сә уарзондзинад тынгәй-тынгдәр кодта сә рахъомылы онг. Кәрәдзийә ницы 'мбәхстой, иу цы ракодтаид, уый иннәмән әнәзонгæ нæ уыд. Сә мадәлтæ сәм афтæ кастысты, цима иу хәдзары бинонтæ уыдысты. Иу хәдзары-иу хәринаg конд куынæ уыди, уәd-иу сә иу иннәйы хәдзармæ бауади әмә къонайыл абадти, нана, стонджы мын у, зәгъгæ, әмә-иу нана дәр адджындәр комдзаг радавта къәбицäй, гъа, нанайы хур, зәгъгæ. Иу хәдзары кусарт куы уыдаид, уәd иннәмән әнæ уым уәвгæ нæ уыд уырдыджыстәгæн әмә ацаходәгæн. Сә фос-иу таутәм скъәрдтой иумә, фос-иу куы 'рбаскъәрдтой хъәумæ, уәd та-иу нартхәрттәм хъахъхъәнәг цыдысты, – арсытә әмә сә хүйтæ сәфтой.

Иуизәр, фос куы 'рбаскъәрдтой Сәбсыхъо әмә Хъамболат, уәd сә топпытәрайстой әмә изәр хъахъхъәнәг ацыдысты нартхәрттәм. Тагәй куы схызысты уәлбылма, уәd байхъуистой, әмә нартхоры астәүәй цъәм-цъәм цәуы.

– Уый арс у, арс! Уый нартхор уәлхъәдәй нæ хәры, фәлә йæ дзәмбытәй әrbамбырд кәны әмә сыл әрфәтъән вәййы әмә сә афтәмәй хәры, – загъта хъус-хъус Сәбсыхъо Хъамболатән.

«Ныр йæ цъәм-цъәм куы ссәуа, уәd әм хәстдәгдәр баҳуыздыстыәм әмә йæ афтәмәй фехсдзыстыәм», – афтæ сфәнд кодтой. Арс сә бамбәрста, ауәдзмæ расәррәтт кодта әмә, йæ фәстаг къәхтыл куыд аләууыди, афтæ йæ фехстой. Арс фәцәф әмә сә йæ фыццаг әrbайста. Сәбсыхъойыл стыр кәрц уыди, әмә фәсте аzzади, арс ай әrbаййәфта әмә йæ йæ быны афсәрста. Хъамболат фәстәмә фәкаст, айтә-уыйтә нал фәкодта, фәстәмә фәзылди,

арсмæ комкоммæ базгъордта æмæ йын топп йæ тækкæ сæрыл ныцавта. Арс йæ къах дæр нал атылдта, æмæ Хъамболат Сæбсыхъойы арсы бынæй сласта.

– Исты дын кодта? – афарста йæ.

– Мæ амондмæ гæсгæ, æгæр æнæzonд арс уыди, йæ пырх мæ кæрцыл акалдта, лыстæг быгъуы йæ ныккодта, йæ хъæуы хæринаг фæуæд, æз цъæррæмыгъстытæй аирвæзтæн, – загъта Сæбсыхъо. Хъамболат йæ хæдон фелвæста, раскъуыдта дзы æмæ Сæбсыхъойæн йæ хъæдгæмттæ абаста.

Уæд сæ кафт æмæ зард та дыууæ ‘мбалæн! Жембал сын næ уыди, чызджытæ сæм сæ былыцъæрттæ хордтой. Уыдон-иу хъазты куынае уыдаиккой, уæд хъазт næ фидыдта. Иубон Хъамболат фæрсы Сæбсыхъойы: «Уæллæсыхы дын цыма цæхх ныччынди, уыйай мæлæты арах цæуын байдыттай уырдæм, æнхъæлдæн æмæ цыдæр нымæхсис мæнæй!»

– Дæуæй цы банимæхсон, уый мæм нæй, хъæугæ дæр мæ næ кæны. Раджы дын æй зæгъинаг уыдтæн, фæлæ гуырысхо кодтон, куы ницы дзуапп мын радтой æмæ дзæгъæл дзырд куы фæуон, зæгъгæ, æмæ дын уый тыххæй ницы дзырдтон, – радта дзуапп Сæбсыхъо, стæй дардæр дзырдта: – Фæсивæд сæ быны къæйтæ хæрынц Зæрæдайыл, æмæ, искæй хай куы фæуа, уæд мæныл мæ бон баталынг уыдзæн. Сæбсыхъо Сæбсыхъо нал уыдзæн, æмæ дын æй уый тыххæй næ дзырдтон мæ зæрдæйы хабар. Ныр мæ зæрдæ фенцади, йæ зæрдæйы хабæрттæ мын куы радзырдта сæрæй бынмае, уæд. Хъуыды ма кæнис, Цогцылотæм хъазт куы уыдис, уый? Уæд фæхибар стæм æз æмæ Зæрæда. Зæрæдайы та куыннæ зоныс, Азнауыраты. Загътон ын: дæ сурæт æхсæвæй-бонæй мæ цæстытæй нал хицæн кæны, куыстмæ мæ зæрдæ нал райы, æррайай сðæн æмæ дæ курын, комкоммæ мын зæгъ, дæхицæн мæ аккаг кæнис æви нæ? Уый зæхмæ æдзынæг ныккасти, йæ цæгстом сырх-сырхид афæлдæхти æмæ мын загъта:

– Мæ царды фæндагыл мæн дæуæй хуыздæр къай næ хъæуы, кæд мæ дæхицæн аккаг кæнис, уæд. Мæхи зæрдæ дæр демæ æнæдзургæ næ уыди, æйт-джиди, мæ царды бонтæ демæ куы арвитин, зæгъгæ. Афтæ мын комкоммæ радзырдта йæхи хабæрттæ Зæрæда. Кæй зæгъын æй хъæуы, ныр кæрæдзиуыл næхи сbastam, ничиуал ахицæн кæндзæн мах кæрæдзийæ... Дæумæ та куыд кæсы, æвзæр къай сæвзæрстон? – афарста Хъамболаты.

— Хайыр ай Хуыцау фәкәнәд, раст дын куы зәгъон, мән куы бафарстаис, уәд дын аәз дәр әндәр хуыздәр къай нә бацагуырдаин. Нә чызджытәм Зәрәдайә рәсугъудәр, хәрзкондәр әмә дзуапджындәр кәй нәй, уый алчидәр зоны. Иу дзырдәй, ахәм дудуппали әнцион ссарап нәу. Абон уымән хъәлдзәг дә, уымән. Аәз ма мәхинимәры дис кодтон: цымә, цәмән хъәлдзәг у абон Сәбсыхъо, цы дзынга йыл фәхәцыди, зәгъгә. Уәдә кәд афтәу, уәд абон уәләсихы стыр хъастан ис, әмә Зәрәдайән дәр әнә уым уәвгә нәй, уыци сыхән сәе фәндирдзәгъдәг әмә сәе хъастаны фидауц уый куы у, уәд уым куыд нә уыдзәни, гъемә дзы хорз фәкафдзыстәм...

Сәхи әрбацаралыттае кодтой әмә араст сты.

Сәбсыхъо әмә Хъамболат сыхбасты фидауц уыдысты, хъәлдзәг, хәларзәрдә, хәрзконд, хәрзуынд – сәе бакаст. Фәсивәд дәр сәе бирае уарзстой, әмә сын сәе әрбацыд әхсызгон уыд.

Зәрәда Сәбсыхъойы куы ауыдта, уәд йә фәндире цагъд къуыхцы байдыдта, нал арахсти.

— Цавәр у, цыма дә исчи фәрәхуиста, уыйау дә фәндир хъырри-хъырри куы байдыдта, әри-ма йә ардәм, – зәгъгә, фәндир райста Зәрәдайы къухтәй йе ‘мбал чызг.

— Гәдү биндар фәуай, цыма йә не ‘мбарыс, бакәс-ма йәм, сырх дидинәджы хуызән куыд апис йә цәсгом, Сәбсыхъойы куы федта, уәд, – сусәгәй йәм дзуры аннә.

Сәбсыхъойы бирае кәй уарзта Зәрәда, уый хорз зыдтой чызджытә, әмә сәм диссаг нә фәкастис Зәрәдайы әгәрон цин. Рап-пәрстой Зәрәдайы кафынмә, Сәбсыхъо дәр расәррәтт ласта йә фәстә. Фәсивәд рәвдзәр әрәмдзәгъд кодтой. Сәбсыхъо дамбаца куыд фелвәста, Зәрәдайы къаҳты бын ай ныңцәвон, зәгъгә, афтә дзәгъәл гәрахәй наемыг Хъамболаты зәрдәйы сәр сәмбәлди, әмә хыыпп-сыпп дәр нал скодта: әрхауди къаҳты бынмә.

Сәбсыхъо уый куы ауыдта, уәд скуыдта, – мәхи куыд амардтон, зәгъгә, йә зәрдә бахъарм ис әмә Хъамболаты уәлә әрхауди уый дәр. Чызджытә уаридзагъд кәрчытау фәпирх сты, цъаҳахст-гәнгәйә. Сәе уд сәе мидәг куы әрциди фәсивәдән, уәд, дыккаг фыдбылыз куы әрцәуа, зәгъгә, Сәбсыхъойыл фәхәцыдысты әмә йә афәсвәд кодтой.

Хъяу әрәмбырд сты, дыууә, мыггаджы ‘хсән бацысты, бафидавын сә кәнәм, зәгъгә, фәлә сын Беслән – Хъамболаты әфсымәр – ницы дзуапп радта. Беслән хъяуы астәу зынгә ләг уыди, йә маң чи ныуугътаид, ахәм ләг нае уыдис, әмә адәм тарстысты дыууә мыггаджы ‘хсән та исты фыдбылыз әрцәуынәй. Фәлә сын уәddәр сә фәндәгтә сбәрәг кодтой Әксәртәггатән, Цоцитимә күйд нае сәмбәлдаиккай, афтә.

Сәбсыхъю йә бон күы базыдта, Беслән фидауынхъусыл ләуд кәй наеу, уый, уәд сфәнд кодта исчердәм йәхи айсын, кәд Цоциты маң фәсабырдәр уаид, зәгъгә. Әрмәст, дам ма Зәрәдайы күы фенин, уәд ын хәрзбон зәгъин әмә уәд мәхи аганձайы хай кәнин, афтәмәй изәрдалынгты, ныгъуылдтытәгәнгә, кәрдо бәласы бынмә суади, кәрәдзи-иу кәм федтой Зәрәдаимә, уырдәм.

Зәрәда хъуцытә күы радыгъта, уәд рауади бәласы бынмә бәрәггәнәг, цымә, Сәбсыхъю уым ис, зәгъгә, әмә йә күы ауыдта, уәд ыл йәхи баппәрста, йе ‘фәдҗы атыхсти, йә цәестытә доны разылдта әмә бафарста Сәбсыхъойы, цәуыл әнкъард дә, зәгъгә.

– Зәрдәхәлд удгоймаг хъәлдәзәг нае вәййы, – сдзырдта Сәбсыхъю. – Дысон-бонмә хуыссәдҗы цыртт нае федтон. Иуәй, хәдзары дзаг сидзәр сывәлләттә, мә фыдыфсымәры цот, ин-нәмәй, наехионты ме ‘фсымәры әвджид күйд ныуудзон, стәй ды мә зәрдәйә иунәг минут дәр нае рох кәнис, әнә дәу күйд фәраздзынән искуы? Гъе, уыцы хъуыдтыә мын мә хуыссәг фәлидзын кодтой, әмә искуыдәм мәхи айсон, зәгъын. Даҳәдәг зоныс, цыдәридәр маң йә хәдуәлвәд әнцион бауромән кәй наеу, уый ләгән йә туг әхсиidy, әмә сәрәи зондмә уйиас хъусәг нал вәййы, зәрдәйы фәстә цәуы. Гъе, уымә гәсгә, афойнадыл мәхи күы бааууон кәнөн, уәд хуыздәр у, сә маң кәд фәмынәгдәр уаид, мән күы нал уынной, уәд, стәй күйд вәййы, цы вәййы, бафидавынән дәр кәд исты амал әрцәуид әмә ма дәу дәр афәрсон – фыццадҗы зәрдә ма дәм ис, әви уыцы фыдбылызы хъуыддадҗы фәстә дә зәрдә аивтай.

Зәрәда та фәсирх әмә йын тагъдгомау, уайдзәф цымә кодта, уыйай, загъыта:

– Ди дә уарzonдzinad цы зәрдәйы ныссагътай, уый, афтә ән-хъәл ма у, әмә дыл сдызәрдиг уа.

Сәбсыхъо йын загъта:

– Із афтәе нә зәгъын, әмә бар-әнәбары мә бәрәгмә банхъәл-мә кәс, кәрәдзийән дзырд кәм радтам, уым. Дәхәдәг зоныс, Беслән мыл кәм амбәла, уым мыл нә бацауәрдзән, әмә уәд дәу та җауыл әнамонд кәнон...

– Із, мә хурзәрины хай, дәүәй әнә исты базонгә кәй никуы-дәм фәхәуинаг дән, уый зон, кәд мыл нә бинонтә схәцыдысты, цәуылнә исты дзуапп дәттыс минәвәрттән, зәгъгә, уәddәр. Гъемә уый зон, мә зәрдә дәу кәй равзәрста әмә дзы әндәрән бынат кәй нал ис. Фәндараст фәу, әз дәр мә бонтә ивгъуының кәндзынән дәу мысгәйә, – афтәмәй йә җаестытә доны разылдта Зәрәда әмә Сәбсыхъойы әфцәджы атыхсти.

Сәбсыхъо йән дәр йә зәрдә суынгәг, тынг әрбалвәста йә хъәбысы Зәрәдайы, стәй йәхи феуәгъд кодта әмә араст.

Зәрәда, йә җаестысыг калгәйә, бирә фәкасти Сәбсыхъойы фәдыл, стәй йә җаестысыгтә ныссәрфта әмә сәргуыбырај сә хәдзармә фәраст.

Сәбсыхъо ўе 'ргом сарәзта Дыгургомы 'рдәм әмә уазәгуаты бацыди Цәргәсатәм. Афтәмәй афәдзмә Цәргәсатәм, сау даргәйә, фәчъырхта кәм – фыййау, кәм – хъомгәс, кәм – хуымон, кәм та – хосдзау. Йә сәрыйхуынтае уәхсчытәм әрхәецца сты, йә ныхтыл кард никуыма авәрдта, цәсгом схъуынджын, әмә әнцион базонән нал уыди. Йә хәдзарәй йәм ницы хабар хуыист, әмә хъыг кәнын байдыдта. Іппынфәстаг сфәнд кодта йә хәдзармә фәцәуын. Хәрзбон загъта йә фысымтән әмә фәстәмәе йә хәдзармә ссыди. Іедзәллагәй сәййәфта сә хәдзар тәккә фәэззыгон бонты. Іехсәв әмә бон кәрәдзийә хицән кодтой. Сенәйы дәлбазыр ахстон цы зәрватыкк скодта, уый хуиссәнхъәлдзәгәй цыбар-цибуру байдыдта. Кәрчытә әфтауәнхъәдтәй пәррастытә кәнынц. Хъомтә хъомдәтты дуәрттәм әрәмбырд сты әмә сә гәндзәхтә җәгъдынц, әеддәмә бирсынц.

– Гъей, фәрсхъәд дә Хуыцау фәкодта, донласт хъәды даргъкуы ныддә кәрты астәу, нә фәлләйттә та быдыры рәууатәй ләууынц. Не 'мбатъәтә әнә хуытә амадәй, нә цыннатә әмбырдәй быдыры астәу хәлиуттәй куы ләууынц, уәд сыл уарын куы әрцәуа, уәд нә фәлләйттә нә сәфынц? – Дзуры Сәбсыхъо йә

кәстәр әфсымәрмә. – Сыст уәләмә әмә дыууә уәныңды жы уәрдоны аиғтындз, бинонтыл рахъәр кән әмә нын нае ссивиңәгтә афснайой, әз разәй ңауын әмә ма мын хүссары цы гәппәл аззади әнә карстәй, уый ракәрдон, әз дәр уәм ҳәецә кәндзынән, карст куы фәуон, уәд. Йәхәдәг, уынгты нығъуылттыгәнгә, ҳъәуы әдде фәцис, йә фадгуытә уәлийай скодта әмә доны фаллаг фарсмә ауда, йә ңауы ‘ккөйи, афтәмәй.

Хур йә был сдартда, йә сызгъәрин тынтә нывәндгә рацыд ҳәхтыл, къәдзәхтыл. Мәйдар қадағгай кәмтти, адәгты ныхәста йәхи рухсәй. Ёртәх кәрдәгәй ёрттывта налхуыт-налмасау, уәлдәф арыдта мәргұты зарынай әмә бындзыты гуыв-гуывәй. Уәрыччыты уәтәрәй рауагътой, әмә уыдонмә бакәсын диссаг уыди. Цыппар къахәй јемгәпгәнгәйә, обаумә згъордтой, стәй та фәстәмә – хъазыдысты. Дынджыр бөгъ йәхи ныггаелиртә кодта, йә ңастытә дзагырай обаумә бацыд, йә раззаг къәхтәй йе ’рагъмә сиджыт калдта, кәмәдәр ёртхыриән кодта – абухта. Зиууэттә фондз уәрдоны дзагәй, Цолайы зарәг къәрцәмдәгъед-гәнгәйә, згъордтой хүымтәм. Сәбсыхъо алырдаәм акаст әмә ныууынәргъыди: йә мәгуыр Хъамболат ацы рәесугъд дунейә әнәхай фәци – әмә йә ңастытә доны разылдта әмә йә фәндагыл араст уыгәрдәнмә. Күйдәр кәрдыныл ныллаууыд, афтәй йәм хәмпәләй арбадзырдауыд:

– Йә, Сәбсыхъо, дә хәрзәггүрәгагг мән, де знаг Бесләны дын дысон амардәуыд Сагджын Бәрзыбын.

Сәбсыхъо уый фехъуыста, цы, йә ңауытәй къухәй ёрхаудта, йә уәрдҗытә ёрхоста әмә скүйдта: «Йә, мәгуыр Хъамболат, ңаю әнамонд бон райгуырдтә! Дә иунәг әнхъәлцау дәр та күнәуал ис, дә туг та ма дын чи райсдән, йе та аз қәимә фидаудзәнән, Бесләны йеддәмә уә мыйгаджы адәмы хүйзән ләг күнә ис».

Сәбсыхъо ңауытәй систа, кәрдгә дәр – нал әмә әндәр дәр – нал, фәлә ссивдҗытәм араст.

Беслән Сәбсыхъойы фәстә рагәй зылди, фәлә йыл фадат ран не ’мбәлди. Ныр куы базыдта, йә уыгәрдәнмә фәцәуы, уый, уәд йә фәстә ацыди әмә, кәм карста, уырдаәм ҳәмпәлты бахъуызыди, йә топп йә къухы, афтәмәй, бакасти йәм әмә йә исдугмә нал базыдта: йә сәрыйуынта үе уәхсчытәм ёрхәцә сты, йә

цәсгом схъуынджын, йæ ныхтæ – æнæконд. Ієрмæст гъеуæд бамбærста Беслæн, Сæбсыхъо сай кæй дары Хъамболатыл, уый æмæ топп æруагъта, раздæхти хæмпæлæй, мæсчы доны былыл сбадт æмæ сагъæстыл сси йæхинымæры: Сæбсыхъойы амарын мæнæн зын нæу, фæлæ, ахъуыдьгæнгæйæ, цæмæ гæсгæ, цæй тыххæй? Іємæ никуы æрцыди ахæм дзæгъæл гæрахтæ? Нæ фыдæлтæ нын уыцы дидтой æгъдау ныууагътой, æмæ уымæ гæсгæ адæмы уарzon лæджы ныммар æмæ æгас хæдзары дзаг æнахъом сывæллæттæн сæ кæрдзыны къæбæр сæ хъуырæй стон! Нæ, Беслæн уый тыххæй нæ райгуырди.

Сæбсыхъо ссивджытæм ныццыди æмæ сæ уым нал ныййæфта: уыдон куист фесты æмæ ацыдисты. Сæбсыхъо фæндаджы былыл мæнæуы хуымы сбадт, кæд хуымонтæй искæй уæрдоны сбадин, зæгъгæ, æмæ хуыммæ кæсы. «Кæрдиппæрд фæуыдзæн мæгуыр сидзæргæсы хуым», – хъуыдтыæ кæны. Уалынмаæ йæ зиууæттæ сæййæфтой. Фæцин ыл кодтой, рагæй йæ никууыал федтой æмæ йæ рафæрс-бафæрс кæнынц «Ай та дын кæй хуым у, кæрдиппæрд куы кæны?» – фæрсы йæ зиууæдтæй иу. Уæ мардзæ лæппутæ, ракæрдæм ын æй, нырма раджы у, хорз хъуыддаг бакæнæм. Фæсивæд фæрæвдз кодтой сæхи, хуымыл ралæууыдисты æмæ йæ ракарстой. Иутæ – кæрдгæ, иннæтæ – æмбырдгæнгæ æмæ амайгæ мækьюлтæ, æмæ сидзæргæсы сарæзтой. Сæбсыхъо дæр семæ сбадти æмæ хъæумæ сфардæг ис.

Иукъорд бонты фæстæ Беслæн æртæ ‘мбалимæ Ієхартæггаты кæрты балæууыд ронбæгъдæй. Сæбсыхъойы мад æй рудзынгæй ауыдта æмæ ныццыцъæхахст кодта:

– Мæ хæдзар байхæлди, дæлæ Беслæн нæ кæртмæ ‘рбаццыди æмæ исты фыдбылыз араздзæни! – разгъордта æмæ йæ кæлмæрзæн Беслæны къæхты бын аппæрста:

– Max дæ мад, дæ фыды уазæг, фыдбылызæй нæ бахиз!

– Нана, æз фыдбылыз аразыны тыххæй не ’рбаццыдтæн ардæм, Хъамболат кæд ме ’фсымæр уыди, уæддæр æй сымах къаддæр нæ уарзтат, æмæ, уымæ гæсгæ, мæнмæ дыккаг фыдбылыз саразын аккаг нæ кæсы, стæй аразгæ дæр не скæндзынæн. Max рагæй-æрæгмæ иу бинонты хуызæнæй фæцардыстæм сымахимæ. Хъамболат амарди, æмæ йыл Сæбсыхъо афæдзæй-афæдзмæ сай дары, хистытæ йын

фәкодта, ды, Нана, сабатизәры әнә сабәттаг никуы аңыдтә, Хъамболаты цыртыл дә къух әнә авәргә никуы фәдә, ныр фыдбылыз саразон, уйй мә зәрдә нал зәгъы. Іңәг, мә масты фәстә цыдтән, әмә мын ай ныр Сәбсыхъо уыгәрдәны фесәфта, әмә әрбаңыдтән, сымахимә нае изгарддинад цәмәй баҳуыссын кәнәм, уйй тыххәй. Абонәй фәстәмә Әхсәртәггатә махәй ницыуал дарынц әмә махәй куыд нал әфсәрмы кәнөй, афтә. Әрмәст уәм уйй тыххәй әрбаңыдтән.

Сәбсыхъо йәм йә цәсгом нае равдыста, әфсәрмы дзы кодта, фәлә хәстәджытән, әрвадәлтән фехъусын кодта ацы хабар әмә бауынаффә кодта, ағъдаумә гәсгә сә фидыд куыд әрцидаид адәмы астәу, афтә.

Әрәмбырд кодтой хъәуы хуыздәр ләгты, Цоциты хистәрты. Әрәвәрдтой хәрд, нозт. Зәронд ләг систад, дыууә нуазәни йә къухы, афтәмәй загъта:

— Мах абон әрбамбырд стәм, дыууә мыггаджы кәй бафидыдтой, уйй тыххәй син арфә ракәнәм, зәгъгә. Сә фыдбылыз афтә әңцад-әңцойә ахицән, уйй әнхъәлничи уыди. Зытам, Беслән йә туг әңцонты кәй нае ныуудздзәнис, уйй, фәлә Бесләнныл йә зонд фәтихдҗындәр, бамбәрста, тугисын адәмы цәстү әгадәй-әгадмә кәй цәуы, уйй әмә әнә минәвәрттә, әнә тухитәгәнгә бафидыдта ие знагимә, бамбәрста, дунейы цард фәлтәргай кәй у, уйй, цард рәзгә кәй цәуы, ног ағъдау зәронды кәй ивы. Уымә гәсгә, нае зәронд ағъдауттәй чи нае бәззы әмә нын ног царды размә цәлхүр чи әвәры, уыдоныл нае къух хъумә ауигъәм, Беслән куыд ауыгъта тугисыныл, афтә. Гье ныр арфәгонд у, Беслән, ацы нуазән адәмы цәстү раз Сәбсыхъомә ратт, әмә уә фыдбылыз фесәфәд.

Беслән нуазән айста әмә йә Сәбсыхъомә радта, нае фыдбылыз фесәфәд, зәгъгә. Сәбсыхъо нуазән райста, арфә ракодта адәмән әмә йә банизта. Адәм баҳордтой, банизтой әмә, арфәтәгәнгә, ацыдысты.

Зәрәда Сәбсыхъойы никуыуал федта, йәхи куы бафәсвәд кодта, уәдәй ие ‘рбацәуынмә әмә стыр мәтү бацыди: кәд ай исчи амардта, ие кәд рынчын у, зәгъгә. Аннәрдигәй та йә йә бинонтә нал уагътой, дәхицән сәрәвәрән бынат ссар, куынәуал

МАХ ДҮГ

фәразәм, куы нә схыг кодтой минәвәрттә, зәгъгә. Ныр куы базында, Беслән бафидында Әксәртәггатимә, уәд йәк къаҳтә зәххыл нал хәңгәйдисты фыр цинай. Әнхъәлмә касти. Йә тиутән, йә файнустытән ңәттә кодта сәрак дзабыртә, астәубостә, зән-гәйттә аәмә ‘ндәртә.

Сәбсыхъо куы ахицән кодта йәхәстә, уәд ай йә мад дәр нал уагъта: куынаул фәразын иунәгәй, дәхицән бинойнаг аәрхәсс, зәгъгә. Сәбсыхъо йә саутә систа аәмә иу бәрәгбон Әзнауыратәм баләууыд дыууә аәмбалимә, аәмә сын радзырдтой: хәстәг кәнын фәндү Сәбсыхъойы сымахимә, аәмә нын дзуапп куы раттиkkat, уәд уә бузныг фәуиккам.

Мад йәч чызгмә куы бакасти, йәхъәлдзәг цәсгоммә, йә митәм, уәд бамбәрста, уый уәлдай кәй нә зәгъдән аәмә арынгыл баләууыд, хәринаг ңәттә кодта. Сәбсыхъо Зәрәдайән аәмбарын кодта, кәрдойы бын кәрәдзи цәмәй федтаиккой. Куы баҳордтой, уәд сын Зәрәдайы мад загъта:

— Мәнә чызджы бафәрсәм аәмә уын дзуапп ратдзыстәм.

Сәбсыхъо бәласы ‘рдәм баздахти аәмә Зәрәдайы уым баййәфта. Әхсәз боны фәстәй ңәттә ахаста Зәрәдайы.

ХАЦЬЯТЫ Валодя

МÆЛÆТАЙ ТЫХДЖЫНДÆР

Радзырд

– Хæмæты-фырт! – æрпа хъæр фæкодта æмæ дзæнгæрæг бацагъта контрапозитив хицау.

Уыцы хъæрмæ уæззау цыд бакодта æмæ телыхъæдау раст æрлæуудис хъæргæнæджы ныхмæ æрæджыый сиддон лæппулæг.

– Хъусын дæм, дæ бæрzonндзинад!..

– Күйд лæууыс, фос? – Йæ къæхтæ пъолыл æрхойгæйæ, ныххъæр ласта хицау. – Дæ къухтæ дæлæмæ раст æруадз! Кæд сахуыр уыдзыстут? Хъумæ топпы фатау лæууай мæ разы. Рох дæ ма уæд, æз чи дæн, уый.

Хæмæты-фыртæн цыма исчи йæ уæлхъус ныццавта, уыйай фыр мæстæй сæнctsyrх афæлдæхт, æмæ йæ къухтæ æнæбары бынмæ æруагъта. Йæ размæ стъолы уæлхъус бадтис, фæлмæн бандоны арф аныгъуylgæйæ æмæ ныхтимæ архайгæйæ, штабс-капитан Милютин.

Уый уыдис тъæпæнгомау ас лæг, афтæ кæмæй фæзæгъынц, «дæргъæй уæрхæй æмиас», ахæм. Арах ыл худтысты урсгвардионтæ уый фæдыл хинымæры, уæлдайдær та-иу æй бæхмæ æргъæвyn кæй хъуыдис, ууыл. Йæ тъæпæн цæсгомыл арф хъуынджын æрфгуыты бынæй æрттывтой бирæгъы цæстытæ, уыдоны бын фæйнæрдæм фæйлыштой бæхы къæдзилау бурхил даргъ рихитæ. Æнæмæнг, уыцы даргъ рихиты фæрцы йыл сæвæрдтой ном Рихи, æмæ йыл нытъæпæн уыцы фæсномыг.

Цæсгомæн йæ бæрæгастæу тохсийай цъæхбын зындис егъай фындз. Сæры царм урс булкъая æрттивæнтæ калдта.

Кæд æмæ æрдз нæ фæкасти нæдæр уындæй, нæдæр асæй ацы адæй-магмæ, уæддæр йæхи хуыдта бæгугы сгуыхт рæвдз лæг. Уæлдайдær та йæ «куыстмæ» зæрдæрай кодтой хистæр хицауады арфæтæ æмæ лæвæрттæ. Æмæ «кусгæ» дæр кодта æнæ зæрдæхудтæй. Никуы ници хъуыды кодта, исчи йæ къухмæ бахаугæйæ, дзæбæхæй раирвæэти, уый, ахæм лæгмарæй йæ зыдтой иууылдæр. Афтæ иста уый мæгуыр адæмæй, сырхæфсæддонтæй æмæ большевиччытайтæй йæ маst, цыма сæ тугæй æфсис нæ зыдта, уыйай.

– Зәгъ Мулдары-фыртән, әмә үыцы әнаккаг большевичы әрбатәра! Рәвдз!..

– Хүсүн дәм, дә бәрzonддинад! – цәхгәр фәзилгәйә, сдзырда Хәмәты-фырт әмә дуары әдде фәцис. Цәстү фәныкъуылдамә дыууә урсгвардионы әрбакодтой хицауы размә, большевик кәй хуыдтой, уый.

Үәззау, уәрах санчъехтә кәңгәйә, әрбацыд әмә әрләууыд Милютины комкоммә, уый сырды цәститәм әдзынаә ныккасгәйә. Гурысхо йыл кодта, цыма йә раздәр дзәбәх зыдта ацы тъәпән ләджы, уыйау әм фәкаст. Хүүдигтә сонт дымгәйау кәрәдзи әй-йәфтой, сәрәй нал хызтис фарст: «Уәдәе йә кәм федтаин? Уәууа, ай нах хъәуккаг куы у!» Әваст йә зәрдыл әрләууыд, 1917 азы куыд фәзыдис фронтай сәх хъәумә пъамесныччы фырт Иван Петрович Милютин әрттивгә пъагәтти, уый. Уайтагъд йә хахуыр митә куыд айхъуысты әнәхъән хъәуыл. Фәзындысты урсгвардионта, әмә уыдоны әмкъай куыд бацис, тыххәй фәсивәды куыд тардтой урс гвардимә. Мәнә ныр ныхәй-ныхмә фесты пъамесныччы фырт әмә се 'ххуырст Павло Степаны фырт Спирин.

Милютин дәр әм әдзынааг цәстәнгасәй хәрдмә скости, арс, цым бәласы бынәй куыд скәса, уыйау. Йә размә ләууыдис бәрzonд, бәзәрхыг, мызыхъхъарәзт ләппуләг. Йә фәтән уәхсчыты әнгом әлвәста бурбын хәдон, кәйдәр әккөйә ласт чи уыди, ахәм. Сәрыл, йә хуыз кәмән аивта, ахәм фуражкә, йә бәрәгастауындиц стъалыйы тәлмы бынат.

Рәсүгъд, фәтән цәсгомыл адәймаг не ссардтаид тәппуды тас, кәд бәлвырдәй зыдта, контрразведкәйи къухәй йын кәй нах уыдзән аирвәзыны фадат, уәддәр.

– Сбад, дә хорзәхәй, – ләгъз ныхасәй йәм сдзырдта штабс-капитан әмә йын йә къухәй ацамыдта бандонмә. – Сымах адде ут! – фәхъәр кодта, чи йә 'рбакодта, уыдоныл.

– Куыд дәм кәсын, афтәмәй дәм бадын нах цәуы... Хорз... хорз... Уый дәр хъуыдаг у. Әз дәр-иу коммәкәсаг арәх нах уыдтән... Цы загъдәуа сабийи бонтәй? – Уыцы ныхәстә кәңгәйә, стъолы лагъз раласта әмә дзы гәххәттытимә систа цыдәр документтә.

– Адоммә гәсгә, ды дә Павло Степаны фырт Спирин... Фәләуу, дә хорзәхәй... Степан... Спирин... Ореховкәйи хъәуәй, нах?..

Степаны фырт?.. Кәеддәр мә фәдәлдонәй чи фервәзын кодта, уый фырт, нә? Куыд ахсызгон әмбәлд фестәм... Цымә, куыд цәры ныр Степан, базәронд ис, әвәеццәгән?

– Уә бәрzonдdзинад, уый нал хъуыды кәндзән, аз Сырх АЕфсадмә кәй алыгътән, уый тыххәй йә фыр надәй кәй амардтат, – мәстү ныхас скодта Павло.

– Рухсаг уәд, рухсаг... ІЕвәджиауы хорз ләг уыдис, мәгуыртәг, – афтә ныхастә кәңгәйә, Милютин райста ручкә әмә гәххәттү ныффииста цыдәртә, стәй әваст фәуагъта йә фыссын әмә йә бафарста:

– Мыйяг дә истәмәй бафхәрдтой нә гвардионтә?

– Ёнтысы сын, – мидбылты мәстү худт бакодта Павло, – цәсты ныкъуылдмә мә мадард бәгънәг акодтой әмә ма мын ацы бызгъуыртә мә размә әрбаппәрстой. Куыд уынын, афтәмәй сын фыццаг хатт нәу ахәм митә кәнын, агәр рәвдз әвналынц.

– Аз сә бафхәрдзынән уыцы әннаккәгты, – мәстү дзырд скодта штабс-капитан.

– Нә... нә сә ‘мбәллы әфхәрын, сә ахуыр халын.

Штабс-капитан, цима уайдзәф ныхастә нә фехтүиста, уыйау йәхи дардта. Бандонәй систадис, йә цыбыр къухтә айвәзта фәйнәрдәм әмә, рудзынджы тәрхәгыл йәхи әруадзгәйә, ләгъз хъәләсәй райдыдта йә фылбоны фәнд әххәст кәнын.

– Да зондзынә, Павло, ам сымах хуызәттимә бирә ныхас кәй нә кәнынц, уый?

– Зонын. Уә гвардионтә мын әргом загътой, мәрдтү, дам, хорз дарәс ницәмән хъәуы.

– Да зондзынә, дә фыд Степаны руаджы аз мәләттәй кәй фервәзтән, уый?

– Ёнәмәнг... Мә фыд уәдәй тынгдәр йә цәрәнбонты никуы фәрәдыди.

– Аз уый нә зонын, фәлә дәм әцәгәлоны цәстәй кәсын мә бон нәу. Мә зәрдәйы ис дәу фервәзын кәнын, әрмәст... Мәнәй мацы басусәг кән де ’мбәлтты тыххәй.

Штабс-капитаны ныхастә, цима гәды мыстәй хъазыди, афтә фәкастысты Павломә, әмә йә mast хъуырмә схәццә. Ёгас буары мидәг ауадис арты цәхәр. Егъау къухтә тыхджын әлвәст әрба-

кодтой әнгуылдзыты әмә сын сә къәс-къәс ссәуын кодтой. Сәрү цәсты фәныкъуылдмә фәзынды хуыды. Стъолы гәххәттыты цәндү бынәй сау әрттывд кодта дамбацайы хъәд... Уый къухы бафтгәйә, бәгүү син фенүүн кодтаид ләгдзинад... Нәе, фәлтау ын йә хурхыл бахәц әнә хъәрәй... Йәхи тыххәй баурәдта әмә, йә хъәләс аивгәйә, сдзырдта:

– Да ныхәстә сты гадзрахат ныхәстә. Ахәм ныхәстыл сымах ахуыр стут. Max та әндәр адәмы туг-стәгәй конд стәм, кәрәдзиуыл гадзрахатәй нә цәуәм. Мәнәй дәр әнхъәл ма у галиуәй разилын ме ’мбәлттыл.

– Күлбадәг ныхәстә ма кән, ләппу! Рох дә ма уәд, дә цард дәхи къухы кәй ис, уый. Да ныхәстә дын де ’мбәлттәй ници фехъусдзәнис. Кусдзына махимә, куы дә фәнда, уәд дә әндәр ранмә дәр арвитдзыстәм. Ратдзыстәм дын хәрзиуәг дәр, әмә дә къуырийы бонмә ферох уыдзысты де ’мбәлттә, Сырх Әфсад, йә кәрон рәхдҗы кәмән арцәудзән...

– Мауал дзур, әннаккаг!.. – мәсты хъәр фәкодта Павло.

– Уәдә разы нә дә? Бар дәхи, әртә боны фәстә дә сәрхъән фыдыл ды дәр фембәлдзынә. Салам-иу ын ратт мәнәй уыцы куыздзы әфтыддагән!..

– У, ләгмар!.. – стайы зывыт ныккодта йәхи афицерыл әмә йә уайтагъыд радаргъ кодта пъолыл.

– Фәедис!.. – йә дзыхы ма бафтыдис уыцы хъәр, стәй йын Павлойы егъяу къухтә әрбалвәстәй йә хурх. Йә хыллистмә фәзындысты дыууә урсвардионы әмә Павлойыл сәхи ныцавтой. Тыхтә әмә амәлттәй сә къухы бафтыди Павлойы бынәй скъахын сә хицауы, уый ныр, хырхыргәнгәйә, зул-мултә бараст бандонмә әмә йәхи әруагъта, къухмәрзәнәй йә цәсгом сәрфгәйә.

– Цәмә кәсүт!.. Адде йә кәнүт мә цәстыты разәй әмә сә фехсүт се ’праты дәр ацы изәр! – фәхъәр кодта.

Горәты кәрон. Әдзәрәг бынат стыр доны был. Әксәз ләдҗы әнәбәры къахынц зәхх. Сә алфамбылай дыгәйттәй иумә ләууынц әд гәрзтә дыуудаес урсвардионы. Хур йә фәстаг тынта апырх кодта әмә сизгъәрин доны тылды хузызән фестын кодта әппәт бәстә.

– Рәвдз къахут, куытты фырттә, – мәсты хъәләсәй загъыд кодта зәхкъаҳджытимә урсвардионты хистәр.

Ныхас нæ хъардта зæхкъаҳджытæм. Уыдоны уыдис æрмæст иу мæт: куыд хъазуатæй æрвитдзысты сæ фæстаг царды бон, разын-дзæн сæм лæгдзинад, сæ бон бауыдзæн комкоммæ топпы ныхмæ кæсын, æви нæ?

Алчи дæр дзы йæхицæн лæвæрдта хинымæры дзуапп: «Æнæмæнг нæ фæтæрсдзынæн æви rhъауты тыхмитæй». Контрразведкæйы къухы куы бахаудысты, уæд зыдтой, сæ адзал кæй æрцыдис, уый, фæлæ сæ нæ уырныдта, афтæ тагъд кæй аскьюйдзæнис сæ цард.

Фæстаг белыдзаг сыджыт ма сæппærста Павло, бел дард фехста, къахты был йæ 'мбæлтты цур æрбадтис æмæ, йæ цæсгомы хид дысæй сæрфгæйæ, сдзырдта:

– Хъæддых фæлæуут, æмбæлттæ!.. Бирæ нæ нал хъæуы, сæри-барыл, мæгуыр адæмы сæрыл нæ цард нывондæн фыццаг мах нæ хæссæм.

Кæд ингæн æрдæгкъаҳт дæр нæма уыдис, уæддæр сæ куист кæй ныууагътой, уый æрыгон афицермæ фæкаст æхсызгон... Уый тагъд кодта абор изæрхъаztмæ афоныл сæмбæлынмæ æмæ йæ рæстæг арвityнмæ зæрдæхъæлдзæгæй. Тагъдгомау йæхи арæвдз кодта, дамбаца йæ къухмæ систа, æмæ, урсвардионтыл йæ цæст адаргæйæ, фæхъæр ласта:

– Уæхи срæвдз кæнут!..

Урсвардионтæ уайтагъд, гæрзтæй дзыгъал-мыгъул кæнгæйæ, алæууыдысты æмварс рæнхъ сырхæфсæддонты ныхмæ. Уыдонæй змæлгæ дæр йæ бынатæй ничи фæкодта, куыд бадтысты, афтæмæй бæzzадысты бадгæйæ æмæ фæйнæрдæм æрдзмæ джихкаст кодтой, сæ фæстаг минуттæ нымайгæ.

Фыццаг систад Павло, стæй иннæтæ дæр йæ цуры ралæууыдысты.

– Худинағ дын уæд де 'фсымæрты мæрын!

– Банцай!..

– Æгæс нæм цæуаð советон хицаудзинад, – ныхъхъæр кодтой иумæ.

– Æхсгæут!..

Нæмгуытæ аскьюыдтой тыхджын æхсæз буары цард...

Урсвардионтæ сæ æви rhъау хæс сæххæст кодтой. Уæлæнгай ма сыджыты муртæ æфсоны калд ныккодтой мæрдтыл, æмæ цы-быр рæстæджы фæстæ ингæны уæлхъус ничиуал уыдис, цыма

дәс минуты размә ам не 'рцыдис әвирхъау ми, әрмәст раздәр къахт кәм уыдис, уым ныр хуыз аивын кодта фыдуынд лыстәг амад обау, уым ма сыйжытәй әрдәгәмбәрзтәй зындысты қайдәр къах әмәк къух.

* * *

Хәмәты-фыртән бардзырд радтой уыцы изәр аст сахатыл цәст-дарынмә горәты қәронмә аңауын. Йәхи срәвдз кодта гәрзтәй, хәринаг дәр хызыны авәрдта, цыма дард балцмә цыдис, уыйау, афтәмәй араст ис.

Патруләй йә цәуын хъәуы, уый қуы базыдта, уәд хинымәры басин кодта әмәй үе 'мбаелттәй бәлвырд базыдта, абон горәты қәрон кәй фехстой Павлойы үе 'мбаелттимә, уый әмәй йәхицән хәсән баннымадта, цәмәй фена уыцы ләппуый мард әмәй үын фәстаджы кад скәна.

Әрталынг. Цәст дзәбәх нал ахста развәндаг, фәлә уәеддәр Хәмәты-фырт йә ных сарәзта горәты қәронмә, цыма йә цавәрдәр тых размә әнтъәрдта, уыйау. Иудзәвгар ма қуы ауади, мәрдтән әнхъәл кәм уыдис, уыцырдәм, уәд йә хъустыл ауадис уәззау хъәрзын: «ох... ох... ох...»

Уыцырдәм фәзылди, йә зәрдә әваст ныццәлхъытә кодта әнәзонгә цинай. Сабыргай, йә зәрдәмә хъусгәйә, хуызгә цыд, хъәрзын қәңәй цыд, уырдәм. Тәрсгә дәр-иу фәкодта, кәд йә хъустыл әндәр исты ауад, зәгъгә. Хъәрзын хәстәгдәрәй фәцыдис. Хәмәты-фырт рухс скодта әмәй ауыдта иу ләджы. Уый йә рахиз къухәй хәңцидис фарсыл, иннә къухәй та әнцой кодта зәххыл, афтәмәй бадтис. Хәстәгдәр әм баңыдис әмәй йә цуры дзуццәджы әрбадт, дзәвгар әм фанары рухсмә фәкаст әмәй зынтәй базыдта, уый Павло кәй уыдис, уый. Павломә йәхи хуызәй ницы-уал бazzадис, ныффәлурс ис, цәсттытә чызи цәсгомыл стәмхатт мәлләгә ярттывд кодтой.

Абон райсомәй дәр ма тых цәдҗдинагау цы буары фыхтис, ныр уыцы буар уәнгмардәй әвдышта йәхи. Хәмәты-фырты ныр дәр ма нәма уырныдта, йә цәсттытәй цы уыдта, уый. Афтә үәм кости, цыма тарф фыны уыдис.

– Павло, мæ хур, тæрсгæ ма кæн, æз дын зиаг нæ дæн, – фæлмæн хъæлæсæй йæм сдзырдта Хæмæты-фырт, Павлойы тарстхуыз цæстæнгасмæ кæсгæйæ.

– Дон... Дон... – лæмæгъ хъæлæсæй сдзырдта Павло.

– Фæлæуу уал, дæ цæф дын бабæттон, – афтæ, ныхæстæ кæнгæйæ, хызынæй фелвæста бæттæнтæ æмæ йын йæ цæф хæрзбаст бакодта. Фæстæдæр та йын радта дон æмæ йын ныхсадта йæ цæсгом. Фæрæвдзæр ис Павло, йæ бон фæцис сабыр ныхас кæнын. Хъару йæ буармæ цæуын байдыдта чысылгай. Уæззау йæхи систа Павло, æмæ, Хæмæты-фыртæн йе уæхскыл йæхи æруадзгæйæ, бацамыдта фæндаг горæтæй иннæрдæм...

Ист æрцидысты «Max дүг»-ы 1939 азы журналтæй

ЯПОЙНАГ ЗОНДЫ АВНАЛӘЕНТАЕ КӘЙДӘР ПЫРЫНДЗ УРСДӘР ВӘЙЙЫ

Әппәт адәмтә дәр Иунәг Хуыцауы сфаелдыст сты, фәләй йәем кувгә та әмәй ийн табутә та фәйнә хуызы кәнүнц. Стәй алы адәмьхатт адәймаджы дәр Хуыцау йәхі нывтәм гәсгә скарста, уәдәе нә.

Фәләе та уәддәр уыдан дәр хүуләттә раудысты, мәнә хаттай иу мады гуыбынәй рантысгә цот куыд рауайынц, афтә. Әрмәст та уәддәр әмәе уәддәр алы адәмты дәр цы иу кәнене, уый – сә цардәллон хорз зонд, алчи дәр сәе йәхиуыл баҳудынхъом кәй у, уый дәр ма.

Уыдәттән әвдисәнтә – әмбисәндтә. Хаттай тынг халәмдих раяйынц, әмзонд, әмхуызон худәг, науәд та иу хъәндзинад фидисгәнәг. Ногәй та әрхәссон, уәлдай дисы мәе цы ирон әмәе уырыссағ ныхастә бафтыдтой, уыдан – дзырдаң-дзырдмәе сты раст фазәттау:

– *Искәй хъыгыл баҳыыг кәнүнән адәймаджы зәрдәе дәр фаг у, фәләе искаи цинүл бацин кәнүнән та хъаеуы зәды зәрдәе.*

– *Чтобы разделить чужое горе,хватит человеческого сердца, но чтобы разделить чужую радость, надо обладать сердцем ангела.*

О, фәләе искаи цин хъыг кәмән у, кәйдәр хъыг та – цины хос, уыданы зәрдәтә та цы хуызы әффәрд сты Хуыцауәй?..

Нә зәды хай нә ахәм азарәй хизәд. Ныр та дардбәстәйаг – Хурыскасты Бәстәйы – иу къорд әмбисонды:

Бәлвырдаң цы зоныс, уый тыххәй фәрсын дәр пайды у.

Цас къаддәр истәмәе арахсы, уыйбәрү йәхицәй хъалдәр у.

О: сир кәнүн чи нә зоны, уый, дам, иннәмән дзылкка кәнүн амыдта.

Кәйдәр пырындин кәддәрилдәр урсдәрәй фәзыны.

Цәех хәринаг куыд сфидауын кәнене, наелгоймаг та йәе ләджынхъадәй афтәе фидауы.

Аст дәеснийады кәмәе ис, уый авд хатты мәгуырдаң у.

Амәй-ай даргъудәр фәндаң дәр фыңцағ санчъехәй райдалы.

Әгәр уәездан налаты хуызән уайы.

Буддае дәр ма мәстәй рафыңдән, йәе цәсгом ын аертае хаттаең
фылдае куы аерлағызытә кәнай, уәед.

Фәндөй дәе барағыл фәуәлахиз уәевын – йәе быны йын йәе баекы амар.
Мәстыгәр дәе? Де знат – дәе мидәг.

Тигр йәе цармыл ауды, ләг та – йәе номыл.

Сән чи нуазы, уый йын йәе зиан нәе зоны, чи йәе нәе нуазы, уый та –
йәе пайды.

Дыууә тәрхұусы аерцахсинаң иу дәр не 'рцахсдзән.

Суанг ма домбайы цармы дәр аехсынчыштәе аерцаерының.

Бахұуыды сахат дэзы тигр сарәзтой, куы нал хұуыдис – мыст аей
сұхуыттой.

Дәхи түгәлхыскъ фәкән аемәе йәе базонай, исқәмән рисдзән ави
нае, уый.

Хәедадәй, гриппау, алчидае сәйы.

Дәхи куывд-табутимәе дзәнәттәе дәр ма тындз.

Мәлдзыбыжы зәрды аерәфтыд хох Фудзиямәе йәе бынатәй
фенкүүсін кәнин.

Бонзәе йәхеи булкъдаст кәнен, иннәтты та, сәр куыд фасинаң у,
ууыл ахуыр кәнен.

Цәгәрсәр, дам, хосгәнәг, сәрыхъуын дыл куыд зайа, уымән.

Зындоны дәр сәмбәлдзынае дәе хорз зонгәттыл.

Искәй фәлмәнтае баекыл не сбаддзынае.

Дымәг сәдерын дәр кәмәндае царды фәрәз у.

Egar

ФЫДÆЛТЫ ХÆЗНА

ЧЕДЖЕМТЫ Геор

АВД ДЗУАРЫ

Цардысты әмәе уыдышты Авд дзуары. Цәргәе кодтой уәларвы, сәе кувәндәттә та уыдышты Иры хәхбәсты алышын. Мах заманмәе ма дзы аәрхәеццәе иуцалдаәр кувәндоны наемтәе: **Гәлиаты Авд дзуары, Пуриаты Авд дзуары, Регахы Авд дзуары, Ләцы Авд дзуары, Ерманыхъәуы Авд дзуары.**

Фәләе чи уыдышты, цы уыдышты уыңы рагон фыдәлтты **Авд дзуары?** Стәй авд цәмәен уыдышты? Фылдәр, къаддәр цәуылнае уыдышты? Ацы фарстытән ахадгәе дзуапп ссарыныл, әвәещәгән, архайдтой хүымәттәг кувәг адәм дәр, зонадон кусджытә дәр. «Топонимия Северной Осетии», зәгъгәе, йәе уыңы чиниджы фыңцаг хайы Цагъяты Анастасия Авд дзуары тыххәй афтәе фыссы: «Вообще имена этих дохристианских семи богов начисто забыты осетинами... В этом убеждаешься и тогда, когда на месте расспрашиваешь о том, кого они подразумеваю под семью богами¹. Адәмәй царды дәргъвәтины бирәе рагон хабәрттә байрох, фәләе уәеддәр хъавгәе, чи зоны, дызәрдыгәнгә фәзәгъынц сәе хъуыдитә. «В ответ на этот вопрос, – дарддәр фыссы Анастасия, – местные жители обычно из сонма осетинских богов называют Хуыцау «Хуыцау» (верховный Бог), св. Георгия, св. Илью, патрона гор, св. Марию, Аларды, покровителя селения (в других местах покровителя ветра и дождя, патрона скота, патрона болезней и т.д.). Таким образом, мы видим, что **дохристианский культ семи богов, являющийся характерной особенностью религии предков осетин** – геродотовских скифов (әз әй баҳахх кодтон: тынг раст әй загъта Цагъиан. – Ч.Г.), дошел до нас в названиях культовых мест осетин»².

Авд дзуары сусәгдзинад раиртасыныл архайы ирон мифологон дзырдуатон чиниг «Арвы дуары» автор Цгъойты Хазби дәр. Зона-дон аәрмәеджытә ахуыр кәнинәй дарддәр ма Хазби фәрсү адәмы дәр: дзуарыләгты, чъирикувәг ләгты, ацәргәе адәмы. Гье уыңы

¹ Цагаева А. Топонимия Северной Осетии, 203 ф.

² Уый дәр уым, 203 – 204 ф.

хабәрттә кәнгәйә, Хазби журнал «Max дуг»-ы фыста: «...урстуаллаг Хъороты Гриша Ерманы Авд дзуары хүйдта: Уастырджи, Уацилла, Таранджелос, Реком, Ичына, Цыргы дзуар аәмә Сырхы дзуар»³.

Алы кәмтты, алы хъәуты ма сыл баftауынц әндәр дзуәрттә дәр: Хъуды Майрәм, Нары бардуаг, Аларды, Хистыдзуар, Дзыгъисы Уастырджи, Афсати, Фәлвәра, Тутыр, Хуыцауы дзуар... Иу дзырдәй, нымай аәмә нымай: наә хәхбәсты дзуәрттәй фылдаәр цы ис! Фәлә уыцы әевзаргә Авд дзуары кәңситә сты?

Рагон хабәрттә фыссәг Геродоты «историйы фыд» хүйдтой. Уыцы хүзыны дзургәйә, Абайты Васойы та, әвәецәгән, рахонән ис ирон философийы фыд, дзырдамонәг. Кәй зәгъын аәй хъәуы, Васойә дәр фәсвәд наә бazzадысты Авд дзуары. Уый дардыл афәлгәссыд, ахәцә скифты замантәм аәмә бағиппайдта: Геродоты ныхәстәм гәсгә, скифты хуыцәуттә дәр уыдысты авд. «А число это, – фыссы ахуыргонд, – знаменательное – семь (если не считать Ташмасада – Посейдона, которого почитают только царские скифы): Табити, Папай, Апи, Ойтосир, Артимпаса, Геракл, Арсей». Ноджы ма Вако зәрдыл әерләууын кодта, фәндәмән әнусы, әбәрәг авторы ныхәстәм гәсгә, горәт Феодоси бынәттон алантә, кәнә тавртә «Ардабда» кәй хонынц аәмә, зәгъы, се ‘взагыл уыцы ном «Авд дзуары» кәй амоны, уый. Уыцы историон хабәртгы бындурыл Вако әрцыди бәлвырд хуыдымә: «Таким образом, культ Семи богов с удивительным постоянством прослеживается на протяжении огромного периода – от геродотовских скифов через алан до современных осетин»⁴.

Цы ис зәгъән ацы цыбыр афәлгәсты фәстә? Фыццаджылдәр, уый, аәмә Авд дзуармә наә фыдаелтә тынг зәрдиагәй аәмә тынг рагәй кәй кувынц: суанг скифты рәестәгәй аәмә, әвәецәгән, ноджы раздәр замантәй. Диқкаджы та уый зәгъинаң дән, аәмә, Авд дзуары чи уыдысты, цы уыдысты, цәмә сәм кувытой, уый аборничиуал зоны. Йә рәестәджы Абайты Вако йәхәдәг бабәрәг кодта Гәлиаты Авд дзуары кувәндон, кәд бәлвырддәр хабәрттә базонин, зәгъгә. Цы базыдта, уыдон цыбырәй загъта: «Пишущий эти строки имел возможность посетить это святилище и узнать из расспросов стариков, что в старину оно пользовалось большой популярностью и

³ «Max дуг», 2002, № 11.

⁴ В. И. Абасов. «Избранные труды», «Ир», 1990, 108 ф.

привлекало жителей не только ближних, но и отдаленных селений. О подробностях культа уже никто не мог сообщить надежных и точных сведений»⁵.

Васоны ацы ныхаестәй ноджы тынгдәр сбәлвырд ис, Гәелиаты Авд дзуары йә рәестәджы дәрдтыл хъуыстгонд әмәе каджын кувәндөн кәй уыди, хәестәг әмәе дард хъәутәй йәем кувынмәе, чи зоны, ард хәрынмәе дәр кәй цыдысты, уый. Фәләе, зәгъы, бәлвырд хабәрттәе ничиуал зыдта йәе кувәг адәмәй.

Цы хоны ахуыргонд «бәлвырд хабәрттәе»? Ома, уыцы Авд дзуары номхуындәй чи уыдысты, Җавәр зәйтәе әмәе дауджытә?

Уыцы фарст хүымәтәг кәй нәу, сонт-монты йын дзуапп раттән кәй нәй, уый зонгәйә, ахуыргонд хъавгә, логикон аегъдауәй йәе хъуыды әргом кәңгәйә, ранымадта, аллон – ирон ләг – кәмәе кувыта, уыцы үәларвиәгты: хур, уәнг, ард, фарн, уац, стәй ма нәе фыдәлтәм кавказаг адәмтәй цы дзуәрттәе «әрбафты», уыдонәй цалдәр.

Әвәдза, рәестәг диссаг у: зәххы мигъяу сындағгай ивылы әмәе, әрәджен дәр ма бәлвырд цы уыди фыдәлтән, хорз цы зыдтой, уый мах, абоны фәлтәртәе, нал зонәм, нал әнкъарәм. Рәестәджы фәлм сыл әрбадти. Фәләе үәддәр агурын хъәуы, фыдәлты цәститтәй кәссиң хъәуы...

Аз дәр фәлварын рагон дунемәе фыдәлты цәститтәй кәссиныл, фыдәлты зәрдәйә әнкъарыныл.

Амәе мәм афтә зыны хабар, цыма Авд дзуары уыдысты нәе рагондәр фыдәлтән сәе дин, сәе дунембарынады бәестастау. Амәе сыл рәестәг дәр әххәст нәе фәуәлахиз, афтәмәй фыдәлты уды хәзниайу цыдәр диссагән әрхәеццәе сты мах заманмәе.

Нәе фыдәлтәе Авд дзуары әэмрәнхъ дзырдтой Авд зәды дәр. Авд зәды бәрнү уыди Әртхурун⁶.

Үәлладжыры комы ис **Авды рагъ**. Ома Авд дзуары рагъ. Уәдәе Күырттаты комы та зындгонд у **Үәләсихы Авд Уациллайы кувәндон**. Нарты каджытәй базыдтам: нәе фыдәлты арвыл тахтысты **Авд Уастырджий** әмәе **Авд Уациллайы**. Елиатә дәр уыдысты авд, кәнәе авд-авды. Бәркаддәттәг дзуәрттәе дәр – авд-авды. Ацы ныхас абор фәзәегъәм цыбыргондәй: бәркәйттәе авд-авды сты.

⁵ Уый дәр уым, 90 ф.

⁶ Л. А. Чибиров. Народный земледельческий календарь осетин. Цхинвали, 1976, 60 ф.

Уәдәе ирон мифты, Нарты каджыты хаттай сәмбәләем, йәе фәлғонц бәлвырд кәмән нал хатәм, ахәм ңәрәгойыл – әвдиуыл. Уыдон дәр уыдысты авд – **Авд әвдиуы.** Абайты Васо күйд фыссы, афтәмәй дзырд «әвдиу» дәр амоны авд + диуы (диу, **деу**, персайнаг **дев**, гуырдзиаг **деви** амоны **уәйыг**).

Әмәе уәеддәр уый зәгъинаг дән: нағарон фыдәлтәе номәй номмә никуы нымадтой Авд Уациллайы, Авд Уастырджийы, Авд Елиайы, Авд әвдиуы. Растандәрилдәр сәхабар афтәе у Авд дзуарән дәр аәмәе Авд зәдән дәр. Ныронг ахәм хъуыды уыдис: әнәенымәң зәйтәе аәмәе дауджытәй равзәрстөй әрмәстдәр авд. Авд зәды, авд дзуары. Уый у нырыккон адәймаджы зондахаст. Max зонәм, хицауад күйд равзарынц, кәнәе – правлени, әсппүнфәстаг – жюри. Фәләе уәларвы дзуәрттәе әндәр цардәй цардысты аәмәе цәрынц.

Уәдәе чи уыдысты аәмәе қавәр цардәй цардысты ирон дзуәрттәе? Уый стыр фарст у, дәрдтыл ныхас у. Фәләе йәе цыбырәй зәгъинаг бағағлаварәм.

Арах фехъусәм арфәе: «Хуыцау аәмәе дәе йе сконд дзуәртты хорзәх уәд!»

Дзуәртты дәр, Нарты дәр, адәмы дәр, суанг уәйгүйты дәр Хуыцау рафәлдыста. Дунерафәлдисәг Хуыцау! Фәләе арвыл дәр аәмәе зәххыл дәр Хуыцауы фәндон аәгъдау нәма уыди аәмәе нәма у. Рухсы ныхмә тох кәнәи Тар. Хорзәхы ныхмә – Фыдәх. Адәймаджы ныхмә – Фыдиллис, хәйрәг... Тары ныхмә дәр, Фыдәхы ныхмә дәр, хәйрәдҗы ныхмә дәр хъәуы тох кәнәни. Дунейы мидәг цыдәрилдәр ис әнәзәгъинаг, фыдбылызхәссәг, мәнгард аәмәе хуыцауылгыстыәй, уыдон хъәуы сафын, уыдонимә хъәуы тох кәнәни. Хуыцауы уарзон адәмән та хъәуы әххуыс кәнәни, рәествәндагыл сәе аразын. Әмәе уыцы рухс хъуылдәгти Хуыцауән кәддәрилдәр әххуысгәндҗытәе сты йәе рафәлдисгәе дзуәрттәе.

Дзуәрттәе – әрвәрттывд аәмәе әрвәрдес бардуәгтәе: гурәй-гурмә тәххинц хәйрәдҗытәе, дәелимонтәе, иблисты фәстәе аәмәе сәе марынц сәе зынг фаттәй, сәе судзгә рәхьистәй. Мәнгард чи у, уды тәригъәдәи чи ңәуы, уыдоныл дәр наә ауәрдүнц. Мәгүир, әфхәрд ләг цал хатты ралгыиста (комкоммә, кәнәе фәссаууон) йәе бағхәрәдҗы: «Дзуәртты фыдәх дәе байяфәд!»

MAX ДҮГ

Дзуәрттæ карз уыдысты – Нарты Батрадзау. Бынтон карз та уыдысты, йæ сомы чи басаста, мæнг ард чи баҳордта, уыдоны æфхæргæйæ. Уымæ гæсгæ æппæты карз сомы уыди дзуәртты (Авд дзуары) кувæндоны ард баҳæрын. Уыцы ардæн басæттæн нæ уыди, уыцы ардæн фæсайæн нæ уыди.

Рагон фыдаелты заманæй аборнамæ ‘рхæцæ Хуыщауы рафæлдисгæ дзуәртты номæй наертон ардбахæрды райдиан ныхас: «Хуыщауы дзуәртты стæн!» Аermæст ацы ныхас зæгъгæйæ дæр адæймагыл уыдис стыр æууæнк.

Дзуәрттæ, æрвæрттывд æмæ æрвнæрды бардуæгтæ уæвгæйæ, уыцы иу рæстæг уыдысты тæрккъæвдаты бардуæгтæ дæр æмæ уыцы хуызы та сты бæркаддæттæг.

Æвæцæгæн, исчи зæгъдзæн: ирон дин, ирон мифологийы æрвæрттывд æмæ æрвнæрды бардуæгтæ сты **Елиатæ (Уациллатæ)**. Амæ уый раст ныхас у. Фæлæ дзуәрттæ æмæ **Елиатæ** «æрвадиуæг» кæй кæннынц, уый дæргъвæтин æмæ сæрмагонд ныхасы аккаг у.

Æрвæрттывд æмæ æрвнæрды бардуæгтæ канд дзуәрттæ æмæ **Елиатæ** нæ уыдысты, фæлæ **Нартæ** дæр.

Мæхи уацæй цæвиттон æрхæссинағ дæн (уый аив хъæлæкк нæу, фæлæ зонгæйæ фæуæд). Авд æмæ ссæдз азы размæ журнал «Max дуджы» мæ уац «Чи сты нартæ», зæгъгæ, уым фыстон: «Нартæ сты нæ рагфыдаелты (алантæ, сæрмæттæ, скифты) æрвнæрды бардуæгтæ. Арвы уæладзыг быдырты гыбар-гыбургæнгæ сырдтой æмæ цагътой сæ цæхæр цирхьыттæй, сæ зынг фыдбылызхæссæг тыхты»¹.

Уыйбæрц бирæ рæстæг рацыди, æмæ, Нартæ, дзуәрттæ æмæ Елиатæ нæ рагон фыдаелты æрвæрттывды бардуæгтæ сты, зæгъгæ, уыцы хъуыды мæ уды мидæг кæны фидардæр, æууæндинагдæр. Уыцы æууæнкæн сæхирдыгон æвдисæн сты Гæлиаты **Авд дзуары**, Күйрттаты комы Уæлæсыхы **Авд Уациллайы** æмæ Нарты Хæмыцы кадæджы Авд **Нарты** хабæрттæ.

ӘЕВЗАГЗОНЫНАДЫ ФАРСТАТАӘ

КУЫДЗОЙТЫ *Анжелә,*
филологон науқасты кандидат

ПУБЛИЦИСТИКА Е КУЫД ЛИТЕРАТУРАЕ ӘМӘ ЖУРНАЛИСТИКАЕЙЫ СÆРМАГОНД ХУЫЗ

Латинағ мивдисәг *publicare* нысан кәны «бамбарын кәнын, рарғом кәнын әппәт адәмән дәр». Уымәй равзәрди дзырд «публицистикә».

Публицистикә у әхсәнадон-политикон царды ахсәнадон фәрститә чи әргом кәны, удыхъәды сыгъдағдзинады проблемәтыл чи дзуры, литературан уацмысты ахәм хицән хуыз.

Афтәмәй, публицистикон стиль у сәрмагонд функционалон стиль, әмбәлү әхсәнадон ахастыты бирә къабәстү: политикон, экономикон, культурон, спортивон ж. әнд. Пайда дзы кәнынц дзыллон коммуникациты фәрәстү – журналты, газетты, радиойы, телеуыннынады.

Публицистикәй хәс у, әхсәнадон ахадындзинад кәмән ис, ахәм хабәртә хъусын кәнын, сә мидис сын әевзарын, факттән әмә фәзындтән бәлвырд аргъ кәнын. Ома у культурон, политикон, әхсәнадон-экономикон ахастыты стиль. Йә сәйраг нысан – адәмән әхсәнадон информаци фехъусын кәнын әмә сә цавәрдәр идейәтыл, хъуыдтыл фәцалх кәнын, бәлвырд архайдмә сә сразәнгард кәнын.

Публицистикон ныхас у логикон, фәлгонцджын, әңкъарәндҗын, аргъгәнәг, истәмә сидәг. Пайда кәны әхсәнадон-политикон лексикайә, ағъдауы, этикайы, медицинайы, экономикайы, культурәйы, психологияй әмбарынәйтә әвдисәг дзырдтәй.

Иу ныхасәй, публицистикә аххәссы, алы адәймаг дәр цы фәрститимә сәмбәлү, әппәт уыдоныл – әхсәнады цард, экономикә, экологи, культурә ә.а.д. Уымәе, публицистикә әрмәст хъусын наә кәны цавәрдәр цауты, хабәртты, уавәртты тыххәй, – хъусәгмә (кәнә кәсәгмә) сәвзәрын кәны бәлвырд хъуыдтылә әмә тыхдҗын әңкъарәнтә.

Публицистикон стилы жанртә сты дзәвгар:

- 1) газетон: очерк, уац, фельетон, репортаж;
- 2) телевунынады: аналитикон программә, информацион хъусын-гәенинаг, диалог комкоммә эфиры;
- 3) ораторы: митингты раныхас, быцәу (дебаттә), куывд, тәрхоны раныхас;
- 4) коммуникативон: пресс-конференци, «телехидтә»;
- 5) рекламон: очерк, хъусынгәенинаг, плакат, лозунгтә æ. æнд.

Ацы жанртә æххәст кәнынц дыууә функцийы – информацион ѡмә экспрессивон. Фыцаг функции иумәйаг у æппәт стилтән дәр (уымән ѡмә алы стилы дәр ис цыдәр хъусынгәенинаг), фәлә публицистикәйи йә хицәндзинад баст у информацийы, хъусынгәенинаджы тематикәимә, йә характеримә, йә «ратәдзән» ѡмә йә адресатимә (ома кәңәй ист у ѡмә кәмә араэст у, уымә). Зәгъәм, телеравдыстытә, газеты ѡмә журналы уацтә алывәрсигәй æрдзурынц нә царды хабәрттыл: парламенты хабәрттыл, хицауды экономикон программәттыл, алыхуызон цаутыл, фыдракәндтыл, æрвилбоны царды фәрсттыл æ.а.д. Цы хузызы нын æвдист цәуынц уыцы цаутә? Публицистикаæ æрмәст сәе кой нә кәны, фәлә ма æргомәй æвдисы авторы (журналисты) хъуыды уыцы цауты тыххәй, йә цәстәнгас, йә мидуавәр, йе `нкъарәнтә. Ацы миниуәг публицистикаæ хицән кәны, зәгъәм, официалон-хъуыддагон информацийә. Иннәе хицәндзинад та баст у уымә, ѡмә публицист фыссы, фыцаджыдәр, йә аудиторийән цымыдисаг цы у, бәлвырд æхсәнадон къордтән актуалон цы фәрсттыæ сты, уыдоныл.

Публицистикон текст араэх араэст вәййы наукон уацы хуызән: автор сәвәры цавәрдәр ахсджиаг проблемә, дардәр æй равзары, райхалы алыхуыzon мадзәлтты фәрцы, стәй скәны бәлвирд хатдзәгтә. Фәлә, наукон ныхасәй уәлдай, ацы стилы текст хъуамә алкәмән дәр æмбәрстгонд уа ѡмә истәмә сида. Уыцы хәстә æххәстгәнгәйә, публицистикаæ спайда кәны аивадон стилы фәрәэстәй дәр: эпитеттә, метафорәтә, абарстытә, риторикон фәрсттыæ ѡмә сидәнтәй, дзырдты фәлхаттәннаджәй, фразеологизмтәй, суанг ма дзургә ѡмә хуымәтәг ныхасы дзырдтәй дәр. Фәлә, аивадон стиләй уәлдай, ацы мадзәлттә аивадон фәлгөнц нә аразынц: уыдон хъәуынц, цәмәй хъусағмә информаци тынгдәр баҳъара, уый тыххәй.

Публицистикон стилы әевзагон хицәндзинәйтә

Публицистикайы әедзух әмбәлүнц, социалон мидис кәмән ис, ахәм ңаэттә стандартон арәстытә (кәнә ныхасы клишетә): *карз критикә, бындурон ивдзинәйтә, ахсджиаг фәрстытә, тыхст уавәр* ә. әнд. Ацы клишетыл фембәлән ис кәцыфәндү газет әмә журналы дәр. Әгәр арах сә куы фәпайда кәнүнц, уәд сә мидис газеткәсәгмә нал фәхъяры, йә ңаест сыл афтә сахуыр вәййы, әмә сә уынгә дәр нал фәкәны. Уымә, ныхасы клишетә комкоммә баст сты рәстәджы, дуджы миниуджытимә. Дуг куыд ивы, афтә ивынц клишетә дәр. Ныртәккә, зәгъәм, газеты дәр нал фендзыстәм, стәй бирәтә хъуыды дәр нал кәнүнц, дыууынәм әенусы нәуәдзәм азты газеты алы фарсыл дәр цы стандартон дзырдбәстытә уыдис, уыдон: *бындурон раџарәзт, мидцоптайы рәстәег, раџарәзты дуг, криминалон дунейи элитә, хъәдүн сом* ә. әнд. Нал әмбәлүнц абоны публицистикәйи ахәм клишетә дәр: *империалистон кәфхъуындартае, адәмөл зәгтә* ә. әнд.

Абоны публицистикәйи ис әндәр фразеологи: *прогрэсси / рай-раэзты / размацыды фәндергәтә, әдасдзинады фәрстытә, терро-ризмы ныхмә тох, амалхъом адәймаг, ىумәйаг хатдзәег, бәлвырд ахкосағтә* ә. әнд.

Публицистикон уацы автор әмә йәк адресаты (кәсәдҗы) әхсән ахастытә абарән ис актер әмә театрдзауты ахастытимә. Уымә гәсгә публицистикәйи аеппәт жанрты дәр арах әмбәлү «театрон» лексика: *политикон шоу, политикон аренә, ләмәгъ сценари* ә. әнд.

Журналисттә арах пайда кәнүнц эмоционалон-аргъянән дзырдтәй дәр. Уыцы дзырдтәй иутән ис аеппәрциәг нысаниуәг (*расизм, терроризм, тыхми кәнүн, абуалгъузинад, хъылма*), иннәтән та – әвәрпәцәг мидис (*рәстәзәрдәе, аудын, дидинаег калын*).

Әппәт публицистикон жанрты дәр ис чиныгон лексика, уәлдайдәр та, бәрзонд патетикон, риторикон фәлгъуыз цы дзырдтән ис, уыдон: *фыдыбәстәе, фыдыуәзәег, хәдбардзинад, фарн, намыс, наәртон, ныфс* ә. әнд.

Газеты уацты фембәлән ис хәстон терминологиялы дәр: *гварди, стратеги, бәрзәндты штурм, аеппәт тыхты мобилизаци* ә.ә.д. Кәй зәгъын әй хъауы, ацы дзырдтәй сә комкоммә нысаниуәдҗы нә пайда кәнүнц, уыдон хъауынц фәлгонцдҗын, аив ныв саразынән.

Публицистикәйы грамматикәйән ис ахәм миниуджытә:

1) иууон нымәцы формә бирәөн нымәцы бәсты: *Ирон адәймаг уый йәс сәрмәс нәс хәссы; Адәймаг алңауыл дәр ахъуыды кәнен; Дохтыры заәрдәйы алы рынчынән дәр бынат ис;*

2) номдартә турынон хауәнә: *ивдэзинәедты раестәг, аргъты реформә, кризисы фәстиуджытә;*

3) абстрактон номдартә: *аргъты ивдэзинаедтә, зындэзинаедтә аәмә ивдэзинаедтә, араэзтады къуылымтыдзинәедтә;*

4) мивдисәг фәәдзәхстон здәхәнә: *аразут хъяугә фадәеттә, йе Әргом аздахәд ацы уавәрмә, растьл нымад арцәуәд;*

5) мивдисәг бадзырдон здәхәнә + модалон хайыг хъуамә: *электрон фәрәзтә фәлхасгәнджытәм хъуамә әнәкъуылымтыйә хәецүә кәнөй;*

6) мивдисәг әнәцәгстон формәйи: *уый тыххәй райстауыдис афстәуттә дәр, фарстмә аеркастәуыдис, растьл сбәрәгчындәуыдис, хъәндэзинаедтә аиуварсчындәуыдис;*

7) мивдисәг нырыккон афоны: *Абон партийы размә ләууы тынг ахсәджисаг аәмә вазыгджын хәс; Уымә гәсгәе маx шудадзыг аразәм гом аембырдтә; Фидәнай нәс ныфс ис;*

8) миногмитә: *рыст, тыхст, зәрдәесаст адәймаг; хардзгонд электрон тых;*

9) мивдисәджы пассивон здәхт (миногми+әххүйсгәнәг мивдисәг уәевын, ңауын): *араэзт у, араэзт арцыдис, хъусдард ңаудзәенис.*

Публицистикон стиль хицән кәнен хъуыдыйәдты араэзтәй дәр. Арәх дзы аәмбәлүнц ахәм синтаксисон фәзынди:

риторикон фәрстытә: *Цәуылна сәттәм нә рәедыдыл? Чи у ах-хосдҗын? Кәдмә быхсдзысты уыци уавәрән?*

2) хъәрон хъуыдыйәдтә: *Әрттиваәд дәм ңард, аланты фәедон! Сә рухс наәмтты кадән!*

3) дзырдты комкоммә рәнхъәвәрдү хәлд: *Цәугәдәтты уавәр. Сыгъдаег хъуамә уой (Абарәм: Хъуамә сыгъдаег уой);*

4) хъуыдыйәдтә цухгонд мивдисәгимә (сә мидисмә гәсгәе арәх-дәр вәййынц reklамәгәнәг сәргәндтә): *Сәйрагдәр – сабырдзинад аәмә ңарды уавәртә; Урсдоны быллыл – «Фадау».*

Публицистикә әмә ныхасы күлтүрәй нормәтә

Нырыккон аөхсәнады әвзаджы күлтүрә цы мадзәлтты фәрцы хъуамә рәза, уыдонаң сә сәйрагдәртә сты радио әмә телевунынад. Уыцы хәсәи бәрн, йә уәз хъуамә әнкъара алы журналист дәр. Цәмән? Уымән әмә ныртәккә аөхсәнады царды алы къабазы дәр тынг тагъд әмә уәрәх цәуынц алыхуыzon ивддинәйтә. Уыдон, ома ивддинәйтә әмә ногдзинәйтә, иуәй, әвдист сты әвзаджы мадзәлтты фәрцы, иннәмәй та сәхәдәг бәлвырд хузы ахадынц әвзагыл, хәссынц әм ног дзырдтә, дзырдбәстытә, грамматикон араэстытә ё. әнд. Ивы аөхсәнадон араэст. Нә бәстәйы раздәр цы идеологи әмә күлтүрә уыдис, уыдон нымад әрциздысты зәронд, әнәхъәугә, әнәрастыл. Уыцы «сафинаг» фәзындиәм иуәй-иутә баҳастой ныхасы хъәд, әвзаджы домәнтә дәр. Радио әмә телевунынады фәзынди, «дзургә» жанрмә чи хауы, ахәм равдыстытә әмә рауагъдытытә. Уыданәй иутә цәуынц комкоммә эфиры, ома сыл раздәр нә бакуыстауы, нә сә средакци кәнүнц, афтәмәй. Дыуынәм әнусы радио әмә телевунынады ныхасән уыдис карз араентә, ләмбынаәг редакцигөнд цыдис, бирә дзырдты къордтән (жаргонизмтән, гуымиры дзырдтән, хуымәтәг ныхасән) ацы равдыстытәм сә фәндаг аехгәд уыдис. Ома радио әмә телевунынады ныхас уыди фәзминағ, нымадтой йә ирон ныхасы әппәтә бәрзонддәр, сыгъдәгдәр хузылы.

Ныртәккә иуәй-иу диктортә әмә радио- әмә тележурналисттә тырнынц цардәгас ирон дзургә ныхасмә. Уый, иуәй, ныхас хуызджындаәр, әнкъарәндҗындаәр, индивидуалондаәр кәнәи, иннәмәй та афтәмәй хәлд цәуынц әрмәст этикон домәнтә нә (уымән әмә хатгай фехъусән вәйиы гуимиры дзырдтә дәр), фәлә литературун әвзаджы әппәтә домәнтә дәр – орфоэпцион, грамматикон. Суанг ма, диктор кәнә журналист кәңзы комай әмә кәңзы хъәүәй кәнә сахарәй рацыди, уый дәр әнционәй базонән вәйиы йә ныхасы хъәдмә гәсгә. Уымә гәсгә дәлдәр кәнәи ирон ныхасы күлтүрә. Зәрдыл дарын хъәуы уый, әмә, журналисты ныхасмә цы мингай адәймәгтә хуусынц, уыдонах хъуыдаәджы ныфтидар вәйиынц әнәхъәугә дзырдтә әмә араэстытә әмә афтәмәй парахат кәнүнц аөхсәнады. Цәмәй ирон ныхас аецәгәй фәзминағ уа әмә аөхсәнады әвзагон күлтүрә хъәүгә әмвәзадыл уа, уый тыххәй дзыллон коммуникациты күсдҗыты ныхас хъуамә дзуапп дәтта карз домәнтән. Публицисттә хъуамә

MAX ДҮГ

әмбарой, әрвылбоны дзургæ ныхас әмæ радио әмæ телевунынады ныхас кæрæдзийæ цæмæй хицæн кæнынц, уый. Әрвылбоны дзургæ ныхас хаттай вæйыы «æнæууылд», дзургæ-дзурын чи хицæн мыртæ «аныхъуыры», чи та – фразæты кæрæттæ, æнæхъæн уæнгтæ. Бирæ дзырдтæ фесафынц кæнæ аивынц сæ цавд, фæцыбыр вæйыынц кæнæ та æгæр адаргъ вæйыынц. Арах әмбæлынц уæлдай дзырдтæ (*йед у, кæс-ма, афтæтæ, гъе*), кæнæ та фæлхатгонд æрæуынц дзырдтæ, суанг ма дзырдты хицæн хæйттæ дæр (zonyn æй, зонын; федтай, федтай; бадзур æм, ба). Ацы фонетикон хъæндзинæдтæ дзурджыты наæ фæхъыгдарынц, уымæн әмæ уыдон кæрæдзи ныхасы мидис әмбaryнæн пайда кæнынц контекстæй, мимикæйæ, къухамынæттыæй æ.а.д. Фæлæ сценæйы дæр әмæ эфиры дæр ахæм фæзынæтæн хъуамæ бынат ма уа. Ам дзурæг әмæ хъусæджы ахастытæ æндæр сты. Дзурæджы ныхас хъуамæ фехъуса әмæ бамбара, залы чи бады, радиомæ чи хъусы, телевизормæ чи кæсы, уыдонæй алчи дæр.

Сценæйы әмæ эфиры ныхасæн ис йæхи логикон æгъдауттæ. Әрмæст уыдон хынцгæйæ, артисты әмæ журналисты ныхас æххæст кæндзæнис йæ хæстæ.

ИРОН ПРОЗАЙЫ АНТОЛОГИ ХАДЫХЪАТЫ ФАТИМАЕ

(1958)

Хадыхъаты Хъазыбеджы чызг Фатимае райгуырд Ольгинскәйи хъауы. Ирон аив дзырд, ирон фысджыты сфаелдыстад ын бауарзын кодта се скъолайы ирон аевзаджы ахуыргәнәг Тыбылаты Чермен.

Астæуккаг скъолайы фæстæ Фатимае бацыд Цæгат Ирыстоны паддзахадон университетмæ. Фонд азы фæстæ йæхæдæг дæр сисиц ирон аевзаг аемæ литератураейы ахуыргәнәг. Цыбыр рæстæг куы бакуыста скъолайы, уæд рацыд театр «Саби»-йы литературуон хайады сæргълаууаеджы бынамтæ. Стæй уыд методист сывæллæтты хъомыладон центр «Сфаелдыстад»-ы.

Йæ аивадон уацмыстæ фыццаг хатт мыхуыры рацыдышты журнал «Max дуг»-ы 1977 азы.

Фатимае у къорд чиныджы автор: «Уды фарн», «Æргом ныхас», «Мæ дуг», «Амонд аеви хъысмæт», «Ныйтарæджы мысгæйæ», «Хадыхъатæ», «Икъаты Маирбег», «Æмтъузæнта»... Кусы ног уацмыстыл, аемæ йын аентысæд!

МЕТТА

Базæронд, нал бæззы Чындз. Абон дæр ма йæ афтæ хонынц сыхбæстæ. Йе ‘фсин æй хуыдта афтæ, аэмæ йыл ацы ном ичъийау банихæст. Ныр, зæронд аэмæ æдзæллаг куы у, уæд æй нал фæнды, афтæ йæ хоной, уый, фæлæ ма кæй бон у йæ аивын...

Ацы зæххыл аэм æрмæст Метта дзуры «Дзыцца». «Дзыцца, дон дын авæрон?», «Дзыцца, хъарм къæбæр næ хæрыс?», «Дзыцца, мæнæ ма дыргтæй ахæр»...

Æхсызгон ын у Меттайы рæвдаугæ хъæлæс, йæ узæлд. Фæлæ кæм сты йæ бирæ цот, йæ дзиизи йын фондзæй куы бададтой. Æмæ сыл уый йæддæмæ æндæр ници фыдæбон бакодта?! Алчи сæ йæ царды куыст кæнны. Мады фыдæбæттæ та сæ бæсты иууылдæр Метта фиды... Метта, мæ мæгуыр чызг...

Рæсугъд чызгæй бахъомыл Метта, фæлæ йе ‘рдзон хъыгдарды тыххæй кæрты дуарæй æddæмæ нæ цыд. Искыи-иу хаттæй фæстæмæ, бынаты хицауау хæдзар хъахъхъæдта, хæдзары куыстытæ кодта. Іфснайынæй, ахсынæй, мæрзынæй, хæринағ кæнынæй – алцæмæ дæр арахст, стæй алы куыст дæр зæрдæйæ кодта. Никуы хъаст кодта йæ цардæй, никуы стыхст.

Иунаэг хатт горæтмæ ацыд йæ хæстæджытæм. Трамвайы бады рæсугъд æрыгон чызг. Хур йæ дзыккүты хъазыд, æмæ йыл иу лæппу йæ цæст æрæвæрдта, ракæс-бакæс æм кæны, фæлæ чызг ницæмæй æвдисы, кæй йæ уыны, уый. Стæй, хизын æй кæм хъыд, уырдæм куы фæцæххæстæг кодта трамвай, уæд чызг систад йæ бынатæй æмæ архы-зт. Уым йæ размæ лæууыд уыцы лæппу. Куы федта чызджы къахайст, уæд хорзau нал фæцис æмæ йæ æвзæр сæлгъыста...

Чызг кæугæйæ бацыд йæ хиуæттæм, фæлæ не схъæр кодта йе ‘фхæрд. Мæ къах риссы, зæгъгæ, æрхуыссыд. Уæдæй фæстæмæ нал акуымдта горæтмæ. Хъæуы дæр цыд æрмæст сæхи сыхы мидæг. Иухатт æндæр уынджы фæцæйцид, æмæ йæ къулбадæг лæппуттæ куы ауыдтой, уæд хъæр кæнын райдыдтой: «Къуылыхкъах, къуылыхкъах!» Æмæ йыл дуртæ ахсын райдыдтой.

Уæдæй фæстæмæ Метта сæхи сыхæй дардæр никæдæмуал цыд. Ам бауарзта иу абадгæ лæппуїы, йæхицæй 20 азы хистæр чи уыд, ахæмы. Уый æппындаэр ус курынмæ йæ хъус нæ дардта, фæлæ Меттайæн, æвæццаегæн, тæригъæд кодта æмæ йын-иу зæрдæлхæнæн ныхæстыл схæцыд, лæвæрттæ дæр ын хаста: кæм къафеттæ, кæм духи, кæм сæр-бæттæн... Æмæ йæм Метта бынтон æндæр цæстæй акаст. Хур ыл-иу ракаст йæ иу уындаэй. Мад уый бафиппайдта æмæ йæ мæгуыр чызgæн зонд бацамыдта:

–Хъусыс, дæ сæрмæ худинағ ма ‘рхæсс, фæсайдзæн дæ æмæ дæ фæхудинағ кæндæн. Зон, дæу хуызæтты кургæ нæ фækæнынц, æмæ дæхиуыл фæхæц, ма мæ бабын кæн...

Уыцы бонæй фæстæмæ Метта йæ сусæг уарзоны цурмæ никуы-ул рацыд, сусæггæй-иу æм каст дардæй, фæлæ хæстæгмæ никуыул фембæлдысты. Афтæ Метта йæ монцтæн сæ хурхыл хæцыд. Иухатт хæрхæмбæлд фесты, æмæ Метта цавддурау лæууыд. Йæ цæссыг суадонау фемæхст. Лæппу йын йæ уавæр бамбæрста æмæ, Хуыцау нæ тæригъæд фæхæссæд, зæгъгæ, ныккæрзыдта æмæ ацыд.

Үәдәй фәстәмә сә дыууә дәр хызтой сәхи фембәлдәй. Афтә иунәгәй, әвәгәсәгәй амард уыңы әнамонд. Метта та кәсүй йәрынчын зәронд мадмә. Абон цыдәр әвзәр әнкъары йәхү, Метта сыхы устытәм фәздыртта, уыданрынчыны цур бадынц. Бынтон скатай. Кәрт фәндәм хатт рамарзта. Тыргыты рудзгуытә цалдәр хатты ныссәрфта. Цәхәртә калынц, үәддәр сә адау-адау кәнү... Фыр адәргәй ма цы акәна, уый нал зоны.

Уалынмәй йәм бадзыртой, Чындың дә агуры, зәгъигә. Бауд ми-дәмә. Устытә тыргымә рацыдысты. Къухәй йәм амонырынчын, әрбаләуу мәм әввахсдәр, зәгъигә. Ёргуыбыр әм кодта Метта әмәй ын йә тыхуләфтмә хүсүс.

– Мә къона, цалынмә мын ныххатыр кәнай, үәдмә мын мә уд сисини бар най.

– Цәмән афтә зәгъыс, Дзыцца!

– Дзыцца дын амәла, әз дә күн федтон, Хуыщау дә күн аипджынәй радта, үәд дын цәркеси тәрхон не скодтон, әмә мын мә ныхасмә байхъус әмә, кәд гәнән ис, үәд мын ныххатыр кән.

– Дзыцца, цытә дзурыс, алцыдәр дын хатыр у, әнәмәт у мән тыххәй. Барст дын у!

Чындың йә чызджы нылхъывта йә риумә, йә русән ын аба кодта, стәй арф ныууләфүйд әмәй йә цәстистә дзагъырәй аззадысты.

– Дзыцца! – ныккуытта Метта, әмә уат адәмәй айдзаг...

* * *

...Сывәллон цъәхахст кәнү, фәләй йә кәуынмә мад нае тагъд кәнү – хәдзары күистытә әххәст фәуя, әмә та бахъуыр-хъуыр кәнү. Фәләе сывәллон тынгәй-тынгдәр кәуы әмә домы... Уалынмә хәдзармә әрбахызт әфсин әмә чындызыл схъәр кодта:

– Цәуыл амардтай уыңы сывәллоны?

Чындың фефсәрмә әмә фәуагъта йе змәлдтитә, бауд сывәллонмә әмәй йын дзидзи дарынмә фәци. Саби күн бафсәст, үәд ай рапхәлдта. Иууылдәр уыди хуылызд, фыр күндең схид. Раивта йын йә дзаума, йә хуыссәнтә әмә та йә бабаста. Чызг уайтагъд афынәй. Мад ын фәтәригъәд кодта әмәй йын йә русыл рәвдаугә йә әнгуылдзтәй әруад.

– Ох, ныр цы кәнон? Күйд фәкәсдзынаң ацы әнамондмә? Кәд ай Хуыцау ләвәрдта, уәд ай әнә аиппәй цәуылнаң уыд раттән? – тыхсы мад.

…Ноггүүрд фыццаг цъәхахст күү фехъуист, уәд уыци фәлладәй афарста мәлләг хъәләсәй:

– Чи у?

– Чызг дын райгуурд, мәгуыр чызг…

– Мәгуыр та цәмән? Фыдуынд у?

– Нәе, рәсугъд у, фәлә…

– Сахъат у?

– О, йәе иу къах цыбырдәр у…

– Равдисут мын ай.

Сывәллон ын йәе риуыл әрәвәрдтой. Мад ын йәе къәхтәм фәләбүрдта, къахы уәлфәйтә әрсәрфы, стәй та къахы дәлфәйтә әсәрфы әмәе ныккәуы…

Мәй рацыд. Сывәллоны күү уазал доны цынайы, күү йәем хәстәг нал фәцәуы, күү… Фылдарагәнтә ыйн кәнен, кәд исты аххосәй амәлид, зәгъгә. Фәлә чызг дзәбәхәй-дзәбәхәдәр кәнен, иу мәймә фәчызгхуыз… Сау-сауид къәбәлдзыг дзыккутә ыйн, сау хъоппәг цәститә әмәе ирд цъар. Мады фылдарагән – уды гагайы хуызән.

– Охх, цы кәнон, күйд кәнон? Күү рахъомыл уа, күү рачызг уа әмәе йәе уавәр күү бамбара, уәд күйд мәгуыр уыздән, күйд тәригъәд… Фәлтау… Фәлтау күүнә уа, уәд хуыздәр.

Сывәллон райхъал, бауынәр кодта. Мад йәе маройаг хъуыдытәй фәхицән әмәе йәем бауд.

Авдәнәй йәе систа, узәлө ыйл, рәвдауән ныхәстә ыйн кәнен. Уый дәр йәе цәститә ныйирд кодта әмәе йәем худгәйә хъусы. Хъарм доны йәе дзәбәх цынадта әмәе йәе куклайы тыхт бакодта.

Хәдзары ничи ис, нәлгоймәгтәй алчи күистытыл хәст, ағсин, йәе цәгат чынды хәссынц әмәе син аххуыс кәненінмә ацыд, тагъд не ‘рбаңаудзән… Сывәллоны мәе хуыссәни әрәвәрдзынаң әмәе йәе базы бын фәкәндзынаң. Күү амәла, уәд ай фынәйә фәцьист кодтон, зәгъдзынән.

Йәе күистытә акодта әмәе сывәллоны фарсмә әрхүиссыди. Ме ‘ғсин зәгъдзән: «Әмәе йәе авдәнәй цәмән фелвәстай?» Әмәе ыйн әз зәгъдзынән: «Нәе фынәй кодта авдәны, әмәе йәе мәе къухмә систон,

уәeddәр мады хъарм»... Мады хъарм – мачи дә уа, – аәмә ныккуыдта.

– Мәнәе цы ран дән, мәнәе мыл цы бон акодта!..

Рәевдз фестад аәмә стыр баз сывәллоныл әрәвәрдта... Йә фарсмә ахуыссыд аәмә кәуы... Уалынмә уат ныррухс, афтә ныррухс, цыма арвы дуар байгом. Уатән нал къултә уыд, нал цар. Урс-урсид дарәсты урсзачье зәронд ләг фәлмән хъәләсәй дзуры:

– О, гормон, афтә ма бакән. Искәд бон уыцы чызг дә дарәг уыдзәни, дә дон бадәттәг. Ацы фәнд дә къухы куы бафта, уәд та иунәг аәмә мәгуырәй мәлдзына.

Сылгоймаг уләффә дәр нал кодта, фәлә, куы әрчтицидта, уәд уаты нициуал уыд, стәй раздәрау сатәг аәмә уынгәг уыд йә цәрән.

– Мә хъәбулы аирвәэзын кәенон, сывәллон... Базмә фәләбүрдта аәмә йә нырма ныр бамбәрста, сывәллон базы бын кәй нал ис, фәлә аенцад кәй фынаей кәены, йәхицән мидбылты худы...

Ацы диссаг дзуринағ наәу. Никәмән ай схъәр кәндзынән. Фәлә ацы чызг хъуамә цәра. Амонд кәд йәхицән не ссара, уәeddәр мәнән мә ныфс, мә амонд уыдзән, кәд мәнән зын уыдзән йә мәгуырдзи-надмә кәсүн, уәddәр.

СИДЗӘЕРТАЕ

Афәхъойы бинонтә афтә хъәздыг уыдисты, аәмә сә хәндигмә асинаей хызтысты. Дыууә арахъуадзән аджы-иу се 'хсыр фәрсигътой. Утәппәт аәхсырай авд файнусты сидзәртән наә ләвәрдтой. Зәронд ус аеххормаг сывәлләттән хәринәгтә давта, аәмә-иу уәлибәхты сойәй йә дзаумәттә схъуләттә сты. Уыл-иу чындзытә загъд самадтой, Цыйкконы хъыбылтән та йә роны къәбәртә аәмбәхсү, аәмә йә дзаумәттә царвәй фесәфтысты, зәгъгә.

Иу сәрдыгон райсом хәдзарәй сидзәрты кәуын цәуы. Зәронд ус сә сабыртә кәены, фәлә йәм хъусәг наәу. Усән дәр йә зәрдә әрба-уынгәг вәййы, фәлә йәхиуыл хәцы. Уалынмә уый дәр ныккуыдта. Ербаңыд Афәхъо, авд аәфсымәрән сә хистәр:

– Цәуыл кәуынц ацы сывәлләттә? – фәрсү йә мады.

– Чындзытә аәхсырыл ахсән ныккодтой, сывәлләттән дзы наә ныууагътой.

Афәхъо смәсты: «Әхсиртә дыууә арахъуадзән аджы дзаг, аәмә дзы Цылкконы сидзәрты фаг нә рантыст!» – бәстәе йә сәрыл систа, хъәр кәнү. Агтәм бауд аәмә дзы иуыл йә къахәй ахәңыд: сара аәхсыры анхъәвзт. Зәронд ус ныллағыстәе кодта йә зәнәдҗы хистәрән, аәмә дыккаг аг әвыйдәй бazzад. Уайсадәг чындзытә сара аәфснайыныл фесты.

...Уалдзәдҗы фәстаг бонтә. Хур бәстәе йәхи бакодта. Ног чындз аәфсәрмитәгәнгәе йә дарәс күүд ласа, афтә дымгәйи рог улдзәф згъалы бәләсты урс дидинәг. Фыд цәстәй хи хъаххъәнәгау сыйтәры аәмбәхсү дыргы цъәх гага. Уәлдай тынгдәр фәлмәңцирынчын йә низәй ахәм рәстәдҗы. Тыхсы, рафт-бафт кәнү аәрыгон сыйлоймаг йә хүйссәни. Фәлә аәрдзы цин нә фәлмәңцирын кәнү ринчыны. Фарнхәссәг нә фәци ацы азы уалдзәг Афәхъойы чындзән. Диинджыты азгъәлдимә йә цард кәй фәуыдзән, уый цима зонгә кәнү, афтә аедзынаң кәсү, йә рудзындҗы бын цы фәткүү бәлас зайды, уымә.

Цымә цауыл хъуыды кәнү Дзыгула? Кәд, фәткүүйи бәгъянаң гагатә сыйтәрты күүд аныгъуылынц, уымә кәсгә, йә сабитыл у йә мәт? Чи аәрбахъәбыс кәндзән, чи барәвдаудзән әнахъом сидзәрты? Сидзәртә сты ныридағән, уәдә цы. Ныр дыууә күүрийи нал федтой сә мады. Йә цәстүтәе доны разылдысты, цәссыг базмә аруад.

Хәрз аәрыгон чызгәй аәрцыд ацы хәдзармә Дзыгула. Зын уыд ног чындзән авд аәфсымәры хәдзары. Фәлә сәрән аәмә аәгъдауыл хәст чызг йәхимә аәфхәрд никүр аруагъята. Алцауыл дәр аеххәссыд. Хәдзары аәrbайяфта сәйгә ринчыны. Авд аәфсымәрән сә иунәг хойы. Бирә азты сади, мәгүүр. Әгъдаумә гәсгә кәстәр чындз ринчынмә зылди. Тәригъәд дәр ын кодта, бирәе йә баярзата...

Абон ходыгъдән афәдзы хист кәнүниң бинонтә, аәмә сә Дзыгула рохуаты бazzад. Әмбары ринчыны, кәй сә не ‘вдәлү, фәләе йын уәддәр зын у. Рәстәгәй-рәстәгмә ринчыны уатмә аәrbайхъуысы цыдәр уынәр, фәләе йәм аәrbакәсәг нәй.

Йә фындыл ауад кәфы тәф, аәмә аәrbатыхст – иунәг комдзаг ай дзы күү уаид... Ринчыны дәлфәдтәм аддҗын фынәй кодта сә гәдү. Дзыгулайы тыхстәй әви кәфы тәфмә фехъял, катай кәнү, аәддәмәе йә бәттәнтәе тоны, уасы. Мә тәригъәд фәхәс, зәгъгә, тыххәйтү сыстад Дзыгула аәмә гәдйиән дуар бакодта. Фәстәмә аәрхүйссүд, йә фәллад нәма ссыд, афтә йәм хүйссәнмә гәдү сгәпп кодта аәмә

йын йæ цуры кæфы хай æрæппærста. Рынчынæн йæ цæссыг æркалд. Кæфы хай дыууæ дихы акодта. Сæ сихор куы баҳордтой, уæд гæды фæстæмæ йæ бынаты æрхуыссыд æмæ зарыныл фæци. Рынчын дæр афынæй.

Изæры рынчыны уатмæ æрбацыд Тæтæрхъан. Баузæлыд йæ бинойнагыл, йæ зæрдæйы рыст æмбæхсгæ. Күйд нæ рисса йæ зæрдæ, йæ уарzon, йæ сабиты мад бонæй-бонмæ куы тайы, уæд. Йæ цурæй бæргæ нæ ацæуид, фæлæ йын фыдаелты æгъдæуттæ сылгоймаджы уатмæ бахизынæн бар нæ дæттынц талынгæй раздæр.

– Хæргæ исты бакодтай? – бафарста Тæтæрхъан.

– Мæнæ мæ Гино хорз федта, – йæ цæстытæ доны разылдта, афтæмæй радзырдта Дзыгуыла йæ мойæн, цы диссаг ыл æрцыд, уый. Ноджы ма йын радзырдта йæ диссаджы фын дæр:

– Цыма урс дарæсты бадтæн цъæх наeuуыл, бæстæ афтæ рæ-сугъд уыд, æмæ йæм кæсынæй не ‘фæстæн. Дис кодтон, æвæцçæгæн, зæгъын, дзæнæты дæн. Уалынмæ мæм иу урс уæрыкк æрбауд, æз æй фелвæстон мæ хъæбысмæ, æмæ дын уæд дзидзидай сывæллон фестад.

Ууыл æвиппайды фехъял дæн. Рабадтæн мæ хуыссæны, æмæ Гино мæ дæлфæдтæм хуыссы. Мæ фыныл ахъуыды кодтон. Мæ кæстæр хъæбул мæ фæдыл цæудзæн. Ныр мæ мæт фæкъаддæр; мæ хистæртæ аирвæздзысты, æвæцçæгæн. Тæтæрхъан фыццаг хатт не ссардта хъару йæ цæссыг бамбæхсынæн. æрбахъæбис кодта Дзыгуylайы æмæ иумæ скүйдтой...

Дауырон Дзыгуylайы хистмæ цы арахъхъ уагъта, уый арты басыгъд сæ кæстæр. Тæтæрхъанæй цæссыг нал æрхауд...

Хабар та уыд афтæ. Фæззыгон бон. Мигъы уазал буары хизы. Афæхъойы бинонтæй алчи – йæ куыстыл хæст. Дауырон цæхæрадоны арахъхъ уадзы, сидзæртæ æртæйæ дæр йемæ, афтæмæй. Тæтæри æххуысхъом у ныр, фондзазыкконæй дæр – лæджы бындзæфхад. Хæмпæлтæ йæ фæдыл ласы артмæ. Арты дзыхмæ бады Натка, йæ хъæбысы йæ кæстæр хо. Бæргæ нæ фæразы астмæйдзыд сывæллоны æртæаздзыд чызg, фæлæ йæм зæронд ус йеддæмæ кæсæг нæй, æмæ аbon йæ кьюхтæ не ‘вдæлынц уымæн дæр. Разæй тæвдæй тыхсы чызg, фæсте уазалæй, афтæмæй сывæллоны узы. Артæй зынг фесхъиудта, чызджы къах асыгъта, чызg фестад æмæ сывæллон арты баҳауд. Сывæллæтты цъæхахстмæ ничи фæтагъд кодта, зæронд усы йæддæмæ...

Сывәллоны зианмә әрцыдысты мады цәгат. Мард куы бавәртой, уәд Наткайы дәр семә акодтой.

Дәс азы йыл сәххәст йә мадырвадәлтәм. Стәй йә мадыфыд загыта: «Хо әмә әфсымәр кәрәздизи хъуамә әмбарой». Әмә фәласта Наткайы йә фыды хәдзармә.

Фыцаг әхсәв сә мады уатмә куы бацыдысты хо әмә әфсымәр, уәд Тәтәри пеңзы рәбинаәй голджыты баста райста әмә дзы йәхижән уат бакодта. Йә быны дыууә голладжы, йә уәләе иу. Голджытә әрәвәрдта Наткайән дәр. Ләппу бахуыссыд, чызг бады.

- Натка цәмән бадыс?
- Уәдә цы қаңон?
- Әз дын голджытә куы ныууагътон. Баат кән әмә әрхүйисс.
- Әмә нә мады хүйссәнтә сынтағәй цармә амад куы сты, уәд голджытыл цәмән хүйссәм?
- Уыцы хүйссәнтәм әвналын нә уадзынц.

Афтәтә ахуыр бәргә нә уыд Натка, фәләе йын цы гәнән уыд?.. Схүйссый. Фәләе, мәгүыр, уыцы әхсәв нә бафынаәй уазал әмә хәрамәй.

Дыууә азы сәм фәцарди тыхтухитәй. Бирә цәссыг фәкалдта сүсәг-әргомәй. Тәтәри суг саста, Натка та уыцы суг хаста әмә пеңтыл уәрста. Афтәмәй зымәдҗы дәргъы әндзәрстой. Афәхъоты стыр хәдзар хъарм дардтой. Не ‘ндиндерстой әрмәст сәхи уаты. Ахәм бар сын нә уыд.

Ноджы сәм ничи зылди, сә дзаума сын ничи әхсадта. Әгәр-мәгүыр сын сапон дәр нә ләвәрдтой Афәхъойы чындытә. Натка-иу сапон радавта әмә-иу тагъд-тагъд аууәрста йә дарәс. Кәм-иу фәци сапон хъастана, кәм нә, әмә- иу хъуләттә әхсад раудысты. Зәронд дәр куыд нә кодтаиккой йә дзауметтә, әмә бынтон сидзәрхуыз сси куыдфәстәмә Цылккаты хәрәфырт.

Уыцы рәстәг сә фыд Тәтәрхъян горәты куыройгәсәй куиста. Тәригъедәй марди, йә сидзәртәм кәсгәйә, фәләе йә бон ницы уыд. Иухатт әрцид хъаумә әмә голладжы дзаг әрласта хъуымәңтә къабайәгтән, хүйссәнгарз әмә әндәр ахәм цыдәртә. Утәппәты әхсәнәй систа дыууә гәбазы – иу къабайаг, иннәе мидәггәгтү аккаг әмә сә хицәнәй әрәвәрдта.

- Адон та, Дауырон, нә сидзәрән.

Үйядыл чындзытә хыл самадтой. Цыкконы хыбылән хицән ләвар цәмән ис, зәгъгә.

Афәхъойы сыхаг чынды Цыкконы хъәүккаг чызг уыд. Йә бон ңас уыд, уымәй йә цәст дардта Наткамә. Тәтәрхъаны ләвар хъуымацәй йын баҳуыдта къаба әмә дыууә фәлысты мидәггәгтә. Иуахәмы йә цәгатмә цәуынвәнд скодта. Афәхъотәй бар ракуырдта әмә Наткайы, сываллон хәссыны әфсон, акодта йемә зәронд хъәумә. Йә мадығыд Иналыхъ чызджы тәригъәддаг цәрдтытә куы базыдта, уәд ай нал рауагъта фәстәмә.

Тәтәри дәр бирә нал бафәстиат Афәхъойы хәдзары. Чындзытә дзы сә ныхтә ныссагътой, сә хуыздәр куыст – сидзәр ләппүйи бафхәрын. Иубон нал бафәрәзта әмә семә фәхыл. Уыдон ай хәдзарәй тәрныныл систы.

– Арв уә әрцәвәд мә фәстә, бирәгътә! – ралгъыста сә әмә уйядыл ацыд.

Дард нә ацыд: сахуыр ис барын, йә масть ныхъуырын. Тигъыл ләппутимә ныххастыл фәци.

Уалынмә арв куы ныннәрид әмә Афәхъоты хәдзары тигъ куы ‘р҆цәвид, арвыл мигъы къуыбар нә уыд, афтәмәй. Диссаг әм куыд нә фәкаст ацы хабар, фәлә хәдзармә раздахын нал бауәндыйд. Афтыд горәтмә цардагур.

ХЪЫСМАËТ

Мәнә мыл цы бон акодта, мәнә! Ныр цы ‘рхъуыды кәнөн, кәдәм цәуюн аххуысмә? Хәдзар, дам, уәйгәнгә әрцәудзән... Куыд бата-сыд сә зонд уыцы фыдбылыз скәрдыммә? Цъаммар, мәнә нын цытә бакуыста, мәнә нә цәмә ‘ртардта... Исқәмәй әхцатә куы иста, уәд нә бинонтау фәргә куы никәй бакодта! Цы дзы кодтам утәппәт әхчайә?! Мыды къусы хуызән хәдзармә әрцыд, цы ма йә хуыд? Исты мәнау капеккапеккыл февәрдта, дур дурыл? Уәдәмә ныры фәсивәд аәдзәсгом сты... аәдзәсгом!

Уәвгә, цы ‘рцыди, уый әрцыд. Ныр цы ‘рхъуыды кәнөн, цәмәй мә хәдзар мә хъәбулән бazzайа, цәмәй мын мә зәронд сәр мәхи кәртәй ахәссой...

Цас зындықта бавзәрстон царды... Фәлә афтә әедых никүы разындтән. Мә фарсмә уыд мә царды ныфс, мәхимә уыд мә хъару, әмә-иу мәхи галау баифтыгътон. Күист, әдзух сау күист ләвәрдта цардән ныфс. Фәлә ныр зәронд дән, стәй иунәг. Мә хъәбул зын раны баҳауд. Цәмәй йын баҳхуыс кәнөн? Цы у мә бон?

Әхсәв мә мә хъарм хуыссән нал тавы, бон мәм хуры тәвд нал хъары. Мысинаеттә мә сә быны скодтой. Иу иннәмәй кәүинагдәр әмә уәззаудәр.

Нә цард уалдзәжды тәмәны байу кодтам. Нә тауинәгтә хицән уыдышты, фәлә нә рувинәгтә иу. Тынг зәрдиагәй зылдыстәм нә хуымты гәппәлтәм, бәркаджын фәззәгмә әнхъәлмә кастыстәм, фәлә нә фәндтә мә хъуыры фәбадтысты.

Хәст...

Хәсты быдырмә ацыд, ацыд мә уарzon адәймаг. Нырма кәрәдзи уындај дәр нәма бағсәстыстәм... Мә цәнгтә нал истон, мә коммә нал кастысты... Фәлә мәхицән ныфситә әвәрдтон, әмә күисты атадысты мә тыхстытә. Нәлгоймәгты бәстү дәр, нәхәдәг нәхи бәстү дәр... Күистам не ‘пәт дәр.

Max, нә хәстонтәм әнхъәлмә кәсгәйә, нә цәстүтә рафтыдтам, афтәмәй нә нае къонатәй фелвәстүй әмә нә кәйдәр къуымты баләууын кодтой. Нә ныл бацин кодтой, нә нае барәвдүйтой кәйдәр хәдзәрттә, кәйдәр бәстә. Кәм нә агурдзысты нае фәллад хәстонтә?

Иубон әрбаләууыд мә разы мә царды ныфс. Күид амондджын уыдтән... Кәйдәр къонайы уыдтән, уый дәр мә иуцасдәр айрох. Әрләууыдыштәм та нае царды фәндагыл. Фәлә әнәхайыр уыд уыци цард. Иу хъәбул нае фәцард мә зәнәгәй.

Әртә обауы мын мә зәрдә мәгүырәй-мәгүырдәр кодтой... Күи наем басидтысты, Иры зәхмә здәхын хъәуы, зәгъгә, мә цәссыг фыр цинаәй фемәхст.

Зын уыд афтид зәххыл хәдзәрттә кәнүн. Фәлә нае зәрдә наехиуыл дардтам... Ам нын райгуырд цәринаң хъәбул. Зын уыд, тынг зын, фәлә нае хъәбулы цинаәй тыхдҗындәр кодтой нае күистуарзаг цәнгтә. Цас фыдағон, цас зәрдәйы тухи сәвәрдтам ацы хәдзары дуртимә! Адәймагән йә хәдзар йә мәсүг у. Ници ис хи къонайә зынаргъдәр.

Куы мызды муртæ фембырд кæ, куы стур схæсс æмæ йæ ауæй кæ. Æмæ та дзы амайæн дуртæ балхæн. Ацы хæдзар куыдæй сырæзт, уый мæнæй хуыздæр ничи зоны... Мыды къусы хуызæн хæдзары куы 'рцардыстæм, мæнæ ныр цæрдзыстæм, næ фæллад сұадзdzыстæм куы загътам, уæд та мæ куыствæллад æмбал йе уæнгтæ аәрæвæрдта æмæ йе 'нусон бынатмæ ацыд. Иунæгæй мæ кæй ныууагъта, уый йын аbon дæр næма ныххатыр кодтон. Цæмæн? Нæ гуыбын куы не 'фæстам, не рагъыл хуызæнон дзаума куынæ кодтам, уæд иумæ куы уыдистæм. Ныр, цæрын куы райдыттам, уæд мæ иунæгæй цæмæн фæуагъта? Куыдтынг мæ хъæуы аbon йе 'ххуыс...

Иухатт фæсхъæу быраettimæ ссардтон иу зæронд чумæдан. Æз ын йæ фæлмæн цæр рафтыдтон æмæ дзы мæхицæн мидæггаг бахуыдton. Дæуæн уый дæ зæрдæ фæцагайдта æмæ мын дæхицæй ратонæгau æртæ туманы радтай, ацу æмæ мидæггæгтæ балхæн дæхицæн, зæгъгæ. Æз дзы мæхицæн næ, фæлæ хъæбулæн хæлаф æмæ хæдон балхæдton, иннæтæй та зæгæлтæ аәрхастон...

Хорз æмбæрстам кæрæдзи. Ныр, кæмæн ракæнон мæ мæгуыр сæры кой, уый дæр куынæ зонын. Кæй хъæуы мæ рыст? Кæрты къуымты зилын, хæдзары дуртæ мæм дæ цæстытæй кæсынц, мемæ дæ дзыхæй дзурынц. Цы акæнон, næ хæдзар уæй кæнинаг куы фæци. Нæ хъæбулыхъæбул цы кæрты рауай-бауай кæны, уый мах нал уыдзæн? Нæ хъæбулæн цы бинтæ фæкодтам, уыдонæй æнæ хай уыдзæн? Дæу ацы кæрты куы аәrævæрдтой, ацы кæртæй куы ахастой, уæд æз та? Кæм уыдзæн мæ фæстаг улæфт, кæм сисдзынæн мæ сыгъдæг уд, кæцæй мын бавæрдзысты мæ фæллад уæнгтæ? Нæ, næ, æз хъуамæ ацы кæртæй ацæуон дæуая. Цалынмæ ацы хæдзар, ацы кæрт наехи сты, уæдмæ мыл хъуамæ ам фæкæуой мæ уарzon хъæубæстæ. Ардыгæй, æрмæст ардыгæй хъуамæ банигæной мæн. Мæн нал фæнды хъысмæты æвzарын, никуыдæм уын ацæудзынæн ардыгæй. Мæлæт. Иунæг хос ис уымæн — мæлæт.

Хуыцау, ныххатыр кæн, мæхицæн тæрхонгæнæг кæй сдæн, уый тыххæй, алцы дæр Дæуæй аразгæ у: æвæццæгæн Диn фæндон уыд ацы уавæр... Æндæр, цæмæн, цæмæн æрцыдтæн ахæм къуырцæвæнмæ? Скъæтмæ мæхи байсон, цалынмæ мæ ацы тыхстæй ничи ærbайjæфta, уæдмæ. Мæ сæр æфснайын, мæ хъæбул, ныххатыр кæн... Мæ уд дын цард фестæд. Мæ мæгуыр сæр æндæр ницы 'рхъуыды кодта.

Ирон адәм ныгәнын йеддәмә ницыуал зонынц сә фәрныг аегъ-
дауттәй. Цард афтә ссис, әмә нә кәрәдзимә әвдәлгә дәр нал кәны:
нә рынчынфәрсәг цәүәм, нә бәрәггәнәг... Фәлә иугәр исчи амард,
уәд нә равдаелы, уәд дугын фәуайәм, уәд нә хәс әххәст кәнәм.
Марды раз хәсдҗынәй бazzайын никәй фәндү. Фәлә, аегәс- ты
хъыдҗы цал әмә цал хатты бацәуәм...

Мә хъәбул, ныххатыр мын кән, дәзәрдә дын кәй риссын кә-
нын, уый мын ныххатыр кән. Фәлә, ды мә мард кәрты астәу куы
'рәвәрай, уәд, нә хәдзар цы адәмәй байдзаг уыдзән, уыдон дәм кәд
сә дзыппы фәлхасәй фәкәсиккой, әмә дын кәд уыцы сабәттәгтә
исты ахъаз фәуиккой. Бацархай, цәмәй ацы хәдзар исқәй хай ма
баяу. Хәрзбон, хәрзбон, мә хәдзар, мә хъәбул...

ДӘЛДЗӘХ ФӘУӘД ХӘСТ

Адәм зәххыл куы цәрынц, уәдәй нырмә кәрәдзи марынц. Диссаг
мәм кәсеси, ссәдзәм әнус фәхәецә кәны кәрөнмә, хъуамә адәй-
маджы зонд иууылдәр уарзондзинад, сфаелдыштадыл хардзонд цәуа,
мак та, цыма истори размә нә, фәлә фәстәмә цәуы, уыйау нә иу
иннәйы хәрьи, иу иннәйы мары...

Адәм 'хсән чи тауы хәст, масть? Цымәе, кәд бамбардзыстәм,
иууылдәр зәххы хъәбултә кәй стәм, уый? Марын кәй нә хъәуы,
уарзын кәй хъәуы? Халын, пырх кәнүниң бәстү хәдзар сараз, бәлас
ныссадз, хүым бакән, шот раудаң әмә сә адәймәгтәй схъомыл кән.

Мән, ацы зәххыл нә Ирыстон әнәфыдбылыз куы уайд, уалдзәг
афоныл дидин куы калид, сабитә әнәенизәй куы хъомыл кәниккой,
уымәй стырдаәр амонд нә хъәуы. Мән уырны, хүымәтәг адәм
иууылдәр мемә разы кәй сты.

Уалдзәг фәфәуы. Скъоладзауттәй иутә ахуыр фесты әмә быдырмә
рувәнтаәм ацыдышты, иннаетә фәлварәнтә дәтдзысты әмә сәхи тынг
цәттә кәнүниң. Дәс азмә цы нә базыдтой, уый хъуамә ацы бонты базоной
әмә чингүйттәй нал аәфсәдиңц. Әз нырмә аестәм къласмә бацыдтән. Мә
зәрдәмә цы ләппу цәуы, уый та скъола фәуыдзән – фәлварәнтә дәтты.

Зәрдиагәй куыстон мә хүымы хайыл, фәлә мә зәрдә аәхсайдта
Дәумә... Скъоламә куы нал цәуәм, уәдәй нырмә Да нал федтон әмә

мын зын аэмæ тыхст хæссы мæ зæрдæмæ: «Йу изæр куынæ фенай...»

Æвæдза, цы амондджын уыдтæн ахуыры рæстæг: алы бон дæр дæ-иу федтон. Дардмæ, фæлæ-иу мæ цин нал цыди мæ мидæг. Абон фыццаг фæлварæн дæттыс. Сусæгæй дæм бакæс...

Сихор хæрынмæ æрæмбырд стæм станмæ. Куыддæр фынгыл æрбадтыстæм, афтæ нæм хъæуæй уазджытæ фæзынд... Уыдон сты... Фæсфæлварæн махмæ æрçыдысты. Мæ хæринаг мæ хъуыры фæсçæй-бадт фыр дис аэмæ цинæй.

Мæхи айстон, куыд ничи мæ бамбара, афтæ. Азылдтæн дидинджытыл, иу баст æртыйтон, мæхимæ æрçыдтæн аэмæ фæстæмæ раздæхтæн. Ам хъазт йæ тæмæны бацыд. Куы бахæццæ дæн, уæд мæ размæ фæдæ... Æз æнæнхъæлæджы мæ дидинджытæ дæ къухы фæсагътон, лæппути хуыздæрæн, зæгъgæ. Ди мын мæ къухыл фæхæцыдтæ аэмæ мæ хъазты астæу смидаэг кодтай. Кафгæ кодтон, æви базыртыл тахтæн, абон дæр æй næ зонын. Мæхи æрæмбæрстон, хъазты фæсивæд куы нымдзæгъд кодтой, уæд, аэмæ чызджыты ‘хæн амбæхстæн.

Изæрдалынгты næ цæхæрадоны фæткьюы бæласы бын бадын. Мæ сæр сдзæгъæл сагъæссаг хъуыдьтæй. Хæст! Цæмæн райдыдта хæст? Цы уыдзæн ныр? Тæрсын мæхицæн, мæ бинонтæн, мæ хиуæттæн, зонгæтæн... Дæуæн!

Райсом йæ цæхæрмæ цæуы ме ‘фсымæр, мæ мадызæнæг. Дзыцца æртæ кæрдзыны акодта аэмæ куынц бæлцционæн. «О сыгъдæг Лæгты Дзуар, мæ мадызæнæг де уазæг», – куын æз дæр куы хъæрæй, куы хинимæр. Уалынмæ кауы сæрты æрбагæпп кодтай Ди. Æз фыццаг фæтарстæн, стæй Диң фехъуистон Дæ хъæлæс:

– Дæ фенеын мæ фæндыд, райсом æз дæр, иннæтæ кæдæм цæуынц, уырдæм цæуын, аэмæ мын зæгъ, æнхъæлмæ мæм кæсдзынæ?

Æз фæткьюы бæласы зæнг мæ хъæбысы æрбакодтон аэмæ нал арæх-сын дзурынмæ:

– Зæгъ мын дæ дзуапп, ныфсы хос мын уыдзæн... Тагъд кœн, исчи næ куы ‘rbайяфа, уæд æнæ дзуаппæй ацæудзынæн.

– О, кæсдзынæн...

Бæласыл хæцгæйæ, мæ зæнгтыл æрхаудтæн, фелвæстай мæ. Тынг мæ нылхъывтай дæ риумæ. Уырдыгы мæ æрæвæрдтай аэмæ атахтæ. О, атахтæ кауы сæрты цыиуау. Æз та фæстæмæ бæласы зæнгтыл ныт-тыхстæн аэмæ ныккуыдтон.

Бонтæ нымадтон: хъуамæ йæ зыдтаин, цал боны фæцардтæн æнæ дæу, уйй. Дæ номæй-иу райдыдта мæ куывд. Мæ дзыхмæ-иу дон куы схастон, уæд-иу фондз хуыппы скодтон, дæ номы дамгъæтæ нымайгæйæ. Афтæ сахуыр дæн æмæ ныр цæргæбонты дæр афтæ нуазын.

Дæлдæр ныххауæд хæстæрхуыдыгæнджытæ! Мæ бæлас мын нæмыг алырдаэм куы фæхаста, уæд æй базыдтон: хорзай мæм ницыуал æнхъæлмæ кæсы. Сay гæххæттытæ иу иннаæы фæдыл цыдысты нæ хъæумæ. Max хæдзар дæр дзы нæ аирвæст. Ме ‘фсымæрыл цы саутæ скодтон, уыдоны ма уыдтæн, афтæмæй сыхуыст Дæ зæрдæхалæн хабар дæр. Мæ къæхтыл нал лæууыдтæн, сæйгæ рынчын мæ раудад, нал мæ тавта хур, мæ удхæссæг фестад ирон фæндыры цагъæд дæр. Хъуамæ æнæ Дæу ма худтаид хур, ма цагътаид фæндыр, ма зарыдаид маргъ...

Бонтæ цыдысты, хъæдгæмтæ цадæггай æгас кодтой. Сay куыст, уæззау куыст кодтон æмæ уйй руаджы цардтæн. Курджытæ дæр мæ-иу уыд, фæлæ-иу ахъуыды кодтон: æз дæ хъæбыс æндæрыл нæ баив-дзынæн! Ау, ды дунейы рухс тынтæй æнæ хай куы дæ, ды дæ монцæ сay мæры куы бафснайдтай, уæд æз мæхи кæйдæр хъарм хъæбысы куыд баппарон... Нæ, нæ, уымæн гæнæн нæй.

Рæстæг æгъатырæй размæ йæ цыд кæны. Мæ кæстæр æфсымæр слæг и, бинонтæ ‘рхаста. Æз мæхи айстон горæтмæ. Ходыгъд хæдзары хъыгдарыны хос ўеддæмæ ницы у. Мæхи уды къоппайæ цардтæн, фæлæ адæймаг иунæгæй кæм фæразы. Мæ хъуыры ницы цыд ме ‘фсымæры сабиты хъугæй. Мæ цард, мæ цин уыдон фестадысты. Мæ фæллад никуы суагътон мæ хæдзары. Куыстæй уæгъд дæн, зæгъгæ, уæд – хъæумæ. Сабиты, мæ былтыл даргæ, мадау рæвдаугæ, сæ ныййарджытимæ хастон. Хистæр лæппу æфсады уыди, афтæмæй иу сабатбон хъæумæ ацыдтæн. Фæндагæй мæ раздæхтой, аæеуæн нæй, зæгъгæ. Зæхгæ ракодтон, фæлæ бæльвырд ницы зонын æмæ катайы бацыдтæн. Уалынмæ радзырдтой: «Хæст!» Нæ сыхæгтæ нæм æрбабырстой... Ба-бын дзы ме ‘фсымæр, нал сты йæ хъæбултæ, йæ бинойнаг... Сay бон та мыл акодта. Цал хæсты хъуамæ басудза мæ сæр?

Æфсадæй ссыди Таму. Мæ удаэй ма мæ хуылфы цы бæззад, уйй иууылдæр уыд Тамуйы... Цас у йæ бон мæн хуызæн зæрондæн, фæлæ йæ уарзтон, мæ ныфс, мæ цард иууылдæр уыд Таму. Ёрыгон,

рæсугъд, ныфсджын, хъаруджын. Милицæмæ бацыд кусынмæ. Стыр кад ын уыд йæ куысты, ўе ‘мгæртты ‘хсæн. Йе ‘рбацыдмæ, хæринаджы хорзыл нæ ауæргæйæ, цæттæ кодтон фынг. Гыщылдæр искуы афæстиат, уæд-иу мæхицæн бынат нал ардтон. Цыма йæ зæрдæ зонгæ кодта... Йæ къæхты хъæр ын-иу тыргъмæ дæр базыдтон. Мæ дарæг, мæ ныгæнæг, мæ рæсугъд лæппу, мæ зæды хай. Афсымæры цот хи хъæбулы ад кæнынц. Агæр дзæбæх, агæр хорз гуырд кæй уыд, уый тыххæй йæ Хуыцауы цæст нæ бауарзта. Кæйдæр аелгъаг къухты амæттаг басис... Баталынг мыл бон, нал мæ фæндыд цæрын. Фæлæ та уæддæр цæрын. Цæмæн? Кæй хъæуы мæ къуыдыр, чи мæ бандынцæн? Аз – быны чызг, ме ‘рдиаг хъæды халæттæм дæр нæ хъуысы. Мæ тæригъæд фæхæссæд хæст!

УДЫ СÆРИБАР

Аз хуыссын зæххыл. Гыщыл раздæр ам мæ тъæпп фæцыд. Ныр кæсын мæхимæ уæлейæ ѡмæ дис кæнын. Ам æнахуыр хуист кæнын, мæ сæр пыхцил ѡмæ пырх, туг дзы хъæры, фæлæ мæ ницы риссы. Ау, куы ныппырх дæн, уæд мæ куыд ницы риссы? Уалынмæ чидæр хъæр кæны, удаист хъæр: «Йæхи раппæрста, йæхи амардта!» Адæм фæдис кæнынц, чи кæуы, чи мæм æрбазгъоры... аз сæм кæсын: «Цы фæдис кæнынц, куы ницы мын у, куы ницы мæ риссы?» «Цы бакуыста? Мæнæ цы бакуыста!» — уый мæ сыхаг кæуы, дзыназы.

Чи уæладзыгæй ракæсы, чи бынмæ аруад мæ цурмæ. Иууылдæр тарст, удаист. Аз та дæргъæй хуыссын зæххыл, æппындаер не змæлын. Ай цы диссаг уа? Аз зæххыл, кæсгæ та кæнын уæлейæ бынмæ – мæхимæ, адæммæ. Куы мæхиуыл, куы мæ сыхæгтыл аузæлын. Фæлæ мæ хъуыдигæнæг нæй. Аз, æвæццæгæн, фæхицæн дæн мæ къуыдырæй, мæ буараэй. Аз уд дæн. Сæрибар уд. Куыд хорз у. Нæ мæ рисгæ ницы кæны, нæ мæ тыхсын ницы кæны, уæлдæфы зилдух кæнын.

– Йæ сывæллæтты мæстæй афтæ бакодта. Йæ лæппу – ахст, йæ чызг сфыдуаг.

– Йæ лæппу ахæстоны цæмæн бады?

– Терроризмы тыххæй...

– Чызг ахуыр куы кодта...

MAX ДҮГ

- Ныуугъта йæ ахуыр дæр, æгад митæ æмæ хылмайы ахæсты фæци.
- Дысон йæ мады тæргæ кодта. Хыл кодтой...

Мæ сыхæгтæ зæрдæрыстæй ныхæстæ кæнynц. Дохтыртæ æрбахæцçæ сты. Мæ кьюыдырмæ æркастысты æмæ загътой:

- Max сæр дзы нал хъæуы. Милицæмæ фæдзурут.
- Ныртæккæ сæ ардæм хъæуы.

Чидæр кæугæ æрбатæхы, уый мæ хо у. Бæргæ йæ ис мæ зæрды æрса-быртæ кæнyn, фæлæ мæ нахаты. Зæронд лæг, мæ мадыфсымæр, кæуы:

– Ахæм сывæллон кæмæн ис, уый йæ хæхи къухæй хъуамæ амара! Женаккаг чи у, уый. Кæм ис, кæм?

- Алыгъди. Машинæйы абадт æмæ алыгъд.

Уый мæ чызджы кой кæнynц. Знон дæр ма цы мæгуыр уыдтæн, куыд тухи кодтон. Фæлæ ныр куыд фервæзтæн мæ хъизæмæрттæй. Куыд рог у мæ тахт, куыд æнцон у мæ хъуыды...

Милицæ æрбацыдысты, мæ къамтæ мын исынц. Куыд æдзæллагæй мын систой мæ хуыз. Мæ мидæггаг зыны, мæ кофтæ схъил, мæ сæр пыхçылтæ...

Үæвгæ, мæнæн ма ныр цы уæлдай у, уый мæ кьюыдыр у, æз та мæнæ ам уæлдæфы зынгæ дæр никæмæ кæнyn. Ныр цалдæр азы куыд зынтæй цардтæн!.. Ныр та мын куыд æнцон у...

Систой мын мæ цъæлтæ буар æмæ йæ машинæйы бавæрдтой. Жæз дæр багæпп кæнон уырдæм, зæгъгæ, дуар ахгæдтой. Жæз дæр цыдтæн мæ буаримæ, фæлæ бazzадтæн. Катай кæнyn, цы фæуон, зæгъгæ, æмæ та мæнæ кæуын рапхьюыст: мæнæ æрдиаг кæнynц мæ хойы чызг, мæ чындз. Жæз уыдонырдæм фæдæн.

– Хорз, æмæ ам нах фæдæ, хорз, æмæ йæ нах федтай!.. – Кæуы мæ сыхаг мæ хойы чызгмæ.

Мæнæн хъыг у сæ кæуын, фæлæ сын мæ бон ницы у. Мæ узæлд не ‘мбарынц, нах сæм хъары. Мæнæ машинæты бадынц, æз дæр семæ ба-гæпп кодтон. Фæндагыл кодтой æрмæст мæ кой. Куыд цардтæн, куыд æнамонд уыдтæн æмæ мæхицæн цы бакодтон. Жæз сæм хъуыстон æмæ разы уыдтæн семæ, фæлæ – кæуой, уый мæ нах фæндыд. Ныххæцçæ стæм хъæумæ. Мæ рапхуырæн хæдзар. Дуæрттæ гом. Алырдыгæй дæр цæуы кæуын. Алкæй дæр зонын, алкæуыл дæр узæлын, фæлæ... Уалынмæ бахæцçæ дæн мæ мадмæ.

Мæгуырæг... Цы раны ис мæ мæгуыр, мæ зæронд, мæ рынчын мад:

— Ме ‘намонд хъæбул! Кæцæй мæм каст ацы фыðбылыз, дæ цотыл дæ бон нал цыд, дæ хъару, дæ зонд дын баходртой. Фæлæ мæныл та куыд наæ ахъуыды кодтай? Дæ ныйгарæгæн йæ зæры бон цы бавзарын кодтай?!

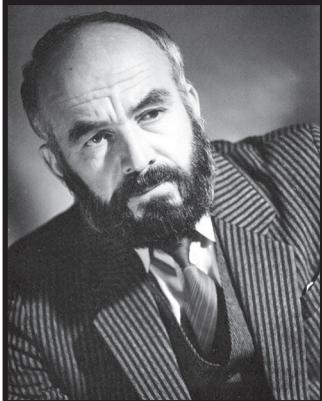
Куыд ма йын атæригъæд кæнон, куыд ма йыл аузæлон? Мæнæн мæ хъæбултæ мæ зæрдæ фæриссын кодтой, уымæн куынæ бафæрæзтон, æмæ уыдон æгас куы сты. Уæд мæ мад, мæ дзæбæх мад, мæ хуыздæр мад куыд акæна мæ æвирхъа хабарæй? Куыд ын зæгъон, ницы мæ риссы, куыд æнцон мын у. Куыд æй æрсабыр кæнон?

Уалынмæ æрластой мæ къуыдыр, мæ буар. Мæ мад йæхи хойы, æз æм лæбурын, наæ йæ уадзын йæхи næмын. Куыд ын акæнон, йæ алыварс наæ хиуæттæ, наæ сыхæгтæ, уыдон æм уæddæр куы фæкæсиккой. Фæлæ уыдонæй дæр алчи йæхи рысты кой кæны: иууылдæр кæуынц, марой кæнынц. Æз ахъуыды кодтон: «Иунæг мадзал ис сæ фервæзын кæнынæн. Æз хуамæ раздахон».

Мæхи ныццавтон мæ буарыл, мидæмæ дзы бырсын, мæхи йыл хойын, фæлæ байрæджы, нал ис фæстæмæ фæндаг. Мæ буар мын сси æцæгæлон, æмæ мæ ницæмæ дары, æз ыл хойын мæхи, фæлæ дзы ницы уайы. Кæдæм ма, куыд ма ныххъæр кæнон: «Ма мыл кæут, ницы мын у. Мама, мæ дзæбæх, мæ хуыздæр мама, бахатыр кæн, бахатыр кæн!»

Нал у мæ бон сæ зындзинадмæ кæсын æмæ систон мæхи уæлдæфмæ бæрзонд, айстон мæхи дард...

ТАЕФАРФАС**ХЪОДЗАТЫ ӘХСАР**

13 ноябрь йæ цардæй ахицæн Цæгат Ирыстоны адæмон поэт, публицист, тæлмацгæнæг, журнал «Max дуг»-ы бирæ азты сæйраг редактор Хъодзаты Мæхæмæтæ фырт Әхсар.

Ирон аив дзырды æвæджиауы даesны райгүрд 1937 азы Бруты хъæуы. Ахуыр кодта сæ хъæуы скъолайы, уый фæстæ – Кæсæг-Балхъары горæт Терчы. Цæгат Ирыстоны педагогон институты историон-филологон факультет каст фæугæйæ, 1961 азæй фæстæмæ куиста ахуыргæнæгæй Мæцутæйы, Алагиры районы газеты уацхæссæгæй, республикон радиоийы редактораæ. 1969 азы фæци ССР Цæдисы Фысджыты цæдисы цур Уæлдæр литературон курсытæ амæ кусынрайдытта литературон журнал «Max дуг»-ы.

Уый фæстæ уыд Цæгат Ирыстоны Фысджыты цæдисы правленийы бæрнон секретарь, правленийы сæрдары хæдивæг. 1986 азы февралы нысангонд æрцыд «Max дуг»-ы сæйраг редактораæ, амæ уæдæй фæстæмæ 30 азæй фылдаær уыцы быннаты фæлæггад кодта йæ мадæлон ирон æвзаг амæ литератураeæн. Журнал ныфсджынаæ цыд йæ фидæнмæ, фылдаær кодта авторты нымæп, фидар домæнтаæ æвæрд цыд æрмæджыты хæрхъæддзинадмæ.

Әхсары фыццаг амдзæвгæтæ мыхуыры фæзындисты 1954 азы. Уæдæй фæстæмæ сæ йæ курдиатæн аргыгæнæг æхсызгонæй каст куыд Ирыстоны Цæгаты амæ Хуссары, афтæ æппæтцæдисон журналтæ «Дружба народов», «Москва», «Нева», «Наш современник», «Октябрь», «Дон»-ы дæр.

Фыссаæджы сֆæлдыстадон тырнантæ ирдæй рабæраæг сты йæ фыццаг поэтикон амбæрдгонд «Әхсар»-ы (1965 аз). Ам поэт æргом дзырдта æхсæнады хъæнтыл, уайдзæф кодта мадæлон æвзæгты рæзтæн цæлхдуртæ æвæрджытæн. Уый фæстæ йæ чингуытæ «Ныбар мын, Дзерассæ», «Адæмы хъæр», «Абеты куывд», «Сау æхсон», «Удæвдз», «Рухс», «Къостайы хæдзар», «Æмæ дзырд уыди Хуыща», «Дымгæ амæ зыгуымдон», «Исчи» амæ бирæ æндæрты йæхи равдыста литературæмæ æвæджиауы æвæрæн хæссæг поэт, прозаик, тæлмацгæнæг амæ публицистæй. Äрæмбæрд кодта амæ хицæн чиниг «Хорзæй баззай, Ир...»-æй руагытæ аæдзард хæстон поэтты уацмистæ. Äнтystджынаæ фыста сывæллæттæн дæр.

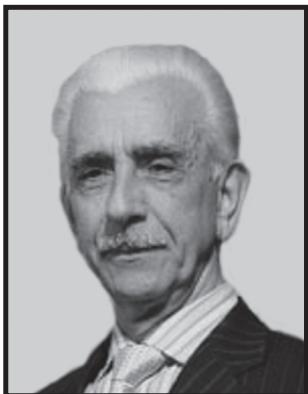
Йæ уацмистæ тæлмацгонд æрцыдисты уырыссаг, украинаг, эстойнаг, тæтæйраг, чувашаг, гуырдзиаг, кæсгон, балхъайраг амæ æндæр æвзæгтæм.

Хъодзаты Әхсары ном рох næ уыздæн, чи йæ зыдта, уыдонæй, ирон аив дзырдæн аргыгæнджыты зæрдæты та баззайдзæн йæ курдиаты хæзнатæ сыл рæдауæй тауæт фыссаæгæй.

Әхсар, руҳсаг у.

МАМСЫРАТЫ ТАСОЛТАН

7 ноябрь йæ цардæй ахицæн Цæгат Ирыстоны адæмон артист, ПТРК «Алани»-ы диктор, зарæггæнæг Мамсыраты Сослæнбеджы фырт Тасолтан.

Райгуырд Ольгинскæйы хъæуы 1937 азы 11 январы. Скъолайы фæстæ 1956 азы ахуыр кæнинмæ бацыд, Цæгат Ирыстоны Ирон театры цы студи байгом, уырдæм. 1957 азæй 1960 азмæ уыд Хуссар Ирыстоны Хæтæгкаты Къостайы номыл Ирон театры артист. 1960 азæй 1962 азмæ та – Цæгат Ирыстоны Ирон театры артист.

1962 азæй 2004 азмæ күиста Цæгат Ирыстоны радиойы дикторæй. Фæсауонмæ каст фæцис хъæуонхæдзарадон институты экономикон факультет. 2004 азы йæ схорзæхджын кодтой næ республикаëйы адæмон артисты номæй, 2007 азы та – майдан «Ирыстоны Намысæн»-æй. 2010 азы ссис профессионалон преми «Золотой микрофон»-ы фыццаг лауреат.

Тасолтан уыд хæдæфсарм, хæрзæгъдау, алы хъуыддаджы дæр бæрнон æмæ рæстаг адæймаг. Цал æмæ цал хатты райхуыст йæ хъæлæс сæумæрайсомы рухсы тынтимæ радиойы уылæнтай, цал æмæ цал хатты ныррухс сты нæ къонатæ йæ фæлмæн ныхæстæй! «Уæ райсом хорз! Дзуры Дзæуджыхъæу. Кусы Цæгат Ирыстоны радио!» – ацы ныхæстæ æрçардысты алы хæдзары дæр. Мамсыры-фырт арф æнкъардта ирон æвзаджы хъæздыгдзинад æмæ йæ хаста адæмы рæгъмæ, алы мадзæлттæй арæхстджынæй пайда кæнгæйæ.

Афтæ күы зæтгæм, Тасолтан адæмы фарнаæй хайджын уыд, уæд дзы рæдьдæй ницы уыдзæн, уымæн æмæ уыд уарзон адæймаг алы кары адæмæн дæр. Йæ разы æрлæугæйæ-иу адæймаг, æнæмæнг, йæхиуыл хæрдмæ схæцыдаид, ўе уæхсчытæ сивæзтанд. Йæ миддунейы аивдзинад, йæ уæздандзинад æмæ æddаг бакастæй цавæрдæр хæс æвæрдта, йæ алыварс цы адæм уыд, уыдоныл.

Рухсаг у, Тасолтан.

ГАЛУАНТЫ ЛЮДМИЛӘ

Йә цардәй ахицән РЦИ-Алани әмәе Хуссар Ирыстоны адәмон әмәе Хъәрәсе-Черкесты сгуыхт артисткәе, Ирыстоны Фысаджыты цәдисы уәнг, Хетәгкаты Къостайы номыл паддзахадон премиийы лауреат, поэт Галуанты Людмилә.

Райгуырд Цхинвали 1937 азы 14 февралы. 1956 азы ахуырмә бацыд Мәскүйы Maxim Горькийы номыл Аивадон академион театры сконды ССР Цәдисы адәмон артист Владимир Немирович – Данченкойы номыл театралон скъюла-студимә кино әмәе драмон театры актрисәй дәсныйад райсынмә әмәе йә 1961 азы юнтыстджынәй каст фәсис. 1961 азәй фәстәмә күиста Хуссар Ирыстоны

Хетәгкаты Къостайы номыл драмон театры актрисәйә.

Иры хъәрәггәнәг – афтәй йә хуыдтой адәм, уымән әмәе йә сәгъәстә, йә мәт, йә бәллицтә иууылдәр баст уыдышты Ирыстоны хәрзәбонимә. Йә иунаң ныхас дәр адәймаджы иннәрдәм хызт, ләвәрдта йын ныфс әмәе хъару.

Сценәйыл цы фәлгонцтә сарәзта, уыдон адәмән канд царды әңгәдзинад не 'гром кәнның, фәлә ма сә кәнның разәнгард, дәттың сын ныфс.

Людмилә йә цард әнәхъәнәй дәр снывонд кодта театрән, йә ирон адәмы рухс сомбонән, рәствәндаг сә кәнның, фыдбылызәй сә хизыннән әмәе сын сә рыст әмәе хәствәллад зәрдәтәм рухс хәссыннән.

Ирон аивад әмәе литерәтурәмә цы дзаджджын хуынтә бахаста, уыдоны фәрцы йә ном баззайдзән кадимә мысинаңгәй. Актрисәйы ном Галуанты Людмилә хаста бәрzonд, сыгъдәг әмәе сәрыстыраәй. Людмилә у, Хуссар Ирыстоны драмон театры бәрzonддәр къәпхәнмә чи схызт әмәе йә курдиатәй кәстәртән фәндаггәнгә чи ацыд, йә алы къаҳдзәф дәр дардәры фәлтәртән царды скъюла кәмән уыдзән, уыцы хуыщаускond ләмәгъ, фәлә хъаруджын сылгоймаг, актрисә, поэт, йә адәмы сәрвәлтау йә уд нывондән хәссәг Ирыстоны хъәбул. Коммәгәс чызгау ләггадгәнәг, къонайы артау хъарм әмәе рухстауәг, дуджы мадау фәлтәртә рәвдауәг...

Дәсны әмәе арф әнкъяраг актрисә-философ, йә адәмы сәрыл тохгәнәг – афтәмәй йә базыдтам әмәе дардзыстәм дарддәр царды наә зәрдәты. Рухсаг у, Людмилә...

Журнал «Max дуг»

МӘЙІ ЦАУТЫЛ АФӘЛГӘСТ

► *15 науыры* Мәскуйый Фәсарәйнаг хъуыддағты министрады Культурон центры Цәгат Ирыстон-Аланийы Сәргъләууәг Сергей Меняйло әмә Хуссар Ирыстоны Президент Бибылты Анатоли Дунеон литературуон преми «Буләмәргъ»-ы хәрзиуджытәй кадджын уавәры схорзәхджын кодтой: журнал «Max дуг»-ы сәйраг редактор Хетәгката Оксанәйы 1-аг къәпхәны дипломәй ирон национ прозәйи жанры радзырды циклы тыххәй. Газет «Рәестздинад»-ы уацхәссәг Гасанты Валерийән ләввәрд әрцид 2-аг къәпхәны диплом публицистикә әмә прозәйи уацмысты тыххәй. Джиоты Любовь әмә Хъодалаты Мария хорзәхджын әрцидысты 3-аг къәпхәны дипломтәй музыкалон-поэтикон аивад паражат кәнини тыххәй.

► *17 науыры* Уәрәсейы Президент Владимир Путини уынаффәмә гәсгә Цәгат Ирыстон-Аланийы Сәргъләууәг Сергей Меняйло сиси Паддзахадон советы президиумы уәнг.

Переводчик А. В. ЗОЛОЕВ
Корректор А. К. КАРГАЕВА
Дизайн, верстка А. А. ГАБИСОВ

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Редакци авторы хъуыдтыимæ алкæд разы наæ ваййы.

Журналы цы аermæг раæеуа, уымæй æндæр мыхуырон орган куы пайды кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ лæвæрд цæуынц, уыдон редакци рецензи
наæ кæны, стæй сæе автортæн фæстæмæ не здахы.

Учредитель: Комитет по делам печати и массовых коммуникаций РСО-Алания
362003, г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2.

Адрес редакции и издательства: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11, 2-й этаж.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; адрес сайта: <http://www.mahdug.ru>.
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; шеф-редактор, корректор – 25-09-74;
редакторы прозы, поэзии и критики – 25-20-52; бухгалтерия, компьют. – 25-22-47.

Подписано в печать 26.10.2021. Формат 60x90 1/16. Бум. офсет. №80 г./м².
Вклейка 1 печ. л. мелованная. Гарнитура шрифта Times New Iron.
Печать офсетная. Усл. печ. л. 9. Учетно-изд. л. 14,88. Тираж 1000 экз.
Заказ № 568. Цена свободная. Выход из печати 29 ноября 2021 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

РАФЫССАЕМ ЖУРНАЛ «МАХ ДУГ» Зынаргъ хәләрттө!

Чыридәгән цәууы 2022 азы фыңцаг әмбисән газеттә әмәк журналта рафыссыны кампани. Йәз зәрдәе ирон әвзаг әмәк литературәйыл әнүүвид кәмән у, уйдонән 2022 азы фыңцаг әмбисән журнал «Мах дуг» сә бөн рафыссын у «Үәрәсейи пост»-ы кәңүүфәндү хайады дәр. Чөз индекс: 37247. Аргъ – 652 сомы әмәк 14 капеччы (афәдзы әмбисән), льготтимә – 606 сомы әмәк 48 капеччы.

Журнал асламдәр аргъәй, 350 сомәй, рафыссаң ис редакцийы. Чөз адрес: г. Дзәүдҗыхъәу, Къостайы проспект, 11-әм хәдзар, 2-аг үәладзыг.

Редакци

